पत्र
22 - ७८

नं. २२ घ
सिद्धांतचन्द्रिका
सारस्वतटीका
७८ पत्र

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सिद्धांतचन्द्रिका सारस्वतटीका

२ ~~पूर्वार्ध उत्तरार्ध~~

५५
२३
७८

७८ पत्राणि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा चं १

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ नमः सरस्वत्यै ॐ नमस्कृत्य महेशानं मतं तद्ब्रह्मपतेर्जलेः वागीशगी
र्णसूत्राणां कुर्वे सिद्धांतचंद्रिकाम् ॐ श्रीगुरवे नमः अइउऋऌसमानाः अनेन क्रमेणैते व
र्णा ज्ञेयाः नेच समानसंज्ञाः स्युः नैतेषु मध्येषु संधिरनुसंधेयो विवक्षितत्वात् विवक्षितस्त्वसंधिर्भ
वतीति नियमात् ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः एतेषां ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सजातीयाः परस्परं
सवर्णा भण्यंते अल्पवर्णाश्च एकमात्रो ह्रस्वः द्विमात्रो दीर्घः त्रिमात्रः प्लुतः व्यंजनं चार्धमात्र
कम् एऐओऔ संध्यक्षराणि उभये स्वराः अकारादय एकारादयश्च ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः स्वरा
उच्यंते अवर्णो नामिनः अवर्णवर्जाः स्वरा नामिन उच्यंते हयवरल ञमङणनम् झढधघभज
डदगब खफछठ चटतकप शषस आद्यंताभ्याम् आद्यंतौ वर्णौ मध्यगानामाद्यंतौ सहिता
नां संज्ञाः स्युः अच झभ जबगड एवमन्येपि कार्याः येन कार्ये विधातव्ये उच्चार्यमाणो वर्णो इ
त्संज्ञको भवति यस्येत्संज्ञा तस्य लोपः प्रसक्तादर्शनं लोपः वर्णविच्छेदो लोपः अश् प्रत्याहारशो
नेत्वक् स्वरानंतरा हसाः संयोगः अकुहविसर्गाः उकारोत्र पंचवर्णपरिग्रहार्थः अदेङ्गुना
मिनो गुणाः अत्र योगे एते गुणसंज्ञकास्तेच नामिनः स्थाने भवंति आरैऔवृद्धिः यत्रायोगे एते
वृद्धिसंज्ञकाः अंत्यस्वरादिष्टिः अंत्योपः स्वरस्तदादिवर्णो टिसंज्ञको भवति अंत्यात्पूर्व उपधा
अंत्याद्वर्णात्पूर्वो यो वर्णः स उपधासंज्ञको भवति ह्रस्वो लघुः विसर्गानुस्वारसंयोगपरो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

गुरुः दीर्घश्च मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः विभक्त्यन्तं पदम् नपरः स्वसमानकालस्य वर्णस्य सं
ज्ञा इति संज्ञाप्रकरणम् श्रीगणेशायनमः इ यं स्वरे इवर्णो यत्वमापद्यते स्वरे परे हसे हसः
स्वरात्परो रेफहकारवर्जितो हसो हसे परे स्वस्थाने वा द्विर्भवति क्रमेणवाः क्रमानां क्रमेणवेन
वा भवति वर्ग्यो वर्ग्येण सवर्णाः स्वरहीनं परेण संयोज्यम् प्रसिद्धं द्वित्वं गमनं तेन दध्यत्र ज
वायवलो वा द्विर्वाच्यः दध्यत्र दध्य्यत्र दध्यत्र द्ध्यत्र हः स्वरपूर्वो रेफात् हकारात् परो
यो वा द्विर्भवति गौर्य्यत्र गौर्यत्र नह्य्यस्ति नह्यस्ति अवस्थितविभाषया यस्य यस्य प्राप्ति द्वित्वम्
पाणिनीयमतानुसारि उवम् स्वरे मध्वत्र मध्व्वत्र मद्ध्वत्र मधत्र स्वरे वर्ष्टं पदे सत्रोनवादनुवर्तनीयम्
ऋरम् स्वरे पित्रर्थः लृलम् स्वरे लृवंधः एअय् स्वरे नयनम् ओअव् स्वरे भवनम् गोरवापदांते
स्वरे इति किमर्थं यत्वावेक्षार्थो गवाग्रम् गोग्रम् गोऽग्रम् ईदूतौ यो च ईदूतयोः पदयोर्गौर
निंत्यम् गवेंद्रः गवाक्षः ऐआय् स्वरे नायकः औआव् स्वरे पावकः क्वचित्स्वरे यकारः गव्यू
तिः क्रोशद्वयम् अयत्र गोपूतिः तथ्यं नयं शाकार्थे अम्यत्वे पापमनेयमनः ऋत्यलंकृत्ये
कथायेंप्रसारितं कथ्यम् केयमन्यत् अत्वादेवं हिताणवाववकव्यः अतो द्विर्णोसेना औढः यौ
ढिः स्वैरम् स्वैरी स्वैरिणी धोलोपश्चापदांते पदांते स्थितानां मयादीनां यकारवकारयोर्लोप
श्चावाभवति नद्यागताः नद्यागताः पटइह पटविह तस्माइदम् तस्मायिदम् ताइह ताविह लो

सा वं २
2

पशिश्वनर्वे संधिः लोपेनभवति व्यादेरितिनिर्देशात् हामोदरः एनाश्वः पशोर्नेत्वः पशोर्नेष्यितादेका
रादेकाराश्च परस्याकारस्य लोपो भवति नेच्छपदोच गोवो गोश्वजिनम् गवाजिनम् गोजिनम्
सवर्णे दीर्घः सह समानस्य सवर्णे परे सह दीर्घो भवति श्रद्धाच दैत्यारिः इयीद्र श्रीशः भानूदयः
होतृकारः ऋति सवर्णे ऋवा होतृकारः होतृकारः ऌति सवर्णे ऌवा होतॢकारः होतृकारः
सामान्यशास्त्रतो नूनं विशेषो बलवान्भवेत् परेण पूर्वबाधो वा प्रायशो दृश्यतामिह हलादेशेषा
देटलोपो वक्तव्यः हलीषा लांगलीषा मनीषा श्रयोम् शकंधुः कर्कंधुः कुलटा पतिरिति सारंगः प
शुपतिरणोः सारंगोन्यः सीमंतः केशविन्यासे सीमान्तोन्यः ओत्वोष्ठयोः समासे वा स्थूलोतुः ओ
ओष्ठ अवर्णे ओकारे ओकारे च परे सह ओकारो भवति स्थूलोतुः बिम्बोष्ठः बिंबौष्ठः समासे किम्
तवोष्ठः पदे रादौ धातो अवर्णान्तोपसर्गस्य लोपः प्रेजति उपोजति पदे रादौ नाम धातौ वा उपो
उकीयति उपौकीयति प्रोचीयति प्रौचीयति एवमोत्वमोर्न उपैति उपैधते प्रस्यैष्यैष्योन्न प्रेषः
प्रेष्यः प्रस्य किम् प्रेषः एवेनव यावता श्रयेव श्रवधारणे तु श्रयेव अइए अवर्णे इवर्णे परे सह
एकारो भवति ममेदम् उओ अवर्णे उवर्णे परे सह ओकारो भवति गंगोदकम् एऐऐ अवर्णे एका
रे ऐकारे च परे सह ऐकारो भवति तवैषा तवैश्वर्यम् ऋअर् अवर्णे ऋवर्णे परे सह अर्भवति हसाम
स्यनमस्य लोपो वा सवर्णे ऋसे तवर्द्धिः तवर्धिः तवर्द्धुः अवर्णो नाउपसर्गोरकारादौ धातौ वार् २

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

उपार्छति प्रार्छति अवर्णो ऽत्र्लेयपदे तृतीयासमासे ऋत्वोतः शीतार्तः तृतीयासमासे किम् परम
र्तः अवत्सतरकम्बलवसनार्णोदशानामृणे प्रार्णम् वत्सतरार्णम् कम्बलार्णम् वसनार्णम्
दशार्णम् ऋणार्णम् ऋदादौ नामधातौ वा प्रार्षभीयति प्रर्षभीयति लृ अल् अवर्णो लवर्णोप
रे सह अल् भवति तवल्कारः तवल्कारः तवल्कारः तवल्कारः लृदादौ नामधातौ वा ल् प्राल्का
रीयति अवर्णाद्यचोर्द्विवा प्राल्कारीयति प्रल्कारीयति प्राल्कारीयति इति स्वरसंधिः २ नामी
अस्वरो नामी शब्दः संधिं न याति अमी अश्वाः अमी आदित्याः द्विवचने ईकारान्त ऊकारान्त एकारान्तं यद्द्विवचने
वर्तमानः संधिं न याति अग्नी अत्र पटू अत्र माले अत्र पचेते इमौ ओ निपातः स्वरे निपातः संधिं न
याति अ अपेहि इ इन्द्रं पश्य उ उत्तिष्ठ आ एवं मन्यसे ओदन्तो निपातश्च अहो ईशाः आहो आचार्याः
ओदन्तो यथा विनो विष्णो इति विष्णविति ऋणाम असवर्णे वा समासे परान्ते वा ह्रस्वः वक्रि अत्र व
क्र्यत्र वक्री अत्र मधु पत्तन मधुपत्तन कर्तृ इदम् कर्त्रिदम् परान्ते किम् गौर्य्यौ ह्रस्वविधानसा
मर्थ्याद्वसंधिः समासे तु ह्रस्वश्च परान्तानां समानानां ऋति लृति वा ह्रस्वः ब्रह्मऋषिः ब्रह्म
र्षिः देवऋषिः देवर्षिः तवऋकारः तवर्कारः होतृऋकारः होत्रकारः होतृकारः परान्ता
नां किम् प्रार्छति नपाउ ओर्वे वा स्वरे किम् उ उक्तम् किमु उक्तम् इतादात्कालनेदेः प्लुतः इतान्त
रोपनेयदाकांतस्पष्टे वा प्लुतः प्लुतः संधिं न याति परिदेवदत्त आगच्छ परिदेवदत्त २ अत्र न्वसि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
व्रं
२
3

हेहेशयोगे हेह्रयोः स्थानेवा हेस्वमहापन्न हेहेश ह्रयीश ममम्यंयेरं नेसंयच्छाति वातश्मीश्रा
त्रो पर्यीड्दम पर्योपध्रः इत्योवाचः उड्तिविति स्रस्तनवदितो देवदत्तेति शुरोव्रजतो नेमस्याधि
वापर्यायेणस्नतः दे२ वदत्त देवद२त्त देवदत्त२ शुरोः किम् वकाराद्दकारस्य माभूत् प्रत्नतः कि
मल्लस्मः इतिप्रकृतिभावः २ चपाश्रवेनवाः परांतेवर्तमानाश्रपाजवा भवंति श्रवे परे षड्य्त्र गप्पा॰
लाम षडम वाड्मयरा वाग्मयरा जमेजमावा परांतेवर्तमानाश्रपाजमेजमावा भवंति प्रल
येजमेनिलंजवस्यापि तन्मयम् चिन्मयम् चपाश्रुः शः चपादुत्तरस्य शकारस्य छकारो वा भवति
श्रवे परे वाकक्षूरः वाकक्षूरः श्रवे किम् वाकश्लोतिति होकभाः चपादुत्तरस्य हकारस्य कभावा
भवंति षड्वर्गगाश्रपदूद्दरपश्नतर्यो भवति तद्धविः तद्धविः वाग्घविः वाग्हविः अज्झारः अच्हारः
अजलो अज्हलो षड्लानि षड्हलानि स्तोश्चुभिश्चुः स्तोस्सकारतवर्गयोः शकारचवर्गा
भ्यां योगे शकारचवर्गौ भवतः संख्यैसाम्यं यथाक्रममिति वाच्यम् कश्चरति कश्चूरः तच्छिवम्
तच्छादयति तश्चात् शकारादुत्तरस्य तवर्गस्य चुत्वं न भवति प्रश्नः विश्नः ष्टुभिष्टुः सकारतवर्ग
योः षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गौ भवतः कष्टष्टः तट्टीकते नषि षकारे परे तवर्गस्य
टुत्वं न भवति भवान्षष्टः तोरंत्यात्परांते परांतात्टवर्गात्परस्य स्तोः ष्टुत्वं न भवति षाल्तवः षन्न
ः षट्सीदति तवर्गात्तवर्गाचावत पसवति पसगार्यः सुपिन लिट्स लिट्त्व तेलिलः तवर्गस्य २

लकारेपरेलकारोभवति तल्लुनाति भवांल्लिखति सानुनासिकाननुनासिकत्वेनयवलाद्वि
धा नस्यनकारस्यानुनासिकोलकारः उदः स्थास्तंभोः सलोपः उत्थानम् उत्तंभनम् नःसक्का
ते नोंतस्यपदस्याचपरेछतेसगमोभवति राजंश्छिशम् भवान्तनोतिभवांस्तनोति चवेप
रेकिम् सन्त्सरुः नप्रशानः प्रशांतनोति शेचवा नोंतस्यपदस्यशेपरेवाचगमोभवति
भवाञ्छूरः भवा[illegible]रः भवाञ्शूरः भवानशूरः ङ्णोह्रस्वाद्विःस्वरे ङकारणकारनकाराह्रस्वा
दुत्तराद्विर्भवंतिस्वरेपरेपदांते प्रत्यङ्ङिदम् सुगण्णिह राजन्निह छः ह्रस्वात्परस्यछकारोद्विर्भवति
खसेचपाझसानाम् झसानांखसेपरेचपाभवंति तवच्छत्रम् टीचोत् स्रोच्छति पदांताद्वा दी
र्घात्पदांताद्वा लक्ष्मीच्छाया लक्ष्मीछाया आङ्माङ्भ्यांनित्यम् आच्छादयति माच्छिदत् ङंसोवापरे
त्वेसंयोगांतस्यलोपोन ङंस्कोकिलः ङंस्चैत्रः चवपरेकिम् ङंत्तीरम् त्वेपरेकिम् ङंदासः व्या
पान्तोवा ङंसत्थानम् ङंत्थानम् मोनुस्वारः मकारस्यानुस्वारोभवतिहसेपरेपदांते तंहसति
पदेव्यया नश्चापदांतेझसे नस्यमस्यवापदांतेवर्तमानस्यानुस्वारोभवतिझसेपरेहकारेवय
शांसिपुंसुत्वनह्वांहि यमायपेस्य अनुस्वारस्ययमाभवंतियपेपरेयस्यपरस्यसवर्णः शांतः यङ्
किंतः संवितः कर्दितः वा पदांतेपदांते वर्तमानस्यानुस्वारस्ययमावाभवंति अनुस्वारस्यसव
र्णः त्वंकरोषित्वङ्करोषितंतनोति तन्तनोति संयंता संयन्ता संवत्सरः संवत्सरः यंलोकम्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा॰
वं॰
५
4

यल्लोकम् किंवं तेराजन्तोपदेशे मेमकारस्य मएवस्यात् सम्राट् यवलमनपरेहकारे मस्य यवल
मनावा किंय्ह्यः किंह्यः किंव्ह्वलयति किंह्वलयति किंल्ह्लादयति किंह्लादयति किम्ह्मलय
ति किंह्मलयति किन्ह्नुते किंह्नुते शसे चपस्य द्वितीयो वा वत्सरः वथ्सरः अफ्सराः अप्सराः न
परेते नत्सोधः ङकटुकत्वमिनस्य विभक्तौ न भवन्ति टनात्सस्य वा धुट् षट्सन्तः षट्त्सन्तः सन्त्सः
सन्सः शसे ङणोः कुकटुकौ वा प्राङ्क्षष्ठः प्राङ्षष्ठः प्राङ्क्षष्ठः सुगण्षष्ठः सुगण्ट्षष्ठः सुगण्ट
षष्ठः पकारे परे नन्तु नकारस्य वा सो विसर्गः सकाररेफयोर्विसर्जनीयादेशो भवति यथा तो
रसे परे ते च ङपोः ङ्कपौ वा कवर्गपवर्गसंबन्धिनि खे परे विसर्जनीयस्य ङ्कपौ वा भवतः
नृः पाहि नृपाहि नॄन्पाहि इतिहासमंधोपिः विसर्जनीयस्य सः खसे परे कस्तनोति शसपरे खसे
विसर्जनीयस्य विसर्ग एव कः त्सरुः कः प्सातावनात्वनः लोभगाः शसे वा क्लोः श्रुभिः श्रुः क
पशरः कश्छष्टः कः स्फुरः कः षष्ठः कः साधुः कस्साधुः खे परे शसे विसर्गलोपो वा हरिस्फुर
ति हरिः स्फुरति हरिस्फुरति ङपोः कपौ वा कः करोति कः पचति वाचस्पत्यादयो निपात्यन्ते
वाचस्पतिः बृहस्पतिः तस्करः कौतस्कुतः कानस्कान कास्कान् भास्करः पयस्पात्रम् यशस्क
ल्पम् यशस्कम् यशस्काम्यति सर्पिष्पाशम् सर्पिष्कल्पम् सर्पिष्कम् सर्पिष्काम्यति नमस्करोति
निष्पतद्धम् आविष्कृतम् तिरस्कर्ता द्विष्करोति द्विः करोति एवं त्रिष्करोति चतुष्करोति चतुष्क

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

पालमसर्पिष्करोतिसर्पिःकरोति पयुष्करोतिपयुःकरोति सर्पिष्कुंडिकासर्पिःकुंडिका अ
यस्कारः अयस्कुंभः अयस्पात्रमयस्पात्रम् अयस्सहितानाकशा अयसकशा अयस्कर्णी अयस्पदम् शिर
स्पदम् अकृतिगणोऽयम् रोराविद्धुअ्को विसर्गस्यपरोतेरोभवतिनतत्रण्यादिषु अहर्गणः अ
ऽरादिषुवन्नअहोरात्रम् अहोरथंतरम् परोतेअहोभ्याम् एतेोभ्यः अकारान्तरस्यविसर्गस्यौकारो
भवति अतिपरतः कोऽर्थः हवे अकारान्तरस्यविसर्गस्यौकारोभवतिहवेपरे देवोयाति मनोर
थः "आदवेलोपश्च" अवर्णान्तरस्यविसर्गस्यलोपश्चभवति अवेपरे देवाः अत्रदेवा अत्र वाताः
वांतिवातावांति देवाइह स्वरेयत्वंवा देवायिह भोसः भोस्भगोसअघोसइत्येतेषांविसर्गस्य
लोपश्चभवत्यवेपरे भोइह भगोनमस्ते अघोयाहि स्वरेयत्वंवा भोयिह भोयेहि भगोइह भगोयि
अवोअपगत्नु अवोयपगत्तु ह नामिनोरः नामिनः परस्यविसर्गस्यरेफोभवत्यवेपरे अग्निरत्र पटुर्वक्ता विसर्गस्यरेफप्रकृति
कस्यत्वयेवारेफः गीर्पतिः गीःपतिः गीर्ँपतिः धूर्पतिः धूर्ँपतिः धूःपतिः अहरादीनांपत्या
दिषुवारेफः अहर्पतिः अहःपतिः अहर्ँपतिः रः रेफप्रकृतिकस्यविसर्गस्यरेफोभवत्यवेप
रे प्रातरत्र अंतर्गतः रिलोपोदीर्घश्च रेफस्यरेफेपरेलोपोभवतिपूर्वस्यचदीर्घः पुनारमते हरी
राजते भानूरम्यः सैषाद्धहसे सएषाभ्यामेषशब्दाभ्यांपरस्यविसर्गस्यलोपोभवतिहसेपरेअकारो कृ^
त्तनञ्समासात् सचरति एषचरति अकारांतेनेतिकिं एषकोहरः अनञ्समासेतिकिं असःशिवः
कृ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वं
विभक्त्यन्तप्रक्रियान्तं
5

मध्याह्नादिविसर्गस्य लोपः स्वरे लोपएव पादः पूरणे स्यात् सैषदाशरथी रामः सैषराजा युधिष्ठिरः सै
षकर्णो महात्यागी सैषभीमो महाबलः इति विसर्गसंधिः इति संधिपंचकम् श्रीगणेशा
यनमः अथ विभक्तिनाम विभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थवत् शब्दरूपं नाम उच्यते तस्मात् सिऔ
जस् अम् औट् शस् टाभ्यांभिस् ङे भ्यां भ्यस् ङसि भ्यां भ्यस् ङस् ओस् आम् ङि ओस् सुप् तस्मान्नाम्नः
परतः स्यादयः सप्त विभक्तयो भवंति एकत्वद्वित्वबहुत्वेषु एकवचनद्विवचनबहुवचनानि स्यो
र्विसर्गः देवः देवौ जसो जकारो जसीति विशेषणार्थः देवाः अम्शसोरस्य समानात्परयोरम्श
सोरकारस्य लोपो भवत्यधातोः देवम् देवौ शसः सकारः शसीति विशेषणार्थः सोनः पुंसः
पुंलिंगात्समानात्परस्य शसः सकारस्य नकारादेशो भवति नत्वाम्यासीम्यात्वम् शसि शा
सिपरे पूर्वस्य दीर्घो भवति यदादेशस्तद्वद्भवति नत्वं वर्णमात्रविधौ देवान् टाटकारः टेनेति
विशेषणार्थः टेन अकारात्परस्य टा इन भवति देवेन भ्यामि अकारस्यात्वं भवति भकारादौ परे देवा
भ्याम् भिस् अकारात्परस्य भिसो भकारस्याकारो भवति अइए एऐऐ देवैः ङकारो ङित्कार्या
र्थः ङेयक् अकारात्परस्य ङेर्यकारादेशो भवति देवाय देवाभ्याम् एस्मिन् बहुत्वे अकार
स्यैत्वं भवति सकारभकारादौ परे बहुत्वे सति देवेभ्यः ङसिरत् अकारात्परो ङसिरद्भवति दे
वात् देवाभ्याम् देवेभ्यः ङस्स्य अकारात्परो ङस्स्यो भवति देवस्य ओसि अकारस्यैत्वं भवति

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ओमिपरे देवयोः नुडागमः समानात्परस्यामो नुडागमो भवति ॥ ङसिनत्हृस्वादेव नामि नामिपरे
पूर्वस्य दीर्घो भवति देवानाम् देवे देवयोः किलात्मः सः कृतस्य कवर्गादिलाक्षणपरस्य केन
विनत्स्त्वेण कृतस्य सकारस्य षकारादेशो भवति ॥ शेतोस्थितस्य न भवति देवेषु सिर्णिः स्नामेञ्जणो
सिर्विसेत्तो भवति समानाद्धेलोपो धातोः हृस्वात्समानादेदोतोर्धेः नरस्य पेलोपो भवति यथा
तोः सभिसृत्योभिव्यक्तयेदेशाह्वस्य शाकश्योगः हे देव हे देवौ हे देवाः पञ्चेन्द्रपदनाममकेदक
स्मादयः सर्वविश्वउभउभयअन्यअन्यतर इतरडतमडतरडतमसमसिमत्वनत्वभवतनेमपकपर
अवरदक्षिणउत्तरअपरअधरस्वअन्तरत्यद्तद्यद्एतद् इदमदस्द्विकिम् युष्मद् अस्मद्
एते सर्वादयस्त्रिलिंगाः जसी सर्वादेरकारान्तात्परो जस् ई भवति सर्वे ॥ ष्टुनोणोनेन षकारादेः
कृत्स्नवर्णेभ्यः परस्य नकारस्य ष्टुपरस्य णकारो भवति ॥ शेतोस्थितस्य न भवति सर्वानि स्मा
दे ॥ स्वकृत्वनेपि स्वयम्भाहादेण कवर्गेण पवर्गेण नस्वादेण विसर्गेणः कपाभ्यां वमध्येव
व्यानेपि भवति नामेन सर्वेण सर्वादेः स्मट् सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङेः स्मैनस्य स्मडागमो भव
ति सर्वस्मै ॥ ङतः सर्वादेरकारान्तात्परस्यात्ः स्मडागमो भवति सर्वस्मात् सडामः सर्वादेरवर्णान्ता
त्परस्यामः सडागमो भवति सर्वेषाम् ङिस्मिन् सर्वादेरकारान्तात्परो ङिः स्मिन् भवति सर्वस्मिन्
सर्वयोः सर्वेषु हे सर्व एवं विश्वादयोप्येकशब्दान्ताः उभशब्दस्तु नमोऽन्यशब्दोतनसवंदेनाग्रासाः प्र

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
९

वीदीनांनवानांजसस्मैस्मिहिईस्मात्स्मिनौवा पूर्वेपूर्वाः पूर्वस्मात्पूर्वात्पूर्वस्मिन्पूर्वे एवंपरादय :
शेषंसर्ववत् सर्वादिः सर्वकार्यीस्यात्त्रेवेद्योगोग्यवाभिधा पूर्वादिस्वव्यवस्थायांसमानत्यांनरोग
ति परिधानेवहिर्योगेस्वद्योतात्यन्यवाच्यपि सर्वमतिक्रांतोतिसर्वः तस्मैअतिसर्वायदेहिप्रियंस
र्वयस्यासोप्रियसर्वः तस्मैप्रियसर्वाय सर्वोनामकश्चित्तस्मैसर्वाय अतिसर्वायसमायत्त्यायश्च
नतायांषण्टि श्वेतदेश्वेनतावाशाटकाः परिधानीयास्त्यर्थः श्वेतदेश्वेतवर्वाचेइलशृहावाचास्त्यर्थः ग्रा
मयोर्यतदेतापसः मध्येइत्यर्थः स्वायधनायज्ञातयेवा द्वंद्वेसर्वादीनांनसर्वकार्यमपूर्वेपरावराणाम्
वात्तसि वर्णाश्रमेतरे वर्णाश्रमेतराः तृतीयासमासेतृतीयासमासार्थेवाक्यचन मासपूर्वायमासे
नपूर्वाय प्रथमचरमतयऽल्पार्धकतिपयनेमानांजसिवा प्रथमेप्रथमाः चरमेचरमाः तयडयटो
प्रत्ययोनतस्तदंताग्राह्याः द्वितयेद्वितयाः द्वयेद्वयाः शेषंदेववत् नेमेनेमाः शेषंसर्ववत् तीयस्यवाङि
त्सुसर्वेशाद्धवद्रूपत्रेयम् द्वितीयस्मैद्वितीयायद्वितीयस्मात्द्वितीयात्द्वितीयस्मिन्द्वितीये एवंतृती
यः उभशब्दोनित्यंद्विवचनांतः उभौ२ उभाभ्यां२ उभयोः२ उभयशब्दस्यद्विवचनेनास्तीत्येकेप्रस्ती
त्यन्ये उभयः उभयौ उभये उभयम् उभयौ उभयान् निर्जरः जरायाजरावास्वरादौवा षष्ठीनिर्दिष्टस्या
देशास्तदंतस्यतेयः गृहस्थिश्चसर्वस्य निर्दिश्यमानस्यादेशाभवंति एकदेशविकृतमनन्यवत् नि
र्जरसौनिर्जरौनिर्जरसः निर्जराः एवंहसादौचदेववत् संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्वाङौ वेस्योः १

अन्नन्तस्योपधाया वा लोपो भवति ईङ्योः परयोः वकारमकारान्तसंयोगादन्नन्तस्य न यज्वनि
इति यज्ञे विगतमहः व्यह्नः व्यह्नि व्यहनि व्यह्ने सामानि साम्नि सामनि साम्ने पादः दन्त नासिका
मास हृदय निशा असृज् यूषन् दोष् यकृत् शकृत् उदक आसन् इत्येतेषां स्थाने पत् दत् नस् मास् हृत् निश् असन् यूषन् दोषन्
यकन् शकन् उदन् आसन् शसादौ वा पदः पदा पद्भ्याम् पद्भिः दतः दता दद्भ्याम् दद्भिः मासः मासा मा
भ्यां माभिः अल्लोपः स्वरेऽम्वृशकारात् शसादौ अन्नन्तस्योपधाया लोपो भवति शसादौ स्वरे परे वकारम
कारान्तसंयोगादन्नन्तस्य न ब्रह्मणः ब्रह्मणा नाम्नो नलोपो धौ नाम्नो नकारस्य लोपो भवति धौ सप
रे नेत्यर्थः ब्रह्मभ्यां ब्रह्मभ्याम् एते पञ्च सर्ववत् पदादयः शसादावस्ये के सोमपाः सोमपौ सो
मपाः सोमपाम् सोमपा भ्यामित्यादि एवं कीलालपाः शंखध्मा ... धातोः कि
म् हाहान् हाहा हाहै हाहः हाहोः हाहाम् हाहे हाहासु हे हाहाः हरिः औङ इकारान्तादुकारान्ताच्च
परः औङ् आपद्यते हरी एङ्गन्तसि इकारान्तस्योकारान्तस्य च ... परे एकार ओकारश्च भवति हरयः
धौ इकारान्तस्योकारान्तस्य च धौ परे एकार ओकारश्च भवति हे हरे हे हरी हरिम् हरी हरीन् टाना
स्त्रियाम् इकारान्तादुकारान्ताच्च परष्टा ना भवति न तु स्त्रियाम् हरिणा हरिभ्याम् हरिभिः ङिति इका
रान्तस्योकारान्तस्य च ङिति परे एकार ओकारश्च भवति हरये हरिभ्याम् हरिभ्यः इस्य परो ...
... अकारस्य लोपो भवति हरेः २ हर्योः हरीणां ... इदुद्भ्याम् ... भवति स

दौ

आतोधातोर्लोपः धातुस
म्बन्धिन आकारस्य लोपो
भवति शसादौ स्वरेप
रे सोमपः सोमपाः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा. वे ८ 7

वह्नित् ङितिदेः ङितिपरेदेर्लोपो भवति हर्यै हर्योः हरिषु एवमग्निगिरिरविकलिध्वनिपतिमन्या
दयः उकारान्ता विष्णुवायुभानुगुरुवादयो ऽप्येवं ज्ञेयाः भानुः भानू भानवः हे भानो सेर्ज्ञेयेः सखि
शब्दान्तरेतास्य परस्य सेर्डो भवति सखा पेसख्युः सखिशब्दस्यान्तस्याप्यैकारादेशो भवति
पिबनितेषु एवम् सखायौ सखायः सखायं सखायौ सखीन् सखिपत्योरीक् सखिपतिश
ब्दयोरीगागमो भवति टाङेङिषु परतः रीचेत्वाद्यानभवति सख्या सख्ये सख्युः सखिपतिशब्दयो
सेगागमो भवति ङसिङसोरकारे परे ततो ऽतः सकारान्तात्परस्य ङसिङसोरकारस्योकारो भव
ति सवडित ङितिदेः सख्युः सखिभ्यां सखिभ्यः सख्युः सख्योः सखीनाम् ङेरौ ङिदितो ऽत्वं कृते
सखिपत्योरीगागमः सख्यौ सखिषु प्रोभनः सखायस्स सखायस्य सखिना प्रतिशायिनः सखा
प्रतिसखायव सखायस्य सपरम सखायपरम सखायौ परम सखिना सखीमतिक्रान्तः प्रति
सखिः गृहद्वापेरंग कोन लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणमिति न्यायात् पतिः
पत्यापत्येपत्युःपत्यो पतिः समासे हरिवत् भूपतये ग्रामपत्ये मतिरिव सखिना पतिना हि
शब्दो नित्यं द्विवचनान्तः त्यदादेष्टेरस्यादौ द्वौ २ द्वाभ्यां ३ द्वयोः २ संज्ञोपसर्जनयोरन्तत्वम् द्विना
मकस्मिन् द्विः द्वौ द्वयः द्वावति क्रान्तो निद्विः प्राधान्येन परमद्वौ त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः त्रयः
त्रीन्त्रिभिः त्रिभ्यः २ त्रेस्त्रय् त्रिशब्दस्य त्रयादेशो भवति नामि परे त्रयाणां निपिवत् द्विशब्दस्यैव

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

कन्यः रथानाम् एरमरथानाम् कनिष्ठो नित्यं बहुवचनान्तः उतेः उतयं तसंख्याघाः परयो
जेस्यासोलेक् ध्रुम्यघलोपेमन्यलतानाम् लाकितत्रिभिनम् कतिकतिकतिभिः कतिभ्यः
कतीनां कतिषु उडुलोमभिः उडुलोमभी लोम्नोपत्येष्ववहुषु कारः उडुलोमाः उडुलोमिम् उडु
डुलोमी उडुलेमान् वानप्रस्थीः वानप्रस्थ्यौ वानप्रस्थ्यः वानप्रस्थीम् वानप्रस्थ्यौ वानप्रस्थीन् वान
प्रस्थ्यावानप्रस्थीभ्याम् वानप्रस्थीभिः वानप्रस्थ्ये वानप्रस्थ्यः वानप्रस्थ्योः वानप्रस्थी वानप्रस्थीषु
एवं ग्रामणीप्रभृतयः क्विबन्तवानप्रस्थी शब्दस्य मिश्रासिद्धेव विशेषः वानप्रस्थम् वानप्रस्थ्यः
वानप्रस्थ्य घोवेतिपः वस्तः श्रेयस्योपस्यस्य वहुश्रेयसी वहुश्रीहौ ईयसः पस्य यान्तस्य नहस्वः
ईहरेनस्य इत्युवू स्यान भिन्नस्य स्वाख्यस्योपसर्जनत्वे पित्वी कार्यं वहुरूपम् हसेपः सेलोपः
हसेनादीवेनाम्यपरस्यसे लोपो भवति यो हस्वः इयुवू स्थानवर्जितयोरी हलोः स्त्रीशाहस्य
स्त्रियो यो एवे हस्वो भवति हस्वविधानसामर्थ्यादाविति नदेव बहुश्रेयसि वहुश्रेयसीम् वहुश्रे
यस्यौ वहुश्रेयसीन् हिनामट् स्त्रियामीकारान्तात् ऊकारान्तात् हिनामट् आगमो भवति वहुश्रे
यस्यै वहुश्रेयस्याः वहुश्रेयसीनाम् स्त्रियांघोः इवर्णान्तात् उवर्णान्तान् स्त्रियां ङेर्मानाम्पर
स्यादेशमादेशो भवति वहुश्रेयस्याम् घञीवन्तन्नाम सिलोपः अतिलक्ष्मीः देवतिलक्ष्मीः
शेषं वहुश्रेयसीवत् स्त्रियाः धोपान्तादिवुवौस्वरे धातोरीवर्णोवर्णयोरियुवौ भवतः स्या

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा. वं. ८

४

दौ स्वरे परे सुश्रियौ सुश्रियः एवं सुधीयवक्र्यादयः सेनानीः ॥ सौ वा ॥ अनेकस्वरस्यनास्त्रो धातो
रिवर्णोवर्णयोर्यकारवकारौ भवतः स्यादौ स्वरे परे धातोरवयवः संयोगः पूर्वो यस्मात्तस्मा
त्तन्नसोमपदस्यानेकस्वरस्य चेदुपसर्गकारकपूर्वस्य वा नास्ति पूर्वस्य वर्षाकरटस्य न पूर्वं भूश
ह्यादन्यभूशब्दस्य सुधीशब्दस्य च न सेनान्यौ सेनान्यः सेनानीभ्याम् सेनानीभिः नियः नीशब्दा
दुत्तरस्य ङेराम् आदेशो भवति सेनान्याम् एवं सुनीप्रधीग्रामण्यादयः धातुनासंयोगविशेषणा
त् उभौ उपसर्गकारकपूर्वस्य किम् परमनियौ परमनियः अनेकस्वरस्य किम् नियौ नियाम्
कुमारीमिच्छति कुमारी ब्राह्मणवत् कुमारी नाह्रसेपतिसिलोपः अमिशसि कुमार्यं कुमार्यौ कुमा
र्यः शेषं वधूशब्दवत् सखायमिच्छति सखीयति ततः क्विप् यलोपः यलोपो एकदेशविकृ
तस्यानन्यत्वात् आप्ते सखा सखायौ सखायः हे सखीः सखायम् सखायौ सख्युः सख्युः
सख्यि सह खेन वर्तते सखः तमिच्छति सखीः सख्यौ सखनमिच्छति सखनीः सुख्यौ ख्यौ तीभ्यां कृत
यादेशाभ्यां ङस्य उः सख्युः सख्युः उकारस्यानत्वाद् गोरटपिलू नमिच्छति लूनीः लूनः तामेश
लीलमिच्छतीति तामीः ताम्यः शुष्कमीः शुष्कम्यौ शुष्कम्यः शुष्कीः पक्कीः कृतयादेशानामा
वाज्ञोत्वमज्ञाक्यिः पक्कियः हूहूः हूह्वौ हूह्वः हूहूम् हूह्वा हूहून् वातप्रमीवत् एवं दन्भूः अ
तिवन्भूः वधूशब्दवत् खलपूः खलप्वौ खलप्वः एवं सुल्वादयः स्वयंभूः स्वयंभुवौ स्वयं

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

भुवः एवं स्वयंभू कटभू हन्भू कारभू एवमन्यादयः वर्षाभूः वर्षाभ्वौ वर्षाभ्वः वर्षाभ्वम् वर्षाभ्वौ व
र्षाभ्वः एवं पुनर्भूः हन्भू करभू शाङ्र्भूः सेडाः ऋकारोऽनामन्त्र्यस्य से डा भवति सौ परे पिता एवं स ऋ
कारोऽरस्या भवति पितरौ पितरः पेरर् ऋकारोऽनामन्त्र्यस्य पेर भवति सौ परे हे पितः पितरं पि
तरौ पितॄन् ऋतोऽङः पितुः पित्रोः ङौ ऋकारस्यार् भवति ङौ परे पितरि एवं जामातृ भ्रात्रादयः नुर्वा
नामि दीर्घः नृणाम् नॄणाम् शेषं पितृवत् स्त्वराद् ऋकारस्तृप्रत्ययसंबंधी तस्य ऋकारस्यार् भवति पंच
सु कर्ता कर्तारौ कर्तारः कर्तारं कर्तारौ कर्तॄन् उद्गातृ नप्तृ नेष्टृ त्वष्टृ क्षत्तृ होतृ पोतृ प्रशास्तॄणां च
उद्गातारम् क्रोष्टुशब्दस्य शेसि पंचस्वपि शसि योवा तृवद्रूपम् क्रोष्टा क्रोष्टारौ क्रोष्टारः क्रोष्टून् टादौ स्व
रे क्रोष्टुशब्दस्य तृवद्वा क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे क्रोष्टुः क्रोष्टोः क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्वोः कृतान्तकृतेअसंबन्धी
यो विधिः स नित्यः नित्यानित्ययोर्मध्ये नित्यविधिर्बलवान् क्रोष्टूणाम् क्रोष्टरि क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्वोः क्रो
ष्ट्रोः क्रोष्टुषु सेः सखायौ सखायः हे सखे स्मलाईले स्त्रीयेन सख्स्नेः रैस्भिः रैशब्दस्याकारादेशः सकार
भकारादौ विभक्तौ राः रायौ रायः राभ्यामित्यादि ओतौ ओकारस्यौकारो भवति पंचसु गौः गावौ
गावः हे गौः अम्शसोः ओकारस्यात्वं भवति अमि शसि गां गावौ गाः ङस्य गोः एवं स्मृतः द्योशब्देन
समस्तौ स्मृतावौ द्यौः द्यावौ द्यावः इति स्वरान्ताः पुंलिंगाः आपः आदेरा टावेनान्यस्य सेलौ ए
भवति सर्वदेशात्किम् प्रतिरवट्टः ङे आदेरा टावेनान्यस्य ओर् भवति रंगे रंगाः पिबीः आदेरा

सा
वं
८

9

वेतास्यरोपिरी भवति हे गंगे गंगाम् गंगे गंगाः टौसोरे आदंतस्याबंतस्य टौसोरेत्वं भवति गंगया हि-
तोयट् आदंतादाबंतात्परेषां ङेङसिङसङीनां यडागमो भवति गंगायै गंगायाः आत्तुः आदंतादाबंता-
त्परस्य ङेराम् आदेशो भवति गंगायाम् गंगयोः गंगासु एवं श्रद्धा मेधा उमादयः अम्बादीनां द्विस्वरा-
णां धौ ह्रस्वः हे अम्ब हे अक्क हे अल्ल द्विस्वराणामिति किम् हे अंबिके यतोस्य आदंतात्सर्वादेः प-
रस्य यट् स्मडागमो भवति पूर्वस्य चापो ऽकारः सर्वस्यै सर्वस्याः सर्वासाम् सर्वस्याम् एवं विश्वादयः
आदंताः जरा जरसौ जरसः जराः द्विक समासे बहुव्रीहौ सर्वादेर्वा सर्वकार्यम् दक्षिणपूर्वस्यै
दक्षिणपूर्वायै उत्तरपूर्वस्याः उत्तरपूर्वायाः अंतरस्यै शालायै बाह्यायै परस्यार्थः अथ टीकाके नैरुक्तेनता
येनताये विभाषाप्रकरणे तीयस्योपसंख्यानम् द्वितीयस्यै द्वितीयायै तृतीयस्याः तृतीयायाः
नासिकाया नस् नासिकानसः नासिकया नसा नोभ्याम् नासिकाभ्यां एते पंच स्वरांताः वत् इ-
तनायाः पृतः पृतनाभ्याम् निशायाः निशः निशा छशषराजादेः षः छकारांतस्य शकारांतस्य ष-
कारांतस्य च राज यज मृज सृज भ्रस्ज व्रश्च भ्राज आदेः षकारो भवति धातोः केसयरे नान्तसूत्रे से
परेपदांते च षोडः निड्भ्यां निशाभ्याम् निड्सु निट्सु केचित्तु धातोरेव षत्वमाहुः तन्मते नभेन
भाः इति निज्भ्याम् निशब्दस्तु त्वेन गोपा सोमपा वत् बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः इदुद्भ्याम् स्त्रियां वर्तमाना
भ्याम् इकारोकाराभ्यां परेषां ङितां वचनानां वा आडागमो भवति बुद्ध्यै बुद्धये बुद्ध्याः बुद्धेः स्त्रियाः बु

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ध्याम् भ्रुडागमाभावश्चामोप्यभावः वृद्धौ एवं मतिभूतिनत्यादयः धेनुरज्जुदन्वादयोप्येवम् त्रिच
तुरोः स्त्रियां तिसृचतसृवत् स्त्रियां वर्तमानयोस्त्रिचतुरशब्दयोः तिसृचतसृ इत्येतावादेशौ भवतः
विभक्तौ ऋकारस्य ऋकारवत् ऋतो रात्र ऋकारा न भवति सेरायेरत्र न भवति तिस्रः २ तिसृभिः
तिसृभ्यः २ न तिसृचतसृ स्त्रो नामि दीर्घः तिसृणाम् स्त्रियामिति विवर्तविशेषणान्नेह प्रियास्तयस्रो
ऽस्त्रीवायस्याः सा प्रियत्रिः वृद्धिवत् आमि प्रियत्रयाणाम् एवं स्त्रियाम् मुख्ये लिंगान्तदेशो गौणे न दे
नोक्तः प्रियास्तिस्रो यस्य सः प्रियतिसा द्वे प्रियतिसः प्रियतिस्रौ प्रियतिस्रः नाम्यासोरह्लोपः प्रि
यतिसृम् प्रियतिस्रः प्रियास्तिस्रो यस्य तत्कुले प्रियत्रि कुलं किंतु त्रिमित्रमिति ग्रस्या नित्यत्वात्सते
प्रियतिसृ प्रियतिसृणी हादौ स्वरे टादौ विनिश्चेवत् प्रियतिसृणा प्रियतिस्रा हेरत्वे सत्याप्रह्रे २ ह्र
भ्यां २ ह्रयोः २ ह्रसेपः सेर्लोपः नदी नद्यौ नद्यः नदीम् नद्यौ नदीः नद्या ङितामट् नद्यै नद्याः नदी
नाम् नद्याम् एवं ब्राह्मणी सखी कुमारी गौर्यादयः लक्ष्मीः भ्रणीत्वेतन्वात्रसिलोपः धीह्रस्वः
हेलात्सिशेषं नदीवत् एवमवीतरीतंत्रीप्रभृतयः ईवंतत्वात्सिलोपः स्त्री स्त्रीस्नोः स्त्रीश
ब्दस्य भ्रूशब्दस्य चेयुवौ भवतः स्वरे परे स्त्रियौ स्त्रियः हे स्त्रि वाम्याम्सि अमि शसि च परे स्त्रीशब्दस्य वे
यू भवति स्त्रियम् स्त्रीम् स्त्रियौ स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रीभ्याम् स्त्रीभिः स्त्रियै स्त्रीणाम् स्त्रियाम्
स्त्रियमतिक्रान्तः अतिस्त्रिः अतिस्त्रियौ एतन्नाभावोऽनुद्धिः सर्वस्यैः पुंसि वाच्यते क्लीबेनुम

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वं
१०

10

वत्तो शब्दस्य सु ऐ सवर्णान्ताम् अतिसखयः हे अतिसखे हे अतिसखियौ हे अतिसखयः अतिसखियम् अ
तिसखिम् अतिसखियः अतिसखीन् अतिसखिना अतिसखये अतिसखेः २ अतिसखियोः अतिसखीनाम् अति
सखौ अतिसखिषु अस्यौकारे वृत्तित्वं स्यादस्मात्सो स्त्वविभाषया इत्यादेशस्तु नान्यत्रासखियः पुंस्त्वप्रस
ङ्गेन स्त्रीवेत्तनम् अतिसखि अतिसखिनी अतिसखीनि अतिसखिना अतिसखये अतिसखिनो अतिसखेः अति
सखिनः अतिसखीनाम् अतिसखौ अतिसखिनि सखियांत शब्दे णत्वं वत् शासि अतिसखीः अतिसखियः अ
तिसखिया इत्यादि अतिसखये अतिसखये अतिसखियाः अतिसखेः अतिसखयोः अतिसखीनाम् अतिसखियां
अतिसखौ अतिसखिषु श्रीः श्रियौ हे श्रीः वेश्रुवः इत्यवं नादिदुतामनुड्वास्त्रीविना श्रियै श्रिये श्रियाः श्रि
यः श्रियोः इत्यवं नाटामो नुड्वास्त्रियां त्वनित्यम् श्रीणां श्रियाम् श्रियि प्रत्ययाभावे प्रामोप्य
भावः एवं धीः स्त्री श्रमनयः भ्रूः श्रमनयश्च प्रधीशब्दस्य लक्ष्मीवद्रूपम् केषांचिन्मते तत्पुंवत् प्रकृ
ष्टा धीरिति विग्रहे लक्ष्मीवदेव प्रमिथ्यासिद्धम् प्रध्यइति विशेषः सुष्ठु धीर्यस्याः सुष्ठु ध्यायति
वेति विग्रहे सुधीः श्रीवद्रूपम् केषांचिन्मते पुंवत् सुष्ठु धीरिति विग्रहे तु श्रीवदेव ग्रामणीः पुं
वत् एवं खलप्वादिः नृशब्देषु नकारान्तात् टकारान्तात् णान्तात् स्त्रियामीप्प्रत्ययो भवति क्रोष्टोः
क्रोष्ट्रोः वध्वजम्वादयो नदीवत् पुनर्भूः पुनर्भ्वौ हे पुनर्भु पुनर्भूणाम् पुनर्भ्वाम् भेकां
पुनर्नवा यांस्त्रीवर्षाभूर्दर्दुरे पुमान् हेवर्षाभु स्वयंभूः पुंवत् नकारान्तसंख्यायाः स्वसृतिसृवत् १०

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

न्तृवन्नाप्तृइति तृप्रत्ययान्तमात्रमप्यनेनैवेष्ट मातापितृवत् स्वसा कर्तृवत् पौत्रमातृः स्वसृः गाः ग्र
वत् इति स्वरान्ताः स्त्रीलिङ्गाः अतोमश्चकारान्तान्नपुंसकलिङ्गात्परयोः स्यमोर् भवत्यधौ कुलम्
इमौ नपुंसकलिङ्गात्परश्चौरीमापद्यते कुले जस्शसोः शिः नपुंसकलिङ्गात्परयोर्जस्शसोः शि
भवति नुमागमः नपुंसकस्य नुमागमो भवति शौ परे यमप्रत्याहारान्तस्य न कुलानि २ हेकुल
शेषं देववत् एवं मूलकादयः अन्यादेः अन्यादेः क्लीबात्परयोः स्यमोः तुर्भवति अन्यत् वाव
साने अवसाने वर्ते मा मा लोक सानां जवा भवे विवणा वा पश्चात् दृश्ये अन्यानि अन्यत् इतरत् अन्या
दे वैलोपोन हे अन्यत् इतरत् कतरत् कतमत् एकतरत् एकतरम् शेषं सर्ववत् यो यमाश्रित्यो
त्पद्यते स तं प्रति सन्निपातः सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्येति सोऽयमादेशो सन्निपा
तपरिभाषया न जरस् अजरम् अजरसी अजराणि त्यमहतोर्धातोर्दीर्घः शौ च त्यन्तस्य महतश्च
स्य महतश्चाद्यस्य च दीर्घो भवति पञ्च स्त्रीपि च शौ च अजरांसि अमिलके पवादः संभावे वापि त्वा
जरस् तनसन्निपातपरिभाषया न जरस् अजरसम् अजरम् अजरसी अजरे अजरांसि अजराणि
शेषं निर्जरवत् हृदयोदकास्यमांसानां हृदुदन्नासन्मांसः हृदि हृदा हृद्भ्याम् उदानि उदा उद
भ्याम् आसानि आस्ना आसभ्याम् मांसि मांसा मांसभ्याम् नपुंसकस्य ह्रस्वः श्रीपं कुलवत्
नपुंसकात्स्यमोर्लोपः अस्थि दृष्टं नपुंसके धौ गणो वा हे अस्थे हे अस्थि नामिनः स्वरे नामन्तस्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा॰ वं॰ २२

नपुंसकस्य नमागमो भवति स्यादौ स्वरे परे अस्थिनी नोपधायाः अस्थीनि अस्थ्ना अस्थ्नां शसादौ अ
स्थ्यादीनां नमागमो भवति आकारादौ स्वरे परे इकारस्य वाकारः अल्लोपः स्वरेः म्वयुक्ताच्छसादौ
अस्थ्नाम् अस्थ्ने अस्थ्नोः अस्थ्नाम् ङेङ्योः अस्थ्नि अस्थनि अस्थिषु एवं दधिसक्थ्यक्षि प्रभृति शब्दाः तदंतस्या
पीष्टिः प्रियास्थ्ना अतिदध्ना वारि वारिणी वारीणि वारीणाम् आमो नुट् वारिषु नपुंसकस्य ग्रामणि ग्रा
मणिनी ग्रामणीनि पुंवत्वं तृतीयादावुक्तपुंस्कं पुंवद्वा अवृद्धिनिमित्ते कोऽक्तपुंस्कं नाम्यंतनपुं
सकलिंगं तदादौ स्वरे परे पुंवद्वा भवति ग्रामण्या ग्रामणिना ग्रामण्याम् ग्रामणीनाम् ग्राम
ण्याम् ग्रामणिनि प्रधि प्रध्या प्रधिना सुधि सुधिया सुधिना मधु मधुनी मधूनि २ हे मधो हे
मधु एवमश्वादयः सानु सानुनी सानूनि स्नुना सानुना स्नुभ्यां प्रियक्रोष्टु प्रियक्रोष्टुनी प्रिय
क्रोष्टूनि प्रियक्रोष्ट्वे प्रियक्रोष्टवे प्रियक्रोष्टुने प्रियक्रोष्टुः प्रियक्रोष्ट्वोः प्रियक्रोष्टुनः खलपु ख
लपुनी खलपूनि खल्वा खलपुना एवं लव्वादयः धातृ धातृणी धातॄणि हे धातः हे धातृ एवं ज्ञा
त्रादयः ह्रस्वादेशो संध्यक्षराणामिकारोकारौ वक्तव्यौ अतिरि अतिरिणी अतिरीणि
अतिराया अतिरिणा अतिरिभ्याम् अतिरिभिरित्यादि प्रद्यु प्रद्युनी प्रद्यूनि अतिनु अतिनुनी अ
तिनूनि अतिनावा अतिनुना इति स्वरांता नपुंसकलिंगाः अनडुहश्च पुंसि पंचसु शौ चान
डुह आमागमो भवति शौ पि वा सावनड्वुहः अनडुहः सौ नुमस्यात् संयोगांतस्य लोपः स्यादौ रसे ॥

पदांतेच संभित्रस्यदात्र अनड्वान् अनड्वाहौ अनड्वाहः आवम् चतुरनडुहोरामागमो भवति
आम्रे हे अनड्वन् वसांरसे वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहामित्येतेषां दत्वं भवति रसे पदांतेच अन
डुद्भ्यां अनडुत्सु दादेर्धः आघोष्वारणे दादेर्धातोर्हकारस्य घत्वं भवति धातोः के सपरे नाम्न अस्वर
से पदांतेच आदिजबानां झभांतस्य झभाः स्ध्वोः धातोर्झभांतस्यावयवस्यादेर्जबानां जबाना
झभा भवंति सकारे ध्वशब्दे भकारे च परे पदांतेच धुक् धुग् दुहौ दुहः धुग्भ्याम् धुक्षु
आघोष्वारणे किम् दामलिट् गर्दभमाचष्टे गर्दभयति गर्दप् होढः हकारस्य ढत्वं भवति धा
तोः के सपरे नाम्न अस्वरसे पदांतेच लिट् लिड् लिहौ लिड्भ्याम् लिट्सु लिट्त्सु मुहादेर्वा मुहष्णुह
ष्णिहष्णिहां ढत्वं वा ध्रुक् ध्रुग् ध्रुट् ध्रुड् ध्रुग्भ्याम् ध्रुड्भ्याम् ध्रुक्षु ध्रुट्सु ध्रुट्त्सु एवं मुहष्णुहष्णिहः
वाहो वौ शसादौ स्वरे वाहो वा शब्दस्य औकारादेशो भवति शसादौ स्वरे परे न हि तेरे पिरकारेच
विश्वौहः विश्वौहा विश्ववाड्भ्याम् विश्ववाड्भिः विश्ववाट्सु सहेः साड् साड्रूपे सति सहेः
सस्य षो भवति तुराषाट् तुराषाड् तुरासाहौ तुरासाहः तुराषाड्भ्याम् तुराषाट्सु दिव औ दि
वोन्त्यस्य औकारादेशो भवति सौ परे द्यौः सदिवौ सदिवः उ रसे दिव उदादेशो भवति रसे पदां
तेच द्युभ्याम् द्युषु चतुरो ह्वो नि संबुद्धौ वचनेषु नः चतुराम् चतुरो ह्वस्य आमागमो भवति
पंचसु घौ च चत्वारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः २ रः संख्यायाः रेफान्तसंख्यायाः परस्या आमो नुडागम

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यक्त प्रियाश्चत्वारः

सोभवतिचत्वारोचतसृवृत्तर्षितिनिर्देशाद्रेफस्यविसर्गोनृप्रियायासौप्रियचत्वार्यस्याः साप्रियचत्वाः
सा प्रियचत्वारौप्रियचत्वारः हेप्रियचत्वः गौणत्वेनुप्रियचत्वराम्प्रधानेस्यादेवपरमचत्वारोम क
वं मलेकमलौवावृत्ताणः कमलकमलौकमलः सोनोधातोः सोनस्यधातोर्मस्यनोभवति इसे
12 १२ परेतेवमयोरश्चनस्यलोपोन प्रशान्प्रशान्तौप्रशान्तः कः कौके शेषंसर्ववत् इदमोयंपुंसि इ
दमः पुंसिसावयं भवति अयम् इदमः स्यदादेरकारस्यमत्वंभवतिस्यादौ इमौइमे स्यदादीनां
संबोधनाभावः इमम् इमौइमान् अनटौसोः इदमोनादेशोभवति टौसोः परयोः अनेन अनयोः
सकारभकारादौपरेइदमोकारादेशोभवति हलन्तस्याभ्याम् भिसिभिस् इदमइदमोभिसएभि
सेवभवति नमकारस्याकारः एभिः अस्मैआभ्याम्एभ्यः २ अस्मात्आभ्याम्अस्यअनयोः २ एषा
म्अस्मिनएषु इदमेतदोरन्वादेशेद्वितीयाटौस्स्वेनएनद्वा एनम्एनान्एनेनएनयोः किंचित्
कार्यंविधातुमुपात्तस्यकार्यान्तरंविधातुंपुनरुपादानमन्वादेशः यथानेनव्याकरणमधीतं
एनंछन्दोध्यापयनोपधायाः नाम्नोनोलोपशसौ राजाराजानौराजानः हेराजन् अल्लोपःस्व
रेज्ञपञ्चमादिष्वसादौ जज्ञोर्ज्ञः जकारञकारयोर्योगेज्ञोभवति राज्ञः राज्ञा राजभ्याम् राजभिः
नस्यलोपाशीनविभक्तिकार्यम् पंचस्थितिप्रापकात्प्रतिराजनिएवंवृषादयः यज्वनः यज्व
ना यज्वभ्याम् यज्वसु आत्मनः आत्मना प्रतिदिवा अल्लोपेकृते धोर्विहसे यानोरिङ्तोदीर्घोभ १२

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वतिरेफवकारयोर्हसपरयोः पदांतेच प्रतिदीव्नः प्रतिदिवभ्याम् प्रतिदिवस्सु श्वाश्वानौ श्वानः
श्वादेः श्वादेर्वकारउत्वंशसादौनिशसादौस्वरेपरेईपीकारेच शुनः शुना श्वभ्याम् श्वसु युवा यु
वानौ युवानः यूनः यूना युवभ्याम् युवसु मघवा मघवानौ मघवानः मघोनः मघोना ॥ यवे
णत्वसावगजः ॥ नाशारहितस्यार्वन्तस्यतृइत्येतादेशः स्यान्नतसौ त्रितोत्तम् उकारान्तुवंथ
स्यम्मकारान्तवेंथस्यचनुमागमोभवति पुंसि पंचस्व अर्वन्तौ अर्वन्तः अर्वद्भ्याम् अर्वत्सु अनञः
किं अनर्वाणौ अर्वाणोकिम् अर्वा इत्येतेचस्व मथिन्मथिन् ऋभुक्षिन् शाह्यानामिकारस्याका
रादेशोभवति पुंसिपंचस्वथौच थोन्तः पथिमथ्योस्थस्यन्थइवति पुंसिपंचस्वथौच आसौ पथि
मथि ऋभुक्षांटेरात्वंभवति सौपरे पन्थाः पन्थानौ पन्थानः हेपन्थाः पन्थानम् पन्थानौ प
थोटेः मथिमथिऋभुक्षांटेर्लोपोभवति शसादौस्वरेईपीकारेच पथः पथा पथिषु एवं मन्थाः
ऋभुक्षाः स्त्रियांनान्तत्वादीप् सपथी समथी ऋभुक्षीपुरी क्रोष्टुः पथिवनम् पौनष्टसका
रोनस्यलोपश्चा हेसपथिन हेसपथि हेसपंथानि इत्येतौसौ इनहन्पूषन्अर्यमन्इत्येतेषां
शौसौचापोपरे उपधायादीर्घोभवति नान्यत्र देशे हेदंडिन् एवं ससलिनरुपशालिनऋभुक्षयः
हृद्भ्रहाहृद्भ्रहाणौ हनोघ्ने हन्तेर्हकारस्यघोभवतिनकारेञ्णितिचपरे वृत्रघ्नोघ्नात्वेन वृत्र
घ्नः वृत्रहभ्यामित्यादि एवंपूषन्अर्यमन्नभृतयः संख्यायाष्णान्ताः पंचन्प्रभृतयोवक्ष्यन्तेलिङ्ग

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वं
१३ 13

सद्रूपाः जश्शसोर्लुक् षकारनकारांतसंख्यायाः परयोर्जश्शसोर्लुग्भवति पंच २ पंचभिः पंचभ्य
भ्यः षकारनकारांतसंख्यायाश्चामो नुट् पंचानाम् गौणत्वेन लुङ्नुटौ प्रियपंचा प्रियपंचानौ
प्रियपंचानः प्रियपंचानम् एवं सप्तन्नवन्दशन्शब्दाः अष्टनो डौ अष्टन्याम्नां परयोर्जश्शसो
र्वा डौ भवति अष्टौ २ अष्ट २ वा भ्यसोः अष्टनः सकारभकारादिषु वात्वम् अष्टाभिः अष्टभिः अष्टा
भ्यः अष्टभ्यः अष्टानाम् अष्टसु अष्टासु प्रियाष्टा प्रियाष्टानौ प्रियाष्टानः प्रियाष्टः प्रियाष्टा प्रिया
ष्टाभ्याम् प्रियाष्टौ राजनवत् सर्वं हाहावद्विश्वपाः पंचेद्रसे सुगण् सुगणौ सुगणः सुगणम् सुगणाट्
सु भुक् भुग् बुधौ बुधः बुधं बुत्सु वाक् वाग् वाचौ वाचः वाग्भ्याम् वाक्षु सककुप् सककुब्
सककुभौ सककुप्सु युजेः पंचस्य नुम् नसमासे इति च दिशाम् दिशदृशस्पृशदधृष्टमृत्विज्
क्रुञ्च युञ्ज् सञ्ज् ग्रुञ्च उक्लिहादीनां कत्वं भवति स्यादौ असेपदांते च युङ् युञ्जौ युञ्जः समा
सेन सयुक् चोः कुः चवर्गस्य कवर्गादेशो भवति धातोः केसेना स्वन्नस्य असेपदांते च समाध्यथे
स्यपुजेन्नुश्च युक् युग् ऋत्विक् ऋत्विग् ऋत्विजौ ऋत्विजः ऋत्विग्भ्याम् ऋत्विक्षु व्रश्चराजादेः षः सम्राट् सम्राड्
सम्राजौ सम्राजः देवेट् देवेड् देवेजौ देवेजः परिमृट् परिमृड् परिमृजौ परिमृजः विश्वसृट्
विश्वसृड् विश्वसृजौ विश्वस्य वसुराटोः दीर्घः विश्वावसुः विश्वाराट् विश्वाराड् विश्वाराजौ
विश्वाराजः विश्वाराड्भ्याम् विश्वाराड्भिः विश्वाराट्सु स्कोराद्योश्च संयोगाद्योः सकारकका १२

रयोर्लोपो भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च रसे पदान्ते च भृट् भृड् सम्यग्भृज्जते शास्तस्य कभेन
ज्ञइति जः भृज्जौ भृज्जः भृड्भ्याम् भृट्सु हृट् हृड् हृषौ हृषः विभ्राट् विभ्राड् विभ्राजौ विभ्राड्
भ्याम् विभ्राट्सु विभ्राट्त्सु सविकस्पविगसनविजैसनविज्ञ ऊर्क् ऊर्ग् ऊर्जौ ऊर्जः ॥ नः स
रादेस्तस्य सत्वं भवति सौ परे स्यः त्यौ त्ये सः त्योत्ते सेनोपोगोगात्वेचात्व सत्वेन स्यत् स्यद् स
हे अतिस्यत् यः यौ ये यथः यतौ यते यतम् यतौ यतान् अन्वादेशे एनम् एनौ एनान् एनेन
एनयोः २ अग्निमत् अग्निमद् अग्निमथौ अग्निमथः अग्निमद्भ्याम् अग्निमत्सु अञ्चुवतीति क्वि
पि कृते नोलोपः धातोर्हसान्तस्योपधाभूतस्य नकारस्य लोपः क्विति परे प्रत्यायोन्वितेन
ति कृपपदात क्रुञ्चः क्विपि च अञ्चेः शुमिपञ्चसत्वम् दिशाम् प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः
प्रत्यञ्चम् अञ्चेर्दीर्घश्च नलोपि नोन वनेरकारस्य लोपः पूर्वस्य दीर्घः शसादौ स्वरे तद्धित
यस्वरयोरीपी काशेच प्रतीचः प्रतीचा प्रत्यग्भ्याम् प्रत्यक्षु तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिर्यञ्चः ति
रश्चादयः तिरश्चादयो निपात्यन्ते शसादौ स्वरे तद्धितयस्वरयोरीपी काशेच तिरश्चः तिरश्चा
तिर्यग्भ्याम् तिर्यक्षु उदङ् उदञ्चौ उदञ्चः उदीचः उदीचा उदग्भ्याम् उदक्षु पितर
मञ्चतीति पित्र्यङ् पित्र्यञ्चौ पित्र्यञ्चः मतोदीर्घो न पित्र्यचः पित्र्यचा पित्र्यग्भ्याम् पित्र्यक्षु
सध्र्यङ् सध्र्यञ्चौ सध्र्यञ्चः सध्रीचः सध्रीचा प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्चः अञ्चेर्दीर्घश्च प्राचः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वे
१४

14

प्राचा प्राक् पूजायांतु प्रत्यञ्चः प्रत्यञ्चा प्रत्यग्भ्याम् प्रत्य भिः उदञ्चः उदञ्चा उद भ्याम् तिर्यञ्च
ः तिर्यञ्चा तिर्य भ्याम् सम्यञ्चः सम्यञ्चा सम्य भ्याम् सध्र्यञ्चः प्राञ्चः प्राञ्चा प्रा भिः
अमुमञ्चतीति विग्रहे अदस् अद्रि इति स्थिते ततो टेरि अन्द्रि इति स्थिते इयत्यितियत्वम् दस्यमः मा
द् ह्रस्वश्चानयोर्ह्रस्वः दीर्घस्य तु दीर्घः अमुमुयङ् पक्षे तु केचिदद्रेति केचिदद्रेतिमन्यन्तः उभ
योः केचिदद्रेति केचिदद्रेति नोभयोः अमुमुईचः अमुमुयग्भ्याम् एवं अदमुयङ् अमुद्र्यङ् अमु
द्रीचः अदद्र्यङ् अदद्र्यञ्चौ अदद्रीचः अदद्र्य भ्याम् पूजायांतु अमुमुयञ्चः अमुमुयञ्चा अमुमु
य भ्याम् अदमुयञ्चः अदद्र्यञ्चः त्रिंशतोन्त्यम् ततः महतो पृषोदीर्घः यो च महान् महांतौ म
हान्तः हे महन् हिंसकानां नतादीनां च शतनुम्न्वा ददत् ददतौ एवं जक्षत् जाग्रत् दरिद्र
त् चकासत् शासत् ॥ अत्वसोः सौ ॥ अन्त्वं तस्याधातोरसंतस्य चोपधाया दीर्घः स्यात् सौ भवान् भवं
तौ हे भवन् वेदमाः अयात संतस्यति किम् ची गोमि वत्समी चोरवः धातोरन्तस्य अत्वेन त्वा मा
वाञ्चदीर्घः भवन् भवंतौ एवं नदीमान् धीमान् हे धीमन् धीमंतौ मघवान् मघवंतौ मघवद्भ्याम्
गुणवत् गुणवद्भ्याम् नादृक् नादृग् नादृशौ नादृक्षु एवं यादृग्तादृग्ः नशेः कोवापदांते स्या
दीकसेवलकलग् नट् नड् नशौ नड्भ्याम् नड्साम् नक् नक्षु विट् विड् विशाम् दिशाम्
स्पृक् स्पृग् स्पृशौ घृतस्पृक् उदकपूर्वस्य तु न कुत्वम् उदकस्पृट् उदकस्पृड् दधृक् दधृग् १४

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

दध्नौदध्नुषः रत्नमुट् रत्नमुड् रत्नमुषौ रत्नमुड्भ्याम् षषः षष्ठो नित्यं बहुवचनान्तो नास्ति षसन्तूपः न
स्मासोर्लेक् षट् षड् १ षड्भिः षड्भ्यः २ ऋतः इकारस्य णो भवति नामि परे षण्णाम् षट्सु षट्त्सु
परमषट् परमषड् परमषण्णाम् णोणत्वे न लुङ्नुदो प्रियषट् प्रियषड् प्रियषषौ प्रियषषः प्रि
यषषाम् दोषाम् दोषादीनां रेफो भवति रसेपदान्ते वदोः दोषौ शसादौ वा दोषन् दोषः दोष्णः
दोषा दोष्णा दोर्भ्याम् दोषाभ्याम् दोष्षि दोषणि दोषि मविसर्गेनुस्यानि कार्यस्वावव्यवधानेपि
किलान्यरसूषः दोष्षु दोष्षु दोष्षु स्पृशि विंहते पिपठीः पिपठिषौ पिपठीर्भ्याम् पिपठीष्षु विवि
ट् विविड् विविड्भ्याम् विविट्सु विविषौ स्कोरादयोश्च नट् नड् नशौ नड्भ्याम् गोरट् गोरड् गोरट्सु नतिरस्तोः संयोग
न्तलोपस्त्येके नक् नग् गोरक् गोरग् कलोपे कृते सिद्धम् पिपक् पिपग् पिपठौ पिपक्षु एवं विवक् विवग्
विवक्षौ सुपीः सुपिषौ सुपीर्भ्याम् सपीः षु सपीष्षु एवं सजूः सजुषौ सजूर्भ्याम् विद्वान् विद्वांसौ हे
विद्वन् वसोर्वः उः वसोर्वकारस्योत्वं भवति शसादौ स्वरे न हि तद्यकारे स्वरे च ईयोकारे च विदुषः
विदुषा विद्वद्भ्याम् विद्वत्सु सेदिवान् वस्योत्वे इट् अभावः सेदुषः सेदुषा सेदिवद्भ्याम् ऊषिवान् ऊ
षुषः ऊषिवद्भ्याम् शाशकृवान् शशृकांसौ नेथान्तोः शाशकुषः शाशकृवद्भ्याम् ध्वंस् हस्वन्हंसाद
वयोर्दधातोसंयतनेसाह्विन् सहिंसौ सहिन्भ्याम् सहिन्सु धन धसौ धद्भ्याम् एवं स्रत् पुंसोम
स् पुंसोमसुडादेशो भवति पुंसि पञ्चस्थानेषु च पुमान् पुमांसौ पुमांसः हे पुमन् पुंसः पुंसा पुंसुवेधाः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वं
१८

15

वेधसौ हेवेधः वेधोभ्याम् उशनसाम् उशनस् शब्दस्य सम्बुद्धौ सौ सेरपेक्षोभवति उशनाः उशन
सौ यौ नांतनलोपेनलोपश्च वा वक्तव्या हे उशन हे उशनन् हे उशनः उशनोभ्याम् उशनस्सु सोसः
अदसोऽदस्यसः सौ सेरौ अदसः सेरौस्यात् असौ दस्यसः सादू अदसोसाइस्य ऊश्च भवति अमू
जसो परो बहुत्वे अदसपकारस्य ईर्भवति बहुत्वे अमी अमुम् अमू अमून् अमुना अमूभ्याम् अमी
भिः अमुष्मै अमूभ्याम् अमीभ्यः अमुष्मात् अमूभ्याम् अमीभ्यः अमुष्य अमुयोः अमीषाम् अमुष्मि
न् अमुयोः अमीषु इति हलन्ताः पुंलिङ्गाः नहो धः नहो हकारस्य धो भवति धातोः के सपदे ना
न्त्यस्य सेपदान्ते च उपानत् उपानद् उपानहौ उपानहः उपानत्सु उष्णिक् उष्णिग् उष्णिहौ उष्णि
ग्भ्याम् द्यौः दिवौ दिवः उवसे द्युभ्याम् द्युषु द्योर्विह्से गीः गिरौ गीर्षु एवं पुरादयः चतस्रः प्र
तिवत् प्रियचत्वाः हे प्रियचत्वः इयं स्त्रियाम् इदमस्त्रियामियम् सौ इयम् इमे इमाः इमाम् अ
नया अस्यै अस्याः आभ्याम् आभ्यः अस्याः अनयोः आसाम् अस्याम् अनयोः आसु अन्वादेशे
एनाम् एने एनाः एनया एनयोः २ स्रक् स्रजौ स्रग्भ्याम् स्रक्षु समित् समिधौ समिद्भ्याम् स
मित्सु स्या स्ये स्याः स्याम् तया ताभ्याम् २ ताभिः तस्यै ताभ्यः २ एवं तद् यद् एतद् किं वाक् वा
चौ वाग्भ्याम् वाक्षु ककुप् ककुभौ ककुब्भ्याम् ककुप्सु त्वक् त्वचौ स्रक् स्रजौ स्रजः अप्शब्दो
नित्यं बहुवचनान्तः स्वेमहतोर्दीर्घः शौच आपः अपः भिदपाम् अपूशब्दस्य दत्वं भवति भका १८

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

गादौ विभक्तौ अद्भिः अद्भ्यः अपाम् अप्सु दिक् दिग् दिशौ दिशः दिग्भ्याम् दिशा दिग्भिः दिक्षु दिशो दिशाम् द
कृदृग् दृशौ सहस्रपते सजूः सजुषौ सजूर्भ्याम् सजूःषु सजूष्षु आशीः आशिषौ आशीःषु आ
शीष्षु सो असः असौ अमू अमूः मात् अमूः अमूम् अमुम् अमूभ्याम् अमूभिः अमुष्यै अ
मुष्याः अमूषाम् अमुष्याम् अमुयोः अमूषु इति हसान्ताः स्त्रीलिङ्गाः स्वनडुत् स्वनडुही स्वनड्वां
हि पुनस्तद्वत् वाः वारी वारि वार्भ्याम् वार्षु उदसे विमलद्यु विमलदिवी विमलदिवि किं के
कानि इदम् इमे इमानि अन्वादेशे एनत् एनद् एने एनानि अहः अह्नी अहानि हे अहन् अ
हः अहन्नकारस्य सो भवति रसे परे नेच अहः अह्नोः अह्नी अहनी अहानि पुनस्तद्वत् अह्ना अ
होभ्याम् कर्म कर्मणी कर्माणि एवं चर्मन् वर्मन् प्रभृतयः दंडि दंडिनी दंडीनि स्रग्वि स्रग्विणी
स्रग्वीणि वाग्मि वाग्मिनी वाग्मीनि बहुवृत्रह बहुवृत्रघ्नी बहुवृत्रहणी बहुवृत्रहाणि बहुपूष
बहुपूष्णी बहुपूषणी बहुपूषाणि बह्वर्यम बह्वर्यम्णी बह्वर्यमणी बह्वर्यमाणि असृक् असृजी
असृञ्जि असृजा असृग्भ्याम् ऊर्क् ऊर्जी ऊर्ञ्जि बहूर्जो नुम्प्रतिषे
धः बहूर्जि बहूर्ञ्जि त्यत् त्यानि तत् तानि यत् यानि एतत् एते एता
नि अन्वादेशे एनत् एने एनानि एनेन एनयोः वेभित् वेभिदी वेभिदि चेच्छिद् चेच्छि
दी चेच्छिदि गवाक् रूपाणि क्लीबे चागतिभेदतः असंख्यानामानि लोपेन वापि कर्षतमतम्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा० वं० १९

16

सम्यक्पसनवषष्ठ्यौ दोषट्के स्यस्त्रीगोजसामोः बत्वाविशेषदशके रूपाणीति विभावय गोरञ्चेत्यक्
गवाक् गवाग् गोअक् गोअग् गोक् गोग् गवाङ् गोअङ् गोङ् गोची गवाञ्ची गोअञ्ची गोञ्ची
गवाञ्चि गोअञ्चि गोञ्चि गोचा गवाञ्चा गोअञ्चा गोञ्चा गवाग्भ्याम् गोअग्भ्याम् गो
ग्भ्याम् गवाङ्भ्याम् गोअङ्भ्याम् गोङ्भ्याम् गवाक्ष गोअक्ष गोक्ष गवाङ्क्ष गोअङ्क्ष गोङ्क्ष गवाङ्षु गोअङ्षु गोङ्षु
तिर्यक् तिरश्ची तिर्यञ्चि तिर्यङ् तिर्यञ्ची यकृत् यकृती यकृन्ति यकानि यक्ना यकृता यकृ
द्भ्याम् यकभ्याम् शकृत् शकृती शकृन्ति शकानि शक्ना शकृता शकभ्याम् शकृद्भ्याम् ददत्
ददती ददंति एवं जाग्रदादयः वादीयोः शतः पुंवदंतोनान्यस्य शाश्वदोनुम ईकारे ईपि च तुदती
तुदंती भात् भाती भांती श्यप्योरात्रित्यम् श्यपश्यपयपस्यप संबंधिनो कारान्त्यस्य शतृनित्यं नुम् ई
कारे ईपि च परे पचत् पचद् पचंती पचंति दीव्यत् दीव्यद् दीव्यंती दीव्यंति स्वप् स्वपी नमहतो
योरीर्घः शौच स्वाम्पि दीर्घा नेत्यके स्वाम्पि स्वपा भिद्भ्याम् स्वद्भ्याम् स्वब्दिः स्वपि स्वप्सु जगत् ज
गती जगंति महत् महती महांति धनुः धनुषी नुंषसंवस्य शोरीर्घः धनूंषि हविः हविषी हवीं
षि पयः पयसी पयांसि तेजः तेजसी तेजांसि वचः वचसी वचांसि पिपठीः पिपठिषी पिपठींषि
यङ्लुगंतस्य शोनुस्व वावत् वावती वावति जाचत् जाचती जाचति सप्तम् सप्तसी सप्तमांसि ख
दः खरसुखस्त्रिविश्वमोष इति हसांतानपुंसकलिंगाः ॥ अथ अहं सिना सिसहितयोः अस्मद स्मदो स्वमद १९

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सिन्येवादेशौ स्तः त्वम् अहम् युवावौ द्विवचने युयंवावितो युष्मदस्मदोर्युवावौ भवतः विभ
क्तौ आमौ युष्मदस्मभ्यांपरयोरामं भवति युवाम् आवाम् यूयंवयं जसा जसा सहितयोर्युष्म
दस्मदोर्यूयंवयं भवतः यूयम् वयम् त्वमदेकत्वे युष्मदस्मदोस्त्वन्मदौ भवतः एकत्वे वाच्यमाने
आम्सौ युष्मदस्मदोर्हेतात्वं भवति अमिसकारेश्मिसिचपरे त्वाम् माम् युवाम् आवाम् मदा
यत्वेशासीतिदीर्घः शसोनोवक्तव्यः युष्मान् अस्मान् त्वन्मदादेशेकृते परतः अतोः युष्मदस्मदोर्
रेत्वं भवति टाङ्योः परयोः त्वया मया युवाभ्याम् आवाभ्याम् युष्माभिः अस्माभिः तभ्यंमह्यं ङया
ङया सहितयोर्युष्मदस्मदोस्तुभ्यंमह्यमेतौ भवतः तुभ्यम् मह्यम् युवाभ्याम् आवाभ्याम् भ्यसं
भ्यम् युष्मदस्मद्भ्यां परो भ्यसं भवति शकारो मकारादित्वर्वाह्नस्यर्थः तेनात्वैत्वे न भवतः युष्मभ्यम् अ
स्मभ्यम् ङसिभ्यसोस्तः ङसिसाहचर्यात् पञ्चमीभ्यसग्रहणे त्वत् मत् युवाभ्याम् आवाभ्याम्
युष्मत् अस्मत् तवममङसा ङसासहितयोर्युष्मदस्मदोस्तवममौ भवतः तव मम युवयोः
आवयोः सामाकम् युष्मदस्मद्भ्यां परस्य सामआकं भवति युष्माकम् अस्माकम् त्वयि मयि
युवयोः आवयोः युष्मासु अस्मासु समस्यमानेप्येकत्ववाचिनी युष्मदस्मदी समासार्थोन्यसं
ख्येयेयुवावौ त्वन्मदावपि सिजसद्भ्यस्यपादशादेशाः स्युः सदैव ते त्वाहौ यूयवयौ तुभ्यमह्यौ
तवममावपि एतेपरत्वाद्बाधंतेयुवावौ विशेषके त्वन्मदावपिबाधंते पूर्वे विप्रतिषेधतः ३४

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वे
८ 17

कसेभ्यः समासार्थो बह्वर्थे युष्मदस्मदौ तयोरेकत्वार्थत्वाद्युवावौ त्वन्मदौ न च त्वां मां वातिक्रां
तो तित्वम् अत्यहम् अतित्वाम् अतिमाम् अतियूयम् अतिवयम् अतित्वाम् अतिमाम् अतित्वान् अ
तिमान् अतित्वया अतिमया अतित्वाभ्याम् अतिमाभ्याम् अतित्वभ्यम् अतिमभ्यम् अतित्वत् अति
मत् अतितव अतिमम अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वाकम् अतिमाकम् अतित्वयि अतिमयि
अतित्वयोः अतिमयोः अतित्वासु अतिमासु युवामावां वातिक्रांत इति विग्रहे सिजस्तु स्वभा
वत् अत्ययुवावां युष्मानस्मान्वातिक्रांत इति विग्रहे सिजस्तु स्वभावत् अतियुष्मान् अत्य
स्मान् अतियुष्मान् अत्यस्मान् अतियुष्मया अत्यस्मया युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थि
तयोर्वान्नावौ वस्नसौ युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयासहितयोर्यथासंख्येनामी आदेशा भवं
ति तत्रैकवचने तेमे भवतः द्विवचने वांनौ भवतः बहुवचने वस्नसौ त्वामामा इ समासहित
योर्युष्मदस्मदोस्त्वामापन्नौ भवतः धर्मो शृणु वः नः पातु दत्तात् ते मे पि शर्म सः स्वामी ते मे पि सहृ
त् पातु वाम् अपि नौ हरिः सर्वे वां नौ रदतात् ईशः पतिर्वाम् अपि नौ हरिः सो व्याद्वो नः शिवं वो नोद
द्यात् सेव्योत्र वः स नः अन्वादेशो नित्यम् अनन्वादेशे वा धातो ते त वेवा भक्तो नसे नेह स
येन सः नादौ वा कारौ पादादौ वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्नैते एकाद्याते वाकाम् त्वाम्पातु मा
म्पातु वेदैरशेषैः संवेद्यो स्मान्कृष्णः सर्वदावतु विशेष्यपूर्वसंबोधनेनात्वमपूर्वसंबोधने च हि १२

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्वात्समासत्वं बोधनात्संबोधनेनेते देवास्यास्यादिन्द्रहे हे विष्णोस्मात्तत्सर्वदा विशेष्यपूर्वो न हरे
कृपालो नः पाहि सर्वदा रक्ष देव नः वादिभिश्च च वा ह अह एव एवमभियोगेनैते आवयोश्च योश्च शो
हरिं मां मेव रक्ष तत्र च वा ह एव नानार्थेषात्वभियोगेनैते वेत सान्वीसमीतते भक्तस्तव रूपं ध्याय
ति वा ह एव तावेत भक्तस्त्वा पश्यति च ह एव विद्यमानपूर्वात्प्रथमांतात्स्मद्योरन्वादेशोन्वेते वा भ
क्तस्त्वमप्यहं तेन हरिस्त्वां त्रायते समाम् त्वामेति वा ॥ चादिर्निपातः ॥ च वा ह अह एव एवम् नूनम्
पृथक् शश्वत् युगपत् भूयस् नह हंत विना नाना स्वस्ति श्रत्ति दोषा नक्तम् मृषा मिथ्या अथ
अथो अहो उपसमम् उच्चैस् नीचैस् शनैस् सम्यक् सते प्रातर् दिवा रात्रौ सायम् चिरम् मनाक् ई
षत् जोषम् तूष्णीम् बहिस् अवस् अधस् समया निकषा अद्धा चेत् वत् सामि सना सनात् सनत्
तिरस् अंतरा अंतरेण सहसा अलम् वषट् नमः विहायसा अथ मिथो मिथस् प्रायस् मुहुस्
साधुस् साकम् समम् नमस् हिरुक् पृथक् मा माङ् स्वर् अंतर् प्रातर् पुनर् सनुतर् यावत् तावत्
स्वाहा स्वधा तथा हि खलु किल उष्ठ सष्ठ उपसर्गस्वरविभक्तिप्रतिरूपकाश्च अवदत्तम् अ
हंयुः हंतो अया इद उक पथे जेझै वाम प्रायाप्रकम् यथा कथा पाट् प्याट् अंग है हे भो अये
हंवविष्वद्रेश्वरे एकपदे ह्यक् सहसा अंत आत औषट् वौषट् इत्यादि तत्रादिविभक्त्यर्थे ति
पाठ्यते तस्मिन्निति तत्र अस्मिन्निति अत्र कुत्र कुत्र कस्मिन्काले तदा यदा कदा सदा सर्वदा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वं
१८

18

एकस्य अन्यस्य तेन प्रकारेण तथा सर्वथा कथम् इत्थम् अस्मादित्तिरतः ततः यतः कुतः सर्वतः बहु
तः सार्वविभक्तिकस्तसिरित्येके आदितः मध्यतः अंततः पूर्वस्मिन्निति पुरः पुरस्तात् अधस्तात् अ
धेः उपरि उपरिष्टात् परस्मिन्निति परेण दक्षिणेन दक्षिणात् दक्षिणतः उत्तरतः दक्षिणस्यां दिशि
दूरे दक्षिणाहि राज्ञाधीने राजसात् सर्वं भस्मेति भस्मसात् करीउरीउररी विस्तारांगीकारयोः सद्य
आदिकाले निपात्यते समाने ह्नि सद्यः अद्य अधुना इदानीं संप्रति साम्प्रतम् सम्प्रति कुरिति कु
त्सिते न्यक्षीमः आश्चर्ये चित्रम् पूर्वेद्युः परेद्युः परेद्यवि परश्वः परुत् परारि अन्येद्युः तर्हि यर्हि कर्हि
एतर्हि प्रादिरुपसर्गाः अपपराः अपसम् अनु अव निस् निर् दुस् दुर् वि अभि अति अपि सु उत् नि प्रति परि
अपि प्रति उप आङ् ऊर्यन् अंतर् आविर् ॥ आप्यायनोः ॥ उपसर्गो धातोः प्राक् प्रयोक्तव्याः तदव्ययम् अव्य
व्ययसंज्ञं भवति क्त्वा यं तेन च क्त्वा कपूनमणम् यथाशमवत् दृक्तवसुश्चामहत्यायेतमव्ययसंज्ञं भ
वति अव्ययादिभक्तेर्लुक् तत्र शब्दनिर्देशो सदृशं त्रिषु लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु वचनेषु च स
र्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः आपं चैव हलंतानां यथा वाचा
निशा दिशा ॥ वतंसः अवतंसः अपिधानम् पिधानम् इत्यव्ययानि आवतः स्त्रियाम् अकारांतात्रा
तः स्त्रियां वर्तमानात् टाप् प्रत्ययो भवति सर्वा माया मेधा अजादेश्च अजा एडका अश्वा चटका मूषि
का बाला वत्सा होढा मन्दा विलाता संफला भस्त्रफला अजिनफला शणफला पिंडफला स १८

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स्था शाकस्था समकस्था कोष्ठस्थाशोनस्थापकस्था मूष ज्ञस्वा उक्षिद्वादेववि
शात्वे ह्वाकनिह्वामथ्यमेति पुंयोगेपि कोकिला नालावपि अमला इत्यादि ॥ पादोवाईप ॥ हि
पो हिपात् काप्यतः कापिपरे एवं व्याकारस्येकारो भवति कारिका पाचिका अतः किम्
नौका लिपकादीनांच लिपका फचका चटका पकासकाअपत्यका अपित्यका ॥ तारका
ज्योतिषि अस्य अत्वारिका वर्णकातांतवे अमचवर्णिका वर्तका शाकुनौशाचाम् उदीचां वर्ति
का अष्टका आद्य अष्टिका माक्कविद्या सूतका सूतिका पुत्रिका पुत्रका वृन्दारका वृन्दारिका
आर्यका आर्यिका चटकका चटकिका निर्भस्तका निर्भस्तिका पषका पषिका अजका अ
जिका लका लिका द्वके द्विके निःस्वका निःस्विका ॥ रुस्वोवा ॥ स्त्रियां पूर्वस्य कापि परे तस्य वा
दौ ह्रस्वो वा स्यात् गंगका गंगाका गंगिका नदिका नदीका ओषधिका ओषधीका
वा ग्रहणादेव संज्ञानाममात्र गोका नौका ॥ व्रणाईप् दीदिवी अस्ती मघोनी कृती यस्य लोपः
इवर्णावर्णयोर्लोपो भवति नदिन यवस्वयोरोपि च औपगवी पैरी ईयतो लोपः राज्ञी हि
राज्ञी श्विनः षकारटकारउकारऋकारान्तं वंधात् स्त्रियामीप् भवति षवगको ट ऋ तचरी
इत्वरी कुरुदक्षी कुरुह्वयसी कुरुदक्षी कुरुमाची ॥उ॥ गोमती अप पचंती विदुषी श्रेयसी तदती
वारोपः शानः तदंती मवंताञ्चेप् सीमा सोमानो अलंताद्रत्रवीत्वे वहुयज्वा वहुयज्वानौ अ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
चं
३९

19

पवा सीमा सीमे सीमाः दामा दामे दामाः बहुयज्वा बहुयज्वे बहुयज्वाः उपधालोपिनो वेप् बहु
राज्ञी बहुराज्ञ्यौ बहुराज्ञ्यः बहुराजा बहुराजानौ नरादेः अदंतात्स्त्रियामीप् नदी गौरी सौपर्णी
श्रातिकी चौरी सैरणी पौत्री यानकी कौयाष्टी कौमारी गार्गी गारुपौयणीत्यादि अनेकस्वरयोवाचि
नोऽदंतात्स्त्रियामीप् कुमारी किशोरी वधूटी चिरण्टी तरुणी तलुनी अनंत्येति किम् वृद्धा स्थवि
रा अदंतात्किम् शिशुः ऋयोनेकस्वरवर्णादेर्नञ्स्त्रियाम् कंजभी अदभी वयोवाचिनो हायन
सेप् द्विवत्सर्याणवम् द्विहायणी चतुर्हायणी इंद्रादेरानीप् स्त्रियां पुंयोगे इंद्राणी भवानी श
र्वाणी रुद्राणी वरुणानी मृडानी आचार्यादणत्वं च आचार्याणी हिमारण्ययोर्महत्त्वे महद्धि नृ०
मं हिमानी अरण्यानी यवाद्दोषे दुष्टो यवो यवानी यवनाल्लिप्याम् यवनानी मातुलोपाध्या
याभ्यां वा मातुलानी मातुली उपाध्यायानी उपाध्यायी अर्यक्षत्रियोपाध्यायेभ्यो वा स्वार्थे अ
र्याणी अर्या क्षत्रियाणी क्षत्रिया उपाध्यायानी उपाध्याया पुंयोगात् अदंतात्स्त्रियामीप् पु
रोगणकी पालकांतान्न गोपालिका अश्वपालिका सूर्याद्देवतायामाप् सूर्यस्य स्त्री देवता
सूर्या अमासूरी जातेरयोपधात् जातिवाचिनो यकारोपधाददंतात्स्त्रियामीप् ब्राह्मणी
वृषली यकारोपधात्तु क्षत्रिया वैश्या क्वचिन्न बलाका गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्याना
मनिषेधः गवयी हयी मुकयी हलस्तद्धितस्येति यलोपः मनुषी सूर्यागस्त्ययोरीपि सूरीअ ३९

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

गस्ती तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोपः तैषी पौषी ईयस्मत्स्यस्य यलोपः मत्सी पात्रे कुण्डी कुण्डा
न्या गोणी आवपने गोणा अन्या स्थली अकृत्रिमायाम् भाजी श्राणा चेत् नागी स्थूला चेत् काली
वर्णश्चेत् नीली औषधिः प्राणि च संज्ञायां वा कुशी अयोविकारश्चेत् कामुकी मैथुनेच्छायाम् कब
री केशविन्यासे शोणाद्वा शोणी शोणा बह्वादेर्वा नोनिपूर्वपदात् ज्ञानात् ऊरुभत्री ना
तोन्तात्र इत्यजाला अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा सुरापीती पाणिगृहीती भार्यायाम् अन्या पाणिगृही
ता क्रीतात् करणादेः वस्त्रक्रीती क्वचिन्न धनक्रीता क्तादल्पाख्यायाम् अभ्रलिप्ती द्योः अल्पत्वे कि
म् चन्दनलिप्ता अन्या स्वाङ्गाद्वा स्वाङ्गवाचिनोऽन्तादसंयोगोपधाद्वा स्त्रियामीप् समुखी समुखा
सकेशी सकेशा नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाद्वा तुङ्गनासिकी तुङ्गनासिका तलोदरी
तलोदरा बिम्बोष्ठी बिम्बोष्ठा एवं समजङ्घी समदन्ती सुकर्णी सुशृङ्गी अङ्गगात्रकण्ठेभ्यश्च स्व
ङ्गी स्वगात्री स्वकण्ठी स्वपुच्छी पक्षे स्वङ्गेत्यादि कबरमणिविषशरेभ्यः पुच्छान्नित्यम् कबरपुच्छी
मणिपुच्छी विषपुच्छी शरपुच्छी उपमानात् पक्षपुच्छाभ्याम् उलूकपक्षी उलूकपुच्छी न क्रोडादिब
ह्वचः कल्याणक्रोडा सुजघना सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च सकेशा अकेशा विद्यमाननासि
का नखमुखात् संज्ञायाम् शूर्पणखा गौरमुखा संज्ञायां किम् ताम्रमुखी कन्या वेणोरिणान्
उद्धेनोऽन्तादूर्ध्वाद्वा विनोद्वा स्त्रियामीप् पट्वी पटुः बह्वादेश्च बह्वी बहुः स्वरसंयोगोपधात्र स्वरः पाण्डुः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा॰
चं॰
२०

क्तिकारादयं अयोध्या रात्रिः रात्री शकटिः शकटी अन्यत्र यात्किमभूतिः अवनतिः पद्धत्यादिभ्यो वा
पद्धतिः पद्धती ॥ पैवमन्वादेः ॥ मनुवृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामैआदेशः ईपूर्वाश्चियोगे
योगे मनुकृतवृषाकपायी अग्नायी कुसितायी कुसिदायी मनायी मनोरौ वा मनावी मनुः प
त्यादयो निपात्याः पत्नी एकपत्नी वीरपत्नी सपत्नी अशोष्यो अन्तर्वत्नी अन्तर्वत्नी ग्रावो पती वीतिर
स्वोऽस्तीयो कविदारुढपत्नी रुढपतिः वृषलपत्नी वृषलपतिः एता एनी हरिता हरिणी
श्येता श्येनी असिता असिक्नी पलिता पलिक्नी इत्यादि इतो मनुष्यजातेर्द्रीप् दाक्षी अवन्ती कुन्ती
ऊतऊः ऊदन्तादयोपधान्मनुष्यजातिवाचिनः स्त्रियाम् ऊप्रत्ययः स्यात् ब्रह्मबन्धूः अयोपधात्किम् अध्वर्युः स्त्री
पङ्गोश्च पङ्गूः श्वश्रवा उकारस्याकारलोपश्च श्वश्रूः उपमानवाचिपूर्वपदादूरूत्तरपदादूः
करभोरूः रम्भोरूः संहितशफलक्षणवामसहितसहादेरूरोपश्चापि संहितोरूः शफोरूः
लक्षणोरूः वामोरूः सहितोरूः सहोरूः नृनरयोर्वृद्धिश्च नारी एतान्ति प्रत्ययः इतिस्त्रीप्र
त्ययाः लिङ्गार्थे प्रथमा नाम्नार्थे लिङ्गमात्राधिक्ये च प्रथमा विभक्तिः स्यात् नियतोपस्थिति
को नामार्थः उच्चैः नीचैः कृष्णः श्रीः ज्ञानम् एकोऽरीङ्ग्रहणः आह्वकम् एकः द्वौ बहवः अलिङ्गा
नियतलिङ्गाश्च नामार्थमात्रे प्रथमोदाहरणम् अनियतलिङ्गास्तु लिङ्गमात्राधिक्यस्योदाहरणम् तटः
तटी तटम् आमन्त्रणे च अभिमुखीकरणे प्रथमा स्यात् हे देव हे देवौ हे देवाः भोः भोः भगोः २०

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

गृहोसम वन्मगावत्रहवत्रिंमेतेषांवानिपातसंज्ञे यौ भोहरे भगोनमस्तेगृहोयाद्रि शेषाःका
र्यकर्तृसाधनयोरेनपाठेविश्लेषावयौसंबंधाधारभावयोः द्वितीयाद्याषष्ठ्यौभवंति कार्यक
मेकारके द्वितीया कर्टकरोतिकाहकः रूपंपश्यतिचाक्षुषः राज्यंआप्नोतिपार्थिवः सोमंसुनो
तिसोमपाः कर्तृविकरणोचतृतीया भिन्नःशरेणरामेणरावणोलोकरावणः करायेणावि
शीर्णोपिवाने गृध्यतेपुनः २ दानपात्रेचतुर्थीवेदविदेगांददातिक्रिययायमाप्नोतितत्रापिचतु
र्थीपदेशोते विश्लेषेविभागस्तत्रपंचमी हिमवतोवतरतिगंगा संबंधेषष्ठीराज्ञः पुरुषोत्तेषः
आधारेसप्तमी औपश्लेषिकः सामीपिकोभिव्यापकोवैषयिकोनैमित्तिकऔपचारिकश्चेतिषो
ढा कटेशेतेकुमारोसौवटेगावः सुशेरते तिलेषुविद्यतेतैलं दिविवसामस्तेपदम् शुद्धे सत्त्वहते
धीरेशंगुल्यग्रेकरिणांशतम् क्रियालक्षणाभावस्तत्रापिसप्तमी वर्षतिदेवेगौदुग्धायातः विना
सहनमस्तेनिपातरणोस्वाम्यादिभिश्च एतैर्योगेद्वितीयाद्याविभक्तयः विनाशयोगेद्वितीया वि
नापापंसर्वंफलति नेरणातिततोकिम् जीवितेनपुत्रेनतातोमोहरिः जपमनुप्रावर्षत् समीपे
उपहरिंसुराः नदीमन्ववसितासेनाधनिदेवान्कृष्णः अभितोग्रामम् सर्वतोनगरम् धिग्जाल्मम्
उपर्युपरिपर्वतम् अध्यधिमत्रम् अधोधोग्रामम् उभयतःकृष्णम् पर्वपरितः समयानिकषा
हाप्रतियोगोपि कालाध्वनोर्नैरंतर्ये मासमधीतेक्रोशंपर्वतः मासंगुडधानाः मासंकल्याणीको

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वं
२१ २२ शमधीते क्रोशं कुटिला नदी अधिशीङ्स्थासामाधारः कर्म ॥ अभिनिविशश्च विशेः उपान्वध्या
ङ्वसश्च वसः ॥ अधिशेते अधितिष्ठति अध्यास्ते वा वैकुण्ठं हरिः अभिनिविशते सन्मार्गम् उपवसति अ
नुवसति अधिवसति आवसति वा वैकुण्ठं हरिः नाभक्तार्थस्य वने उपवसति सहादियोगे तृतीया
सहशिष्येणागतो गुरुः एवं साकं सार्धं समं योगेपि ॥ येनाङ्गविकारः ॥ येन विकृतेनाङ्गेनाङ्गिनो वि
कारो लक्ष्यते तेन तृतीया अक्ष्णा काणः अङ्गविकारः किम् अक्षि काणमस्य कं विलक्षकारंश्चाम
पल्लवणेन तामिस्तापसः प्रकृत्यादिभिश्च प्रकृत्या चारुः प्रायेण याज्ञिकः गोत्रेण गार्ग्यः स
मेनैति विषमेणैति द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति सुखेन दुःखेन याति इत्यादि तुल्यार्थयोगे कृत्ये
२० न तुल्यः रामेण तुल्यः फलप्राप्तौ कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे तृतीया अह्ना क्रोशेन वानुवाकोऽधी
तः फलप्राप्तौ किम् मासमधीतो नायात इत्यादि नमःस्वस्त्यादियोगे चतुर्थी नमो नारायणाय एवं
स्वस्ति स्वाहा स्वधालंवषड्योगेपि उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसी नमस्करोति दे
वान् प्रभ्वादियोगे षष्ठ्यपि भोजनाय भोजनस्य वा प्रभुः समर्थः शक्तः कृष्णाय कृष्णस्य वा भद्रं भ
द्रं कुशलमस्तु वेमाद्युष्यमर्थः प्रयोजनं वा भूयात् रुच्यर्थानां प्रयोगे प्रीयमाणो हरये रोचते भ
क्तिः श्लाघह्नुङ्स्थाशपां प्रयोगे बोधयितुमिष्टे गोपी कृष्णाय श्लाघते ह्नुते तिष्ठते शपते धार
रुत्तमर्णो भक्ताय धारयति मोक्षं हरिः स्पृहेरीप्सिते पुष्पेभ्यः स्पृहयति क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां २१

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यंप्रतिकोपस्तत्र ग्रयेक्रुध्यतिदुह्यतिरेर्ष्यतिअसूयतिरित्यादि यंप्रतिकोपइति किम् भार्यामी
र्ष्यति अन्तेरादियोगेपंचमी अन्ते नानार्थमुक्तिः अन्योग्रहाद्विहारः आराद्वनात् इतरोग्रामात्
भिन्नः कस्मात् पूर्वोग्रामात् दक्षिणोग्रामात् विनाकस्मात्पृथक् नानावा उपाध्यायादधीतेक
थंतर्हि फलनिष्कर्षार्थंवर्तते इतिग्रामाद्योजनम् इत्येके अन्येतुग्रामिसर्वंतसोविरुद्धदिशिग्रह
णान्निर्दिष्टमित्याहुः व्रतगताः प्रजाः प्रजायेते वनाद्ग्रामोयोजने कार्तिक्याआग्रहायणीमासेव
जनेप्रभृतिभ्यःपंचमी अपहरेःपरिहरेः संसारः मर्यादाभिविध्योराङ्योगेच आमुक्तेः संसारः
प्रद्युम्नः कस्मात्प्रतितिलेभ्यः प्रतियच्छतिमाषान् हेतौतृतीयापंचम्यौ ज्ञानाज्ज्ञानेनवाबद्धः स्तो
कात्स्तोकेनवामुक्तः दूरान्तिकयोर्योगेषष्ठ्यपि ग्रामस्यदूरादन्तिकाद्वा इत्यादि क्रियाजातिगुण
संज्ञाभिः समुदायात्पृथक्करणं निर्धारणम् यतस्तत्रषष्ठीसप्तम्यौ क्रियापराणां क्रियापरेषु
वाभवावदानार्थकः श्रेष्ठः गवांगोषुवाकस्मात् गौः सम्पन्नक्षीरा नृणांनृषुवाद्विजः श्रेष्ठः छात्रा
णांछात्रेषुवामैत्रः पटुः स्वाम्यादियोगेषष्ठीसप्तम्यौ स्वदतिस्वदतोवागावाजनीत् आयुक्तकुश
लाभ्यांयोगेषष्ठीसप्तम्यौतात्पर्ये आयुक्तः कुशलोवाहरिपूजनेहरिपूजनस्यवा साधुनिपुणा
भ्यांपूजायांसप्तमी मातरिमातुर्निपुणोवा प्रसितोत्सुकाभ्यांयोगेतृतीयासप्तम्यौ प्रसितउ
त्सुकोवाहरिणाहरौवा साध्वसाधुप्रयोगेसप्तमी साधुःकृष्णोमातरि असाधुर्मातुले तिमिरात्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

22 सा
वं
२२

कर्मयोगे सप्तमी चर्माणि द्वीपिनं हन्ति दंतयोर्हन्ति कुंजरम् केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः
क्तस्येत्रेतस्य कर्मणि अधीती व्याकरणे नादर्थे ऽवतर्थी संयमाय फलं तथेनेर्थ्यमो यसंयमम् य
मेमोत्ताय मेधावी यवनेष्वनाय मक्षये तु मोक्षपुत्रस्य कर्मणि फलेभ्यो याति काव्लोपे कर्म-
णि याद्येपंचमी हर्म्यात्प्रेक्षते आसनात्प्रेक्षते कर्तृकार्ययोः क्तादौ कृति षष्ठी कर्तरि कार्ये च षष्ठी
क्तादिवर्जिते कृति भूतभव्यमाने कृत्स्नस्य कृतिः जगतः कर्ता कृत्स्नस्य शुक्ल कर्मणी वा नेता श्वस्य
सुग्रामस्य ग्रामं वा हर्त्तारं तिकाहृत्वा उभयप्राप्तौ कृति कर्मणि षष्ठीन आश्चर्यो गवां दोहो गोपेन स्त्रीप्र
त्ययोरकाकारयोर्नेति क्रमम् मोदिकाविभिन्नावा कहस्य जगतः शोभे कृति वा शब्दानामनु
शासनमाचार्येणाचार्यस्य वा वर्तमानाधारार्थस्य क्तस्य योगे षष्ठी राज्ञां मतः बुद्धः पूजितो वा
इदमेषामासितम् क्तादौ तत्र कर्तृकृत्वाणः चक्रिवान् चक्राणः चक्रिवांसावं हविः हविर्द्दिष्टवः
वा. शलेकाविम्त्रः देत्यान्तकोहरिः जगतां सासावेकर्तेमविर्म्मनाहन्तादेत्याः देत्यानहन्तवान्हरिः
ईषत्करः प्रपंचो हरिणा सोमम्पवमानः आत्मानमुत्पंडयमानः वेदमधीयन् कर्त्ता लोकान् हि
तः शतवा सरस्सत्ररमाहितवत् भविष्यत्यकस्य भविष्यदाधमर्ण्यार्थस्येनस्य योगे षष्ठीन सतः
पालकोवतरति व्रजं गामी शतं दायी कृत्यानां कर्तरि वा मयाममवासे व्योहरिः उभयप्राप्तौ कृ
त्ये षष्ठीन नेतव्या व्रजं गावः कृष्णेन इत्यनिकटार्थयोगे षष्ठी पंचम्यौ हवंनिकटं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा २२

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

हृतार्थस्य करणविक्रयव्यवहारार्थस्य च दिवः कर्मणि षष्ठी शतस्य दीव्यति वोपसर्गे शतस्य
शतं वा प्रतिदीव्यति षष्ठी हेतुप्रयोगे अन्नस्य हेतोर्वसति सर्वादेर्हेतुप्रयोगे हेतौ योगे च तृतीया
षष्ठ्यौ केन हेतुना वसति कस्य हेतोः निमित्तपर्यायप्रयोगे सर्वा विभक्तयः सर्वादेस्तृतीयादयः
को हेतुः किं प्रयोजनम् के हेतवः किं प्रयोजनम् केन हेतुना ज्ञानेन निमित्तेन हरिः सेव्यः ज्ञानाय
निमित्ताय प्रयोजनाय प्रथमा आख्यातकृत्तद्धितनिपातोक्ते कारके संबंधे च प्रथमा स्यात् घटः
क्रियते हरिः करोति कुम्भः कुंभकारेण वा नष्टं सेवकेन सेवितः उपसृतः पक्वः पचनो अग्निः दानी
यो विप्रः उपाध्यायः पचनी स्थाली ग्रामान्तरः शुद्धत्रयः उद्धृताम्नः पीताम्बरः वीरपुरुषः कौकिम
म् मायुरः धनवान् रथवती विषद्गतोऽपि संबंधे षष्ठ्येवं केन समासाभ्यनम् क्रमादसंज्ञा रादश्च बोधि
सः इति विभक्त्यर्थः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ समासश्चान्वयेनाम्नाम् नाम्नामन्वये सति समासो
भवति चकारात् कृत्तद्धितधातुसंज्ञाप्रयोजकप्रत्ययानामपि पूर्वेऽव्ययेऽव्ययीभावः अव्यये पूर्वे
पदे सति योऽन्वयः सोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति समासप्रत्यययोः समासे वर्त्तमाना-
या विभक्तेः प्रत्यये च परे लुक् स नपुंसकम् सोऽव्ययीभावो नपुंसकलिंगो भवति नपुंसकस्येति
ह्रस्वः नामन्यान्त्यादयः अव्ययीभावात् विभक्तेर्लुक् अपि स्यात् अतो मनतः अदंतादव्ययीभावा
द्विभक्तेर्लुक् अमेव नं पित्वा मादेशः कुंभस्य समीपम् उपकुंभम् वा राज्ञोः अदंतादव्ययीभावात्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वं
२२

23

ह्रोरुत्वात् उपकुंभम् उपकुंभेन कृतम् उपकुंभम् उपकुंभे वा निधेहि अव्ययः किं उपकुंभात् मद्रा
णां समृद्धिः सुमद्रम् यवनानां व्यृद्धिः दुर्यवनम् मक्षिकाणामभावो निर्मक्षिकम् हिमस्यात्य
यः अतिहिमम् निद्रा संप्रति न युज्यते इत्यतिनिद्रम् हरिशब्दस्य प्रकाश इति हरि विष्णोः पश्चात्
अनुविष्णु रूपस्य योग्यम् अनुरूपम् अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थम् शक्तिमनतिक्रम्य करोतीति यथाशक्ति
हरेः सादृश्यं सहरिः सहादेः सादृश्य इति सहस्य सः ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्येष्ठम् चक्रेण यु
गपत् सचक्रम् सदृशः सख्या ससखि क्षत्राणां संपत्तिः सक्षत्रम् तृणमप्यपरित्यज्य सतृण
म् अत्ति अग्निग्रन्थपर्यन्तमधीते साग्नि॥ यथा सादृश्ये॥ यथा शब्दो सादृश्ये वर्तमानः समस्यते
येऽर्थाः यथा वृद्धम् असादृश्ये किम् यथा हरिस्तथा हरः अवधारणार्थे यावदिति च अवधा
रणार्थे यावच्छब्दे प्रयुज्यमाने योऽव्ययः सोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति यावन्तः श्लो
कास्तावन्तोऽच्युतप्रणामा यावच्छ्लोकम् क्वचिदनव्ययेपूर्वपदेऽव्ययीभावः उन्मत्ता गङ्गा य
स्मिन्देशे इत्युन्मत्तगङ्गम् शाकस्य लेशः शाकप्रति अक्षेण विपरीतं वृत्तमक्षपरि शलाका
परि एकपरि क्वचिद्वा उपविष्णोः उपविष्णु परिविष्णोः परिविष्णु बहिर्वनात् बहिर्वनम्
प्राग्वनात् प्राग्वनम् ग्रामकेः ग्रामकि आभ्याग्निम् आभ्याग्नि प्रत्यग्निम् प्रत्यग्नि वनस्य समीपम्
उपवनम् गङ्गाया अनु अनुगङ्गम् तिष्ठन्ति गावो यस्मिन्काले स तिष्ठद्गु आयती गवम् पारेगङ्गायाः २२

पारेगंगम् मध्येगंगम् इत्यादयो निपात्याः खलेयवा अस्मिन्काले खलेयवम् द्वौ मुनी वंश्यौ

द्विमुनि त्रिमुनि व्याकरणस्य समगंगाः समाहृताः समगंगम् द्वियमुनम्॥ इकाः॥ समासेस

न्निटइष्टकरत्वेनेशप्यथाभवंति शारदः समीपमुपशारदम् प्रतिविपाशम् जराया जरस् उपजरसं

प्रतिशतिप्रत्नतम् प्रत्ताः परंपरोतमपरम् परोत्तरमितापकात प्रत्नतम् उपराजम् उपसमि

धम् क्वचित्समासान्तो विधिरनित्यः उपनदम् उपनदि॥ अमादौ तत्पुरुषः॥ द्वितीयाद्यंते पूर्वपदे

सति योन्वयः स तत्पुरुषसंज्ञकः समासो भवति ग्रामं प्राप्तो ग्रामप्राप्तः कष्टश्रितः कूपपतितः

ग्रामगतः खट्वारूढः मुहूर्तसुखमङ्कः खातीतः ग्रामगामी अन्नबुभुक्षुः दात्रेणछिन्नम् दात्रछिन्नं

मासपूर्वः मातृसदृशः पितृसमः माषोनम् वाक्कलहः आचारनिपुणः गुडमिश्रः मासावरः दू

धिव्रातः नखभिन्नः दध्योदनः गुडधानाः यूपायदारु यूपदारु अर्थेविशेषलिंगत्वाच द्विजाया

येद्विजार्थः सूपः द्विजार्था यवागू द्विजार्थं पयः भूतबलिः गोहितम् गोसुखम् गोरक्षितम् चौ

राद्भयम् चौरभयम् स्वर्गापेतः दुःखापोढः व्याघ्रभीतः राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः द्विजयाचकः

देवपूजकः क्वचिन्नेष्यते नृणां द्विजः सतां षष्ठः काकस्य कार्ष्ण्यम् फलानां सहितः इ

दमेषामासितम् ब्राह्मणस्य ओदनस्य पाचकः भवतः शायिका क्वचिदमाद्यंतस्य परत्वं वृक्षमूलम्

रायमतिक्रांतो निरायः नावमतिक्रांतो निर्नौः भूतपूर्वः कायस्य पूर्वं पूर्वकायः अपरकायः अपर

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वं
२५

24

कायः उत्तरकायः अर्द्धो मध्यं मध्याह्नः सायाह्नः मध्यरात्रः पश्चिमरात्रः अर्द्धपिप्पली द्वितीयं भिक्षा
याः द्वितीयभिक्षा भिक्षाद्वितीयम् तृतीयभिक्षा भिक्षातृतीयम् तुरीयभिक्षा भिक्षातुरीयम् जी
विकां प्राप्तः जीविकाप्राप्तः प्राप्तजीविकः आपन्नजीविकः जीविकापन्न इत्यादि समासे क्वचिदे
कपर्यंताणवदेतः शराणां वनं शरवणम् आम्रवणम् सतवणम् क्वचिद्वा माषवापिनो माषवा
पिणो व्रीहिवापीनि व्रीहिवापीणि सुरापाणम् सुरापानम् अस्त्रे षशौंडः अप्तशौंडः अलुक्क्वचित्
पात्रेसमितः गेहेशूरः गृहेनर्दी ॥ नञ् ॥ नञ्पूर्वपदे सति योन्वयः स नञ्समासः समासो भवति ॥ ना
समासे सति नञो टादेशो भवति स्वरे अश्वादन्यो नश्वः संशयस्याभावो संशयः ॥ निरनुबंधक
स्य तन्त्रावौ ॥ न तत्पुरुषः अतत्पुरुषः नकः नाकः नासत्यौ नैकधा ॥ चार्थे द्वंद्वः ॥ समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगस
माहाराश्चार्थाः तत्रेश्वरं गुरुं च भजस्वेति प्रत्येकमेकक्रियाभिसंबंधः समुच्चयः वटो भिक्षाम
टगां चानयेति क्रमेण क्रियाद्वयसंबंधोन्वाचयः मिलितयोरेकत्रान्वय इतरेतरयोगः संहतिः
समाहारः तत्राद्ययोर्न समासोसमन्वयात् द्वंद्वेल्पस्वरप्रधानेकारोकारांतानां पूर्वनिपातः
पटुश्च गुप्तश्च पटुगुप्तौ अग्निश्च मरुच्च अग्नीमरुतौ भोक्तृभोग्यौ यवलवादिवौ इंद्राश्वरयाः नाप
संपर्वतौ स्वराद्यंतस्य इंद्राकर्मौ देवताद्वंद्वे पूर्वपदस्याकारः इंद्राबृहस्पती अग्नाविष्णू क्वचित्र
अग्निवायू इंद्राग्नी सोमवरुणयोः अग्नेः सोमादीनां सस्य षः अग्नीषोमौ अग्नीवरुणौ समा २५

ाः स्यात्पूर्वविरुद्धो पर्मिः
ह्नान स्यां विरुद्धमज्ञानम्
अनुस्वरे समासे सति नञो
नादे

द्वारेपकवद्भावः ॥ एकत्वे द्विगुद्वंद्वौ ॥ एकत्वे वर्त्तमानौ द्विगुद्वंद्वौ नपुंसकलिंगौ भवतः पाणि
पादम् मार्दंगिकपाणविकम् रथिकाश्वारोहम् वदरामलकम् पटकम्बलकम् शशाकसृगा
लाशम् ॥ संख्यापूर्वो द्विगुः ॥ तद्धितार्थे विषये समाहारे च वाच्ये संख्यापूर्वो योन्वयः स द्विगुसंज्ञकः
समासो भवति पंचकपालः समाहारे तु ईप् द्विगोः ॥ समाहारेर्थे द्विगुसमासो भवति ततोकारांता
दीप् दशानां ग्रामाणां समाहारे दशग्रामी पंचाग्नि क्वचिन्न पंचपात्रम् भुवनत्रयम् त्रिभुवनम् ॥ ब
हुव्रीहिरन्यार्थे ॥ अन्यपदार्थे योन्वयः स बहुव्रीहिसंज्ञकः समासो भवति बहुव्रीहौ विशेषणा
समस्तं तस्मान्न सर्वादिसंख्यानां पूर्वनिपातः बहुधनं यस्य स बहुधनः प्राप्तिपतेयस्य सो प्राप्तिपतः
ए॰: ८ लंबौ कर्णौ यस्य स लंबकर्णः कंठेकालः बहेगडुः कृतकटः सर्वप्रियः द्विपुत्रः बहवः क्वचिन्न चं
द्रेश्वरः पद्मनाभः दंतजातः कृतमित्रः क्वचिद्वा गुरुप्रियः प्रियगुरुः आहिताग्निः अग्न्याहितः
टु॰ प्रस्तधनः उद्यतासिः नञ्सुभ्यां प्रजामेधयोरस् अप्रजाः दुर्मेधाः सुमेधाः धर्मादन् सुधर्मा रू
पवती भार्या यस्य सः ॥ अन्यार्थे ॥ स्त्रीप्रत्ययान्तस्यान्यार्थे वर्त्तमानस्य ह्रस्वो भवति पुंवद्वा समासे स
ति समानाधिकरणे स्त्रीलिंगे परे पूर्वस्योक्तपुंस्कस्य स्त्रीलिंगस्य पुंलिंगस्येव रूपं स्यात् रूपवत्
भार्यः उक्तपुंस्कस्य किम् खट्वाया हितो यः गंगाभार्यः अप्रत्ययान्तस्य न वामोरूभार्यः शूद्राभार्य
अप्रत्ययांते प्रियादौ च न कल्याणी पंचमी यासां रात्रीणां कल्याणीपंचमा रात्रयः कल्याणीप्रियः न

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वे
२५ 25

रतमचरट्कल्पदेश्यदेशीयद्रूपपाशपादौ पूर्ववत् दर्शनीयतरदर्शनीयतमाः दर्शनीयचरीदर्शनीय
कल्पादर्शनीयदेश्यादर्शनीयदेशीयादर्शनीयरूपादर्शनीयपाशा शासिवकल्पार्थस्य पूर्ववत् ब
ह्वोर्भ्यो देहिवक्रयाः यस्याः ॥ त्वतयोर्गुणवचनस्य ॥ शक्त्यायाभावः शक्तत्वम् शक्तता कर्तृया
दीनामेत्रादिषु कर्तृत्वम् पूर्वमकर्ता दीर्घम् भगवतीत्यत्र कांकर्षणावः सर्वादेः समासादौ पूर्ववत् द
त्तिणास्याः पूर्वस्यास्तत्वतालंयाविदिकृस्मादत्तिणपूर्वा सर्वोऽप्रधानमस्येति सर्वमयः सर्वो करो
तीति सर्वकरः ॥ यत्रात्मिनोऽपूर्ववत् ॥ यत्रो वा चरतीति यत्नायते दर्शनीयामन्यते दर्शनीयमानी चैत्रः
स्वभिन्नां कांचिदर्शनीयां मन्यते दर्शनीयमानिनी प्रकृतद्विताभ्यां कोपपयस्यन पाचिकाभार्यः
रसिकाभार्यः प्रकृतद्विताभ्यां किम् पाकभार्यः संज्ञापूरण्योश्चप्रत्ययपयोने दत्ताभार्यः पंचमीभा
र्यः वृद्धिहेतोस्तद्धितस्यारक्त विकारार्थस्यन माथुरीभार्यः रक्तेनकषायेणरक्ताकाषायी क
ष्रायस्य काषायकष्ठः विकारेतद्धेम्नो विकारः हैमी हैमी मुद्रिका यस्य स हैममुद्रिकः शुद्धिमति
पूर्ववत् वैयाकरणभार्यः सौवश्वभार्यः ॥ स्वांगाद्दीपोमानिनि ॥ सुकेशीभार्यायस्य ससकेशीभार्यः मा
निनि तु सकेशमानी जातिवाचिनः ॥ शूद्रप्रत्ययोनस्य न शूद्राभार्य इत्यादि ॥ गोः ॥ गोशब्दस्यान्यार्थेव
र्तमानस्य ह्रस्वो भवति पंचगावो धनं यस्य स पंचगुः संख्यासुव्याम्रादि पूर्वस्य पादशब्दस्यांतलो
पः सहस्तंपादायस्य ससहस्तपात् शास्मादौ स्वरेत्वद्धितयस्वरयोरीपीकारेच पदादेशः सहस्तपदः २५

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सहस्रपदा व्याघ्रपात् व्याघ्रपदी कुले वैयाघ्रपदः वैयाघ्रपद्यः व्याघ्रपदी द्विपात् द्विपादौ द्विपदः
सुपात् ॥ ईश्वकाः ॥ लोवा ॥ लोन स्य पदस्य हे लोपो भवति स्वरे यकारे वपरे वा ग्रहणात् क्वचिन्न ध्रौ
विडपथाया लोपश्च मध्याह्नः पूर्वाह्नः कविराजः कुसुमसरः देवगवी परमगवः राजधुरम्
एकधुरम् सर्वधुरम् वाहू मनसः सदातिणपथः महारात्र सुरात्रम् पंचषाः बहुकालेकाः व
कुलत्नोकः स्त्रीपुंसौ सक्तामे महोक्षः जातोक्षः वृद्धोक्षः व्याघ्रषम् म्याघ्रषम् ग्रामतक्षः कौ
टतक्षः फलकसक्थम् पूर्वसक्थम् ऊर्ध्वज्ञानम् ऊर्ध्वनावम् कर्मधारयस्तत्पुरुषे पदद्वयतस्या
धेपकार्ये निष्पन्ने सति योन्वयः स कर्मधारयः समासो भवति कर्मधारये पूर्वं पूर्ववत् नीलमुत्प
म् नीलोत्पलम् रक्तकमलताम्रकोकिलः ब्राह्मणभार्या सकेशभार्या स्नातानुलिप्तः पकला
घः सर्वयाज्ञिकः जरैन्नयायिकः पुराणमीमांसकाः नवपाठकाः केवलवैयाकरणाः ना
न्यस्थकृतासमासः प्रादेरुपसर्गस्य नाम्नास्थकदेतेन सह तत्पुरुषः समासः स्यात् प्राचार्यः कक्ष
पः कुंभकारः शाकपार्थिवादीनां मध्यपदलोपः शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः देवपूज
को ब्राह्मणो देवब्राह्मणः ॥ सहादेः सादिः ॥ समासे सति सहादेः सादिरादेशः स्यात् सहपुत्रेण स
पुत्रः सहाञ्चतीति सध्र्यङ् समञ्चतीति सम्यङ् तिरोञ्चतीति तिर्यङ् विष्वद्र्यङ् लक्ष्मीजोपाय
स्य लक्ष्मीजानिः कल्मितमन्त्रमकटत्रम् ईषद्रसमकटुसममकोसमम् कवोसममयोष्णभूमिश्च

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वं
२९

द्यावाभूमी जायापतिश्च जम्पती दंपती जायापती मातरपितरौ ऋक्पुरुषः कापुरुषः षड्गवदशाव
षोडश षड्दंता यस्य स षोडन् महानीलोपि महेश्वरः महादेवः खरा नासिका यस्य स खरणसः ख
रणाः खुरणसः खुरणाः उन्नता नासिका यस्य उन्नसः प्रणसः विगता नासिका यस्य स विग्रः
विख्यः चत्वारो अश्रयो यस्य स चतुरश्रः प्रोष्ठः गोस्तनस्येव पादौ यस्य स प्रोष्ठपदः प्रगते जानुनी य
स्य स प्रज्ञुः संज्ञुः शार्ङ्गं धनुर्यस्य शार्ङ्गधन्वा उद्गन्धिः सुगन्धिः पूतिगन्धिः सुरभिगन्धिः द्वि
न्दवनदेन सप्तसंवत्सरानिति प्रदक्षिणं सप्तसप्तपदं प्रदक्षिणपदं कौमुदगन्ध्यायाः पुत्रः कौमुदगन्धीपुत्रः
कौमुदगन्धीपतिः समाने ज्योतिर्यस्य स सज्योतिः सनाभिः सनामा सवयाः सब्रह्मचारी सतीर्थ्यः
क्षीरोदः लवणोदः उदहोदः स्पृशोदरम् अवाहिवाहकौ बलाहकः पृष्ठोत्साहः तिणातीरमदति
णानारमित्यादि प्रलक्ष्यकचित् क्वचित्समासे तद्धिते च विभक्तेर्लुग्भवति कुक्षात्मकः द्
रात्मकः निकटात्मकः अप्सुयोनिः सरसिजम् सरोजं उरसिलोमा हृदिस्पृक् कण्ठेकालः
वाचोयुक्तिः दिशोदण्डः पश्यतोहरः देवानांप्रियः ग्रामेवासः ग्रामेवासी यौवस्थकलम् ओजसा
कृतम् सहसाकृतम् अंभसाकृतम् अंभसानुजः जनुषान्धः आत्मनापंचमः नविसावः गवि
ष्ठिरः युधिष्ठिरः आत्मनेपदम् आत्मनेभाषाम् अध्येगरूः स्तम्बेरमः कर्णेजपः पश्यतोहरः
देवानांप्रियः आमुष्यायणः आमुष्यकुलिका आमुष्यपुत्रिका मातापितृभ्यां स्वसा मातृष्वसा पितृष्वसा २९

पितृष्वसा मातुःपितृभ्या मातुःस्वसा मातुःष्वसा पितुःस्वसा पितुःष्वसा होतुःपुत्रः देवतांते
वासीपितुःपुत्रः पितुरंतेवासी देवानांप्रियइतिमूर्खे अन्यत्र देवप्रियः दिवोदासः शुनःशेपः शु
नःपुच्छः शुनोलांगूलः इत्यादि तरतमरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषुईवेतस्यानेकस्वरस्य
ह्रस्वोभाषितपुंस्कस्य ब्राह्मणितरा ब्राह्मणितमा ब्राह्मणिरूपा ब्राह्मणिकल्पा ब्राह्मणिचेली
ब्रुलीवेतस्यस्त्रीशब्दयोर्नस्येवेतस्यैकस्वरस्यवाह्रस्वस्तरादौ ब्रह्मवन्धूतराब्रह्मबंधुतरा स्त्रीतरा
स्त्रितराविनः परस्यवा पुंवद्भावश्च विदुषितरा विदुत्तरा महतीतरामहत्तरा पचतितरा प
चत्तरा इष्टकेषीकामालानांचिततूलभारिषुह्रस्वः इष्टकचितम् पक्वेष्टकचितम् इषीकतूलम्
मुंजेषीकतूलम् मालभारी उत्पलमालभारी, कारेसत्यागदस्य नुम् सत्यङ्कारः अगदङ्कारः
अस्तोश्च अस्तुङ्कारः धेनुर्भव्यायाम् धेनुम्भव्या लोकस्यपृणे लोकंपृणः इत्येनभ्याशस्य
अनभ्याशमित्यः भ्राष्ट्राग्न्योरिन्धे भ्राष्ट्रमिन्धः अग्निमिन्धः ॥ गिलेऽगिलस्य ॥ तिमिंगिलः गिलगिलेच
तिमिंगिलगिलः उष्णभद्रयोः करणे उष्णंकरणम् भद्रंकरणम् रात्रेः कृति विभाषया रात्रिंच
रः रात्रिचरः रात्रिमटः रात्र्यटः नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्विवंतेषुपूर्वपदस्यदीर्घः
उपानत् नीवृत् प्रावृट् मर्मावित् अभीरुक् ऋतीषट् परीतत् ॥ मत्वर्थेबहुस्वरस्य ॥ अमरावती श
रादेश्च शरावती अजिरादेर्न अजिरवती उपसर्गस्यघञ्यमनुष्येवादीर्घः परिपाकः परीपाकः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे
सू
२१

अमनुष्ये किम् निषादः स्वादेश्च द्वंद्वे द्वंद्वे सनिक्षाचिरादेर्लोपः माता च पिता च पितरौ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च
श्वशुरौ दुहिता च पुत्रश्च पुत्रौ स्वसा च भ्राता च भ्रातरौ ऋतां द्वंद्वे पूर्वपदस्यात्वम् मातापितरौ हो
तापोतारौ नेष्टोद्गातारौ पुत्रे वा पिता च पुत्रश्च पितापुत्रौ पुमान् स्त्रिया शक्ता विषये ब्राह्मणश्च
ब्राह्मणी च ब्राह्मणौ ग्राम्यपशुसंघेष्वनेकशफेषु स्त्री गावश्च गावश्च गाव इमाः अनपुंसकस्य
नपुंसकेन सहोक्तौ नपुंसकं शिष्यते नस्य एकवद्वा शुक्लश्च शुक्ला च शुक्लं च शुक्लम् शुक्लानि
स च यश्च तो यौ वा दिक्संख्ये संज्ञायाम् द्विग्वाचिनः संख्यावाचिनश्च शब्दाः समानाधिकरणेन
संज्ञायामेव समस्यंते स कर्मधारयसमासः इति गणात्रिः समर्षयः संज्ञायां किम् पंच फलानि
दिक्संख्ये किम् सूर्पेणावा द्वंद्वतत्पुरुषयोः परपदस्यैव लिंगम् कुक्कुटमयूर्याविमे अर्धपिप्प
ली द्विगुप्राप्तालम्पूर्वगत्यादिसमासेन पंचकपालः प्राप्तो जीविकां प्राप्तजीविकः आपन्नजी
विकः अलंकुमार्यै अलंकुमारिः निष्कौशाम्बिः अश्ववडवयोर्द्वंद्वः पूर्वलिंगः अश्ववडवान् रा
त्राह्नाहान्ताः पुंस्येव अहोरात्रः पूर्वरात्रः पूर्वाह्णः द्व्यहः त्र्यहः संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबम् द्विरात्रम्
त्रिरात्रम् अपथं तत्पुरुषे क्लीबम् अपथम् अर्धर्चादयः क्लीबपुंसोः अर्धर्चम् अर्धर्चः धनम् धनः
पद्मम् पद्मः तीर्थम् तीर्थः एवं शरीरमंडपयूथदेहांकुशशाकलशस्यादि आबंतो नवयदा द्विगोर्वे न.
पु पंचखट्वम् पंचखट्वी अनो नो लोपो द्विगोर्वा पु पंचतक्षं पंचतक्षी पुण्यसुदिनाभ्यामह्नः क्लीब २१

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ता ग्रहणादिह सरित्वाद्दम् संख्याव्ययाभ्यां परस्य पद्यः क्लीवता विपद्यमविपद्यम् सामान्येन
पुंसकम् मृदुपचति प्रातःकमनीयम् उपज्ञोपक्रमोत्तरस्तत्पुरुषः क्लीवम् उपज्ञायमानोप
क्रम्यमाणयोः प्राथम्ये वेदाख्यानमिष्यते पाणिनेरुपज्ञा पाणिन्युपज्ञं ग्रंथः नंदोपक्रमे द्रोण
व्यायोनम्प्रथ्वेपदार्थेवाक्रल्ये इत्यारण्यायाः इत्यायाम् राजपर्यायप्रवौ ततः पिशाचप्रवेश्य
सभांतः इनसभम् ईश्वरसभम् नेह राजसभा रक्षस्सभम् पिशाचसभम् संघातार्थसभांतः स्त्री
सभम् स्त्रीसंघात इत्यर्थः सेनासुराच्छायाशालानिशांतो वा ब्राह्मणसेनम् यवसुरम् कुड्य
च्छायम् गोशालम् श्वनिशम् एते ब्राह्मणसेनेत्यादि इति समासप्रक्रिया अपत्येण् नाम्नोप
त्येर्थे ग्रहणमसयो भवति आदिस्वरस्याणि तिवृद्धिः स्वराणां मध्ये य आदिः स्वरस्तस्य वृद्धिर्भवति
ञ्णिति तद्धिते परे वोत्तरे उपगोरपत्यम् औप
गवः वैदर्भः वासिष्ठः गौतमः भार्गवः आंगिरसः वैदः और्वः ऋष्यणि संख्यासंभद्र पूर्वस्य मातु
रुत्पात्तद्भवति ष्णणि परे षाण्मातुरः द्वैमातुरः साम्मातुरः भाद्रमातुरः शिवादेरण् शै
वः गांगः अतइञ् नृपेः अकारांतान्नाम्नोपत्येर्थे इञ् प्रत्ययो भवति देवदत्तस्यापत्यं दैवदत्तिः श्रै
यिः दाशरथिः पौरवन्तिः बाह्वादेश्च बाहविः औडुलोमिः गार्गिः वैदिः नाडिः कौञ्जिः सथात्
व्यासवरुडनिषादचंडालबिंबानामकच्च सथानवपत्यं सौथानकिः एणायनस्य पणीयायां

वं
स
28 २८

नडादिस्त्रीपितृष्वस्रादेश्च, गर्गादेर्यणः नडादेरायनण् अश्वादेः स्त्रीभ्यस्त्र्यचोनाम्नएयण्पितृष्वस्रादे
र्णीयोपत्येर्थे गर्गस्यापत्यंगार्ग्यः वात्स्यः कात्यः वातेयः आवत्सः मांडूक्यः पौतिमाष्यः नाडायनः
चारायणः गार्ग्यायणः आमुष्यायणः आत्रेयः कापेयः नैधेयः गांगेयः माहेयः नादेयः कल्याणी
देर्नडच कल्याणिनेयः कौलटिनेयः गोधादेरादेरणौ गौधारः गौधेरः नादेरः पांडवः पांडेरः
पैतृष्वस्रीयः मातृष्वस्रीयः पितृष्वस्रादेरेयणीति लोपः पैतृष्वसेयः मातृष्वसेयः पांड्वोर्ण्यण् पांड्यः
पांड्री चटकादैरण् चटकस्यापत्यंचाटकैरः स्यापत्ये लुक् चटका लुग्वक्तव्येक्ष विदस्यापत्य
गर्गाः वसिष्ठाः भृ गवः अंगिरसः कुत्साः गौतमाः स्त्रियामवंतिकुंतिकुरुशूरसेनादिभ्योव
कृत्वेपि अवंती कुंती कुरुः शूरसेनी देवतेदमर्थे देवतार्थे इदमर्थेचोक्तावत्समाणाश्चभ्यामे
वेति इंद्रोदेवतास्यैंद्रम् सौम्यम् आग्नेयम् गृहमेधीयम् वास्तोष्पतीयम् अग्नीषोमीयम् मरु
त्वतीयम् अपोनप्त्रपांनप्त्रपोनपात्पांनपात्ः अपोनप्तृ अपांनप्तृआदेशोभवतः इयेययोः परतः
अपोनप्त्रीयम् अपांनप्त्रीयम् अपोनप्त्रियम् अपांनप्त्रियम् शाक्रेषण्यः शक्रदेवतास्यशाक्रेषण्यः
कः प्रजापतिर्देवतास्यकायम् ऋचिद्वयोः ऋचिस्त्रोर्नरपदाद्योः स्वरयोर्वृद्धिर्भवति लिगातिच
परे आग्निमारुतंकर्म अग्नेरिद्वृद्धौ वृद्धिमस्त्वनरपदेअग्नेरिदादेशः स्यात् आग्निवारुणम् सौहार्दम्
सौभागिनेयः सौभाग्यम् साक्तसैन्धवः आनुषानिकम् ऐहलौकिकम् पारलौकिकम् पौर्वेवा २८

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

षिकम् आपराह्णैमनम् णितोवा उत्कावत्समासणस्यसत्ययाणितोवा श्वशुरस्यापत्यं श्वशुर्यः
पित्र्यम् गव्यम् पयस्यम् जन्यम् नदीयम् त्वदीयम् मदीयम् अस्मद्युष्मदोः त्वदीयम् पितृ
भ्रातरि व्यः पितृभ्राता पितृव्यः मातृमातरि डुलः मातृभ्राता मातुलः मातृपितृभ्यां पितरि
मातरि डामहच् मातुः पिता मातामहः पितामहः मातुर्माता मातामही अवेर्दुग्धे सोढदूस
मरीसाः अवेर्दुग्धम् अविसोढम् अविदूसम् अविमरीसम् तिलात्रिष्फलात्पिञ्जपेजौ ति
ष्फलात्तिलपिञ्जः तिलपेजः कारकात्क्रियायुक्ते कारकादण्येतेष्वत्ययाः क्रियायुक्ते
कर्त्तरि कर्मणि च अर्कैर्मेनरक्तम् कौर्कमम् वर्णेनच्छन्नो वा सो रथः काम्बलम् द्वैपः वै
याघ्रः पाण्डुकम्बलादिनिः पाण्डुकम्बलेन संवृतः पाण्डुकम्बली रथः वासिष्ठेन प्रोक्तं वासिष्ठं
सामकालेयम् वेन्नविनाक्तो वा ... वोग्रेयः मन्त्रनाशोक्तो मानवो धर्मः मथुराया आग
तो माथुरः ग्राम्यादागतो ग्राम्यः पुरे वहतीति पुर्यः पौरेयः सर्वधुरीणः एकधुरीणः मु
खपार्श्वतसेर्लोपः ईयः मुखतो भवं मुखतीयम् पार्श्वतीयम् देवस्वराजपरजनात्कीय
ये देवकीयम् स्वकीयम् राजकीयम् जनकीयम् परकीयम् मध्यान्मः मध्यमः हेमन्तस्य
वा तलोपो णि हैमनम् हैमन्तम् विरपहृत्परारिभ्यस्त्नः विरत्नम् पहत्नम् परारित्नम् अग्रा
ग्रादिपश्चात् डिमः अग्रिमम् आदिमम् पश्चिमम् अन्तिमम् हेतुमनुष्येभ्यो वा रूप्यमयटौ म

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सं सू ५५

29

मारागतम् समरूप्यम् सममयम् देवदत्तरूप्यम् देवदत्तमयम् देवदत्तीयम् छगालिनोपत्य

५० न् छगलिना प्रोक्तमधीते छागलेयिनो विग्रः पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोर्णिनिः

पाराशर्येण प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीयते पाराशरिणो भिक्षवः शैलालिनो नटाः कर्मन्दकृशा ६०

श्वादिनिः कक्ष विषये कर्मन्दिनः कृशाश्विनः त्रपुजतुनोः षुक् विकारे त्रपुणो विकारस्त्रा

पुषम् जातुषम् ग्रामण्याः स्वान् ग्रामीली स्फक् शाक्तियष्ट्योरीकण् उष्ट्रद्वार्गो ग्रामिकीकः याष्टी

कः विंशतित्रिंशद्भ्यां डकोवा विंशतेस्तिलोपो डिति विंशकः त्रिंशकः कर्मणोउकञ् कर्म

णोप्रभवति कार्मुकम् मनोर्जातावपत्ये षुगणो मनोरपत्यं मनुष्यः मानुषः जातौ किंमा

नवोपमः केनेयेकाः कद्रुतद्रुपरकः इत्येतेभ्यस्याः स्युः कर्मविकर्मणि चोक्तवत्समाणेष

वार्ष्येयश्रेणिनो वा कर्मकः पदकः ग्रामादागतस्तत्र जातो वा ग्रामीणः सध्रीचीनः समीचीनः

तिरश्चीनः कुलस्यापत्यं कुलीनः महाकुलीनः कविपलोपः कन्यायाश्चापत्यं कानीनो व्या

सः कान्यस्येमे कानीयाश्छात्राः देवस्यापत्यं दैवतिकः पुष्येणयुक्ता पौर्णमासी पौषी न

त्रभवः पौषीणः तैषी तिष्यस्यापत्यं तस्यायः शाक्यो देवतास्येति शाक्तिकम् हैन्द्रस्यलिंगमिन्द्रियं

प्रत्यैतौ धातोर्यणिकः कुदालैः खनतीति कौदालिकः हलं वहतीति हालिकः शाकटं वहती

तिशाकटिकः दाण्डिकः मीनान् हन्तीति मैनिकः पर्मं चरतीति पार्मिकः ग्रामिकः पतिणो ५५

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

हंतीति पाक्षिकः शाकुनिकः तैत्तिरिकः हारिणिकः मात्स्यिकः मार्गिकः सारंगिकः पुरा
णमधीते पौराणिकः ऐतिहासिकः पील्वादिकर्णादिभ्यः कुणब्जाहचौ पाकमूलयोः पीलूनां
पाकः पीलुकुणः कर्णस्य मूलम् कर्णजाहम् पक्षात्तिर्मूले पक्षस्य मूलं पक्षतिः चंचुचणौ वित्ते
विद्यया वित्तः ख्यातो विद्याचंचुः विद्याचणः वेः शालशंकटौ विस्तृतम् विशालम् विशंकटम्
विसंप्रोदः कटः विकटम् संकटम् प्रकटम् उत्कटम् अलाबूतिलोमाभंगाभ्यो रजसि अलाबू
नां रजः अलाबूकटम् तिलकटम् उमाकटम् भंगाकटम् गोष्ठात्खञ् स्थानादिषु पशूनामभ्यः
गवां स्थानं गोगोष्ठम् अश्वगोष्ठम् संघाते कटः अवीनां संघातः अविकटम् विस्तारे पटः अवि
पटः द्वित्वे गोयुगः द्वौ उष्ट्रौ उष्ट्रगोयुगम् षट्त्वे षड्गवः अश्वषड्गवं स्नेहे तैलः तिलतैलम् स
र्षपतैलम् भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनौ इक्षूणां भवनं क्षेत्रमिक्षुशाकटम् इक्षुशाकिनम् अ
श्रु॰ वकुटारकटौ अवादिभ्योऽवकुटारः अवकटः नासिकाया नते संज्ञायां टीटन्नाटज्भ्रटचः अवा
तं नासिकाया नतं अवटीटम् अवनाटम् अवभ्राटम् तद्योगान्नासिका अवटीटा अवनाटा अ
वभ्राटा तद्योगात्पुरुषोपि अवटीट इत्यादि नेर्बिडबिरीसौ निबिडम् निबिरीसम् "इनपिटकाः"
एते प्रत्यया नेः स्युः चिकचिचिकादेशाश्च केरर्थे चिकिनम् चिपिटम् चिक्कम् क्लिन्नस्य चुल्पिल्बिलो लू
लश्चास्य चक्षुषी इत्यर्थे क्लिन्ने चक्षुषी अस्य चुल्लः पिल्लः बिल्लः उपाधिभ्यामासन्नारूढयो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

मा
वं
30 २०

त्यकः पर्वतस्यासन्नभूमिः उपत्यका पर्वतस्योर्द्ध्वभूमिः अधित्यका कर्मणि घटोऽठच् इत्यर्थे
कर्मणि घटते कर्मठः साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायामिति इनि लोपश्च साक्षाद्द्रष्टा साक्षी इष्टादिभ्यश्च इति इनिस्ते
नेत्यर्थे इष्टमनेनेष्टी अधीती हैयंगवीनश्रोत्रियक्षेत्रियाः अनुपदीत्यादयो निपात्यन्ते ह्योगोदो
हो[stain] ह्यैयंगवीनं हैयंगवीनम् छन्दोऽधीते श्रोत्रियः परक्षेत्रे चिकित्स्यः क्षेत्रियो व्याधिः अनुपदमन्वे
ष्टा अनुपदी आप्यानादयस्सर्वादेशः पाकः पचनाके उष्णकैः सर्वकः उभकोऽग्रयकमहमक
मल्लकम् अह्नकम् स्यनतौ भवार्थे स्यतनौ स्यतयौ भवतः अव्ययात् क्रत्रभवः क्रत्रत्यः क्रतत्यः
अमात्यः इहत्यः क्वत्यः नत्रत्यः दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् दाक्षिणात्यः पौरस्त्यः पाश्चात्यः स्वस्ति
क एव शौवस्तिकः स्वस्त्यः स्वस्तनः पेषमस्तनमग्रतनमद्यस्तनम् सदातनः सनातनः पुरा
तनः दोषातनः सायंतनः चिरंतनः प्राह्णेतनः प्रगेतनः वा स्वार्थे उक्त्वावह्यमाणाः प्रत्यया वा
स्वार्थे भवन्ति देवात्तमकर्मणोऽरः वयएव वायसः रक्षएव राक्षसः चत्वारो वर्णाश्चातुर्वर्ण्यम् समी
पएव सामीप्यम् चत्वारएव चेतराश्चातुर्वैद्यम् अनन्तएव आनन्त्यः त्रैलोक्यमनन्तएवानन्त्यम् अवस
थएवावसथ्यम् भेषजएव भैषज्यम् भागरूपनामभ्यो धेयः भागएव भागधेयः रूपमेवरूपधे
यम्नामधेयम् देवात्तलः देवता मृदस्तिकः मृदेव मृत्तिका सस्नौ प्रशंसायाम् प्रशस्ता मृत् म
त्स्ना मृत्स्ना अणीययोर्गुणवचनाद्यकस्मात्प्रकारार्थे प्रकारवचनमकौ प्रथयोऽग्रेमाके २०

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वाऽयं यौष्माकीणः यौष्माकः आवयोरस्माकं वायम् आस्माकीनः आस्माकः नवायं नावकः
ममायं मामकः नावकीनः मामकीनः वत्तस्ये तत्स्येसादृश्ये यैर्वत्प्रत्ययः स्यात् चंद्रेणवत्स्यंवेद
वत् चरवत् पटवत् ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत् मथुरायामिव मथुरावत् पाटलिपुत्रेप्राकारः चैत्र
स्येव चैत्रवन्मैत्रस्य गृहम् शूद्रेपि विप्रमर्हतिविप्रवत् भावेत्वतलणः शब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्त
त्वं।८ कं भावः न वैतेस्यः लातः स्त्रियाम् तं क्लीवम् ब्राह्मणता ब्राह्मणत्वम् शुक्लत्वम् शौक्ल्यम्
वैदग्ध्यम् कर्मणि पित्राब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् राजन्यम् राज्यम् लोहितादेर्दिमन्वावेवा
लोहितिमा लोहितता लौहित्यम् शुक्लिमा लघिमा महतो भावो महिमा भावेण् लाघवम् गु
रोभावो गौरवम् यौवनम् शैशवम् मौनम् हौत्रम् औद्गात्रम् ॥ऋतरमति॥ हलादेर्लघोरृकार
स्यरेफो भवति इमनि इष्ठेयस्सोश्च पृथोर्भावः प्रथिमा म्रदिमा कृशिमा लघोः किम् कृशि
मादृसादेः किम् क्रशिमा बहोर्लोपो भूश्च बहोः बहोः परेषामिमनादीनामिवर्णस्य लोपो
भवति बहोर्भूरादेशः बहोर्भावो भूमा स्तेनाद्यो नलोपश्च स्तेनस्य कर्म भावो वा स्तेयम् स
मूहेर्थेपि मयूराणां समूहो मायूरम् काकम् तैत्तिरम् कैदारिकम् गाणिकम् हास्तिकम् गा
र्भिणम् ग्रामता जनता बन्धुता पाशा पाश्या वाश्या खल्या गव्या वाहेकम् कैदार्यम् कावचिकम् श्वा
नम् वाडवम् मानवम् जनता सहायता पश्वांगः पशूनां समूहः पार्श्वम् साहस्रकम् ऐ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा चं ३१

नकमस्य्या खलगोरथेभ्य इनित्रकट्याः खलिनी गोत्रा रथकट्या इति चेतनेभ्यस्पाः सर्वोप इति:
सर्वीयः आत्मनीनः विश्वजनीनः मातृभोगीनः अग्रपाथ इति नमस्य्यम् आमित्वाये इति मामिती
यम् शोकवेहिंते शोकव्यम् गव्यमङ्ग विध्यम् खल्यम् शनो वस्यो वो वदीचेः शनो इति शन्यम्
धूम्यम् ऊधसो नङ् ऊधन्यम् अजाविभ्यां थ्यः अजथ्या अविथ्या अस्त्यर्थे मतुः नाम्नः गोमान्
गोमती धीमान् अरकौच मतर्थे नाम्नः यः इकस्त्वदंतात् यशोसः वेजयंतः दंडिकः धनिकः
मांतोपधाद्वहिनो मांतान्मोपधाद्वर्णोनाद्वर्णोपधाश्चवाहिनो मः इनस्त्वदंतात् किंवान्
इदंवान् लक्ष्मीवान् धनवान् यशस्वान् तद्वीदाशे यवादेने यवमान् भूमिमान् नडिलादि
भ्यश्च नडिहान् विषहान् ब्रीह्यादेरिकेनो मायिकः ब्रीहिकः लोमपामपिच्छादिभ्यः शने
लवः लोमशः गोविशः पामनः ढङ्गणः श्रंगला लक्ष्म्याश्च लक्ष्मणः विश्वगिलनरुपटलो
पश्चाकृतमन्येः विशानः पिच्छिलः नेदिलः फेनिलः सिध्मादेर्लः सिध्मलः चूडलः ऊमुदन
उवतेसेभ्यो ड्वल् ऊमुद्वान् नड्वान् वेतस्वान् मद्विघ्यात्मतः मद्विघ्यावेशः नडशादाड्वुलः नड्व
लः शाद्वलः शृंगवृंदाभ्यामारकः शृंगारकः वृंदारकः फलवर्हाभ्यामिनिः फलिनः वर्हि
णः हृदयादालुः हृदयालुः शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने: शीतं न सहत इति शीतालुः उष्णा
लुः तृप्रं दुःखं न सहते तृप्रालुः हिमादेलुः हिमेलुः बलादूलः बलं न सहते बलूलः वातात्समूहे ३१

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

व वातेन सह हते वातस्य समूहो वा वातूलः पर्वमरुद्भ्यां तः पर्वतः मरुत्तः अर्शआदिभ्योऽच् ः
अर्शसः उरसः श्रद्धेग्रः शर्भेग्रः स्वामिन्नैश्वर्ये स्वमैश्वर्यमस्यास्तीति स्वामी वातातीसारपिशाचा
त्वामिनिः कुक् वातकी अतीसारकी पिशाचकी ज्योत्स्नादिभ्योऽण् ज्योत्स्नः तामिस्रः ता
पसः सैकतः शार्करः ऊषिसुषिमुष्कमधुभ्यो रः खकुंजनगपांसुपाण्डुभ्यो रः ऊषरम् सुषिर
मुष्करम् मधुरः खरः कुंजरः नगरम् पांसुरम् पाण्डुरम् ॥ कच्छ्वा ह्रस्वत्वं च कच्छुरः द्रु
द्युभ्यां मः द्युमः द्रुमः केशादिभ्यो वः केशवः मणिवः हिरण्यवः ॥ अर्णसो लोपश्च अर्णवः र
जः कृष्यासुतिपरिषद्भ्यो वलः रजस्वला कृष्यादीनां वले दीर्घः कृषीवलः आसुतीवलः प
रिषद्वलः ॥ अन्येभ्योऽपि ॥ भ्रातृवलः पुत्रवलः दन्तावलः शिखावलः तुन्दिवलिवटिभ्यो भः तुन्दिभः
वटिभः वलिभः एतत्किंयत्तद्भ्यः परिमाणे वतुः एतदेतदा सा वतौ यावान् तावान् एता
वान् किमः किवं स्यपः कियान् इदमइश् इतो वेस्यपः इयान् अहादेस्लः अहालः कपालः
दयालुः शैत्यो दंता उरः दन्तुरः अस्मायामेधास्रग्भ्यो विन् तपस्वी वर्चस्वी ओजस्वी मेधावी
स्रग्वी मायावी ॥ वाचो ग्मिन् वाग्मी ॥ आलाटौ कुत्सितबहुभाषिणि वाचालः वाचाटः ईषद
समाप्तौ कल्पदेश्यदेशीयाः ईषदपरिसमाप्तः सर्वज्ञः सर्वज्ञकल्पः पटुदेश्यः पटुदेशीयः
बहुर्वा प्रत्ययस्य च प्रागेव ईषदूनः पटुः बहुपटुः प्रकारे जातीयः पटुप्रकारः पटुजातीयः ॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सा
वं
३२

32

दीशमीशंखाभ्यो रोऽकृत्स्नत्वे॥ कृत्स्नाकृती कृतीरः शमीरः शंखरः अल्पाद्रूपः कृत्स्नाकृतः कृतपः कं
सकोणाभ्यां छ्वरः कृत्स्नाकारः कारनदी गोणी तरी वत्सोक्षर्षभेभ्यस्तनुत्वे तनुर्वत्सः वत्स
तरः उक्षतरः ऋषभतरः अश्वतरः॥ देवतान्तात्तादर्थ्ये यः॥ अग्निदेवतायै इदमग्निदेवत्यम् पादार्घा
भ्यां च पादार्थमुदकं पाद्यम् अर्घार्थमुदकमर्घ्यम् नवस्य नूआदेशस्त्नतनखाश्च प्रत्ययाः नूत्नम्
नूतनम् नवीनम् प्रणाच्छाश्वत्ये प्रणम् प्रत्नम् प्रीणम् अतिथेर्ज्यः अतिथय इदमातिथ्यम् प्र
शंसायां रूपः प्रशस्तो वैयाकरणो वैयाकरणरूपः कुत्सायां पाशः कुत्सितो भिषक् भि
षक्पाशः भूतपूर्वे चरट् पूर्वं दृष्टो दृष्टचरः दृष्टचरी आढ्यचरः॥ प्राचुर्यविकारप्राधान्ये
षु मयट् अन्नं प्रचुरमन्नमयो यज्ञः मृन्मयो घटः स्त्रीमयो जाल्मः अमृतं स्वरूपमस्यामृतम
यश्चेन्द्रः आम्रस्य विकारोऽवयवो वाम्रमयः मूत्रमयम् गोः पुरीषे गोमयम् न संख्यैकाच्छ्वेट्
व सन्निजयोर्येकारवकारयोः संबंधि नः स्वरस्य न वृद्धिः किं तनयो येशाणामः यस्य इव
स्योऽट्पश्चाद्वृद्धिः व्याकरणं वेत्त्यधीते वा वैयाकरणः स्वश्वं वेत्ति सौवश्वः व्यासस्यापत्यं वै
यासकिः द्वारादीनां च द्वारे नियुक्तः दौवारिकः व्यल्कमस्येदं वैयल्कसम् सौवरम् सौव
ग्रामिकम् नैयग्रोधम् सौवाध्वरम् शौवास्तिकम् इतोऽजाताद्यर्थे तजाताद्यस्येति तलि
नः फलितः तारकितम् नवतमेघः स्विन्नाः प्रकर्षे अतिशायने तरतमौ ईयस्विष्ठौ स्तेन प्रत्यया ३२

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

भवंति अतिशायेन कृत्स्नः कृत्स्नतरः शक्नतरः ईयसुनिष्ठौ इति तौ वक्ष्यौ इति टेर्लोपः उकारो
न्तुर्वधार्थः लोमहृत इति दीर्घः अतिशायेन लघुः लघीयान् लघिष्ठः लघीयसी गुर्वादेरिष्ठादे
पृ गरादि लोपश्च गुरोर्भावे गरिमा अतिशायेन गुरुः गरीयान् गरिष्ठः प्रियस्य भावः प्रेमा अति
शायेन प्रियः प्रेयान् प्रेष्ठः अतिशायेन स्थूलः स्थवीयान् स्थविष्ठः अतिशायेन प्रशस्यः श्रेयान्
श्रेष्ठः अतिशायेन दीर्घः द्राघीयान् द्राघिष्ठः स्थिरः स्थेयान् स्थेष्ठः स्फिरः स्फेयान् स्फेष्ठः वहु
लः वंहिष्ठः वंहीयान् वृद्धः वर्षिष्ठः वर्षीयान् तृप्रः त्रपिष्ठः त्रपीयान् वृंदारकः वृंदिष्ठः वृंदी
यान् दूरः दविष्ठः दवीयान् युवा यविष्ठः यवीयान् युवाल्पयोः कन्वा कनिष्ठः कनीयान् अल्पः
अल्पिष्ठः अल्पीयान् ह्रस्वः ह्रसिष्ठः ह्रसीयान् क्षिप्रः क्षेपिष्ठः क्षेपीयान् क्षुद्रः क्षोदिष्ठः क्षोदीया
न् अंतिकः नेदिष्ठः नेदीयान् बाढः साधिष्ठः साधीयान् ईलोपो यणादिपरादीयसः ज्याशब्दा
त्परस्य ईयस ईकारस्य लोपो भवति अतिशायेन वृद्धः प्रशस्यो वा ज्यायान् ज्येष्ठः वहोर्विष्ठेपि व
ह्वोः परस्य ईकारस्य ऊर् आदेशो भवति बहोर्भूश्च अतिशायेन बहुः भूयिष्ठः भूयान् किमेत्तिङव्ययघा
दाद्यान्ताच्च तरतमयोरामद्रव्यप्रकर्षे किंतराम् किंतमाम् उच्चैस्तराम् पचतितराम् पचति
तमाम् द्रव्यप्रकर्षे न उच्चैस्तरस्तरुः प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः जानुद्वयसम् शिरोद्वयसम् ऊ ८०
रुदघ्नमात्रम् पुरुषहस्तिभ्यामणच पौरुषं हास्तिनम् वतेर्वा नव्वार्थे द्वयस मात्रचो नाव देवता

सा
वं
२२ 33

वहुयसम् तावन्मात्रम् द्वयोर्वहूनां चैकस्य निर्धारणे किमादिभ्यो डतरडतमौ भवतः कतरः क
तमः भवतोर्नो त्रिकः कतमः भवतो येतरस्तो त्रिकः ततरडतमःत्मनात संख्येयविशेषावधारणे द्वे
स्तीयः द्वयोः संख्यापूरको द्वितीयः त्रेस्तृच तृतीयः षट्कतिकतिपयचतुर्भ्यस्थट् षष्ठः क
तिथः कतिपयथः चतुर्थः चतुरश्छलोपो येयौ तुर्यः तुरीयः पंचादेर्मट् पंचमः सप्तमः एका
दशादेर्डट् एकादशः अष्टनोत्रान्ते संख्यायामनवयवे द्वादशः अष्टादशः त्रेस्त्रयस् त्रयोदशः
चतुर्दशः पंचदशः षोडशः सप्तदशः विंशत्यादेस्तमट् एकोनविंशतितमः एकोनविंशः
विंशतितमः विंशतेस्तिलोपो डिति विंशः त्रिंशः त्रिंशत्तमः द्विचत्वारिंशत्तमः पंचाशत्तमः
षष्टितमः अशीतितमः नवतितमः शतादेर्नित्यम् शततमः संख्यायाः प्रकारे धा त्रिधा द्वि
धा चतुर्धा द्वित्रिभ्यामेधा यमञौ द्वेधा त्रेधा द्वैयम् त्रैयम् एकस्य ध्यमुञ् वे ऐकध्यम् एकधा ए
कस्याकृत्वसुचार्थे एकाकी क्रियायाआवृत्तौ कृत्वसुच् पंचकृत्वः सप्तकृत्वः द्वित्रिचतुर्भ्यः सः
द्विः त्रिः चतुर्भ्यः एकस्य सकृदादेश एकवारं सकृत् वह्वल्पार्थात्कारकेष्वशस् वहुशः अल्प
शः संख्यैकवचनाद्वीप्सायाम् द्वौ द्वौ ददाति द्विशः पञ्चशः माषशः तयडयचौ अवयवे संख्या
याः द्वाववयवौ यस्य तद् द्वितयम् त्रयो अवयवा यस्य तत् त्रितयम् चतुष्टयम् द्वयम् त्रयम् उभय
म् स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ स्त्रैणम् पौंस्नम् भवः पौंस्नः वीप्सायां पदस्य द्विः वृक्षं वृक्षं प्रति सिंचति २२

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ग्रामो ग्रामो रमणीयः परेर्वर्जने वा द्वित्वम् परि परि वंगेभ्यो वृष्टिः वंगान्परित्यज्येत्यर्थः परि
वंगेभ्यो वृष्टो देवः उपर्यध्यधसः सामीप्ये द्वे उपर्युपरि ग्रामान् ग्रामस्योपरि समीपदेश इत्य
र्थः अध्यधि सुखम् सुखस्योपरिष्टात्समीपकाले दुःखमित्यर्थः अधोधो लोकम् लोकस्याध
स्तात्समीपदेश इत्यर्थः वाक्यादेः संबोधनस्यासूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु असूयायां
सुन्दर सुन्दर वृथा ते सौन्दर्यम् सम्मतौ देव देव पूज्योसि कोपे दुर्विनीत दुर्विनीत इदानीं ज्ञास्यसि
कुत्सने धानुष्क धानुष्क वृथा ते धनुः भर्त्सने चौर चौर घातयिष्यामि त्वाम् द्विरुक्त एकशब्दो ब
हुव्रीहिवत् तेन विभक्तिलोपपुंवद्भावौ एकैकमक्षरम् एकैकयाहुत्या इह पूर्वभागे पुंवद्भा
वादवग्रहे विशेषः पदविभागोवग्रहः एकरूपेकयाहुत्यादि विशेषः एकैकस्मै देहि पीडायां
द्योत्यायां द्वे स्तः बहुव्रीहिवच्च गतगतः विरहात्पीड्यमानस्येयमुक्तिः गतगता सादृश्ये द्योत्ये
गुणवचनस्य द्वे स्तो बहुव्रीहिवच्च पटुपटुः पटुपटुः पटुसदृशः ईषत्पटुरिति यावत् गुणोप
सर्जनद्रव्यवाचिनः केवलगुणवाचिनश्च ग्रहणं तेन शुक्लशुक्लः पटः शुक्लशुक्लरूपम् अनुक्रमे
द्योत्ये द्वे मूले मूले स्थूलो वृक्षः सम्भ्रमेणाप्रवृत्तावनेकधा प्रयोगः सर्पः सर्पः बुध्यस्व बुध्यस्व
क्रियासमभिहारे द्वे लुनीहि लुनीहि इत्येवायं लुनाति कर्मव्यतिहारे सर्वादेर्वा द्वित्वम् समास
वच्च बहुलम् बहुलग्रहणादन्यपरयोर्न समासवत् इतरशब्दस्य नित्यं समासवत् असमास

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वं
सू
३५

34

वद्भावे पूर्वपदस्याथाया विभक्तेः सिवादेशो वा वाच्यः अन्योन्यं विशन्ति अन्योन्यो अन्योन्यान् अन्यो
न्येन कृतम् अन्योन्यं सेवितम् अन्योन्येषां पृष्ठकैरेतम् शान्तर इति माचः एवं परस्परम् वा वचस्यत्या
दित्वात्सः इतरेतरम् इतरेतरेणोत्यादि स्त्रीनपुंसकयोः कर्मपदस्याथाया विभक्तेरम् भावो वा
अन्योन्याम् अन्योन्यम् परस्पराम् परस्परम् इतरेतराम् इतरेतरं वा इमे ब्राह्मणाः फले वा भो
जयतः इत्यत्र इयेषाव भावः क्लीवेनेति विरुद्धः स्यमोः समासे सेर्लुक् चेति सिद्धं वा फलकाश्च
समासे सेर्लुक् चेत्यस्योदाहरणम् अन्योन्याश्रयः परस्परान्तिसाहचर्यमित्यादि सिद्धम् यत्
क्वे प्रियमूलं वयोवीहित्वम् प्रियप्रियेणाददाति प्रियेणावा सुखसुखेनददाति सुखेन वा अते
प्रियमप्रियं सुखमसुखं वा याथासेनददातीत्यर्थः यथास्व यथायथम् यथाशब्दस्य द्वित्वं क्लीवत्वं च भ
वतीति यथास्वमिति वीप्सायाम् अव्ययीभावः योयदात्मा यदात्मीयम् तत् यथास्वम् यथायथं
स्वात्वे यथास्वभावमित्यर्थः यथात्मीयमिति वा द्वंद्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपा
त्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु द्विशब्दस्य द्विवचनम् पूर्वपदस्याम्भावो त्वं चोत्तरपदस्य नपुंसकत्वं च नि
पात्यते तत्र रहस्ये द्वंद्वशब्दस्य वाच्यम् इतरे विषयभूताः द्वंद्वं मंत्रयते रहस्यमित्यर्थः मर्यादा
स्थित्यनतिक्रमः आचतुरं ह्यमीपशवो द्वंद्वं मिथुनायन्ते माता पुत्रेण मिथुनं गच्छति पौत्रेण सह
यावतिरति मर्यादार्थः व्युत्क्रमणे पृथगवस्थानम् द्वंद्वं व्युत्क्रान्ताः द्विवर्गसंबंधेन पृथगवस्थि ३५

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

35 सा चं ३५

नाः द्वंद्वं यत्तपाणिशब्दनक्ति द्वंद्वं संकर्षणवासुदेवौ अभिव्यक्तौ साहचर्यैणोत्पर्यः वा
चौ द्वंद्वं द्वंद्व इति निपातनात् समस्तमपि शेषाणि पात्याः कन्यादयः का संख्या येषां ते कति देविका
यां भवम् दाविकम् शांशपः दार्घसद्रः दीर्घसत्रे भवः दार्घसत्रः श्रेयसि भवः श्रायसः सा सं
ख्या येषां ते सति या संख्या येषां ते यति इति श्रीसारस्वतचंद्रिकायां पाणिनीयानुसारि
ण्यां तद्धितप्रक्रिया समाप्ता ॥ ॥ ॥ समाप्तंचेदंहृवाथेम् शुभम् ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्रीरामायनमः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीरामायनमः ॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वं ३ ८

ॐ श्रीमते रामानुजाय नमः धातोः इदमधिक्रियते भ्वादिः क्रियावाचिनो भ्वादिर्धातुसंज्ञः
स्यादव्ययात् इङ् इतः अनुदात्तेतो ङि तस्य धातोरात् जित्स्वरितेत उभे नितः स्वरितेतश्च धातोरा
त्मेतः परतोऽन्यत् अकर्तरि भिन्नहीनाङ्गानोर्थ्यं नवयं तिवादीनामाद्यानि नववचनानि ये
संज्ञानि यथाक्रमात् नाम्नि च युष्मदि वाऽस्मदि: त्रयाणां तिवाद्येकार्थेषु नामादिष्वपि तेष्वन्य
था त्रिभिर्भिन्नाः युष्मदस्मदोः नाम्नि प्रयुज्यमाने च प्रथमपुरुषः युष्मदि मध्यमः अ
स्मद्युत्तमः कर्तरि च वा दात् भूसत्तायां वर्तमाने तिप् तस् अन्ति सिप् थस् थ मिप् वस् व
मस् ते आते अन्ते से आथे ध्वे ए वहे महे वर्तमानार्थे क्रियायां नेष्टो नो तिवादयः प्रत्ययाः स्युः
एषां संज्ञा लट् अप् कर्तरि कर्त्रर्थेषु तिवादिषु च परेषु दिव्यर्थेषु परतो धातोरप् स्यात् गुणः
नाम्यन्तस्य धातोर्गुणः स्यात् भवति अपि तादि ङित् यकारे तेनादिके च विनाऽपः अन्ययोरिः
ह्रस्वात् किं नित्यं सुसि किति ङिति परे ह्रस्वस्य गुणो न द्विवचने हेतुके उः सिस्यात् इति नासि
गुणो आमो अपृक्तमिलो गुणः भवतः अदेः अतो लोपो भवत्यकारे एकारे च परे भवति भव
सि भवथः भवथ आतोऽस्त्वमपोपरतो नः आत्वे स्यात् भवामि भवावः भवामः सः भवति त्वं
भवसि अहं भवामि युगपत्प्रयोगे परः स च त्वं च भवथः अहं च त्वं च भवावः अहं च त्वं च स च भवा
मः विधिसंभावनयोः यात् यातां युस् यास् यातं यात यां याव याम ईत ईयातां ईरन् ईथास् ईया

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यो ईव ईम ईवहि ईमहि विधिकर्तव्यार्थोपदेशः संभावनेऽकमनं तत्र यातादयः पचांसंज्ञा लिं
ङ्या अतः परो यासः स्यात् भवेत् भवेतां उस इट् अतः परस्य उस इडागमो भवति भवेयुः भवेः
भवेतं भवेत यामियं अतः परः यामियं स्यात् भवेयं भवेव भवेम शिष्यो गुरुकृत्स्नप्रथकोभवे
भवेदसौ वेद विद्वान्लक्षणत्वात् आशीः प्रेरणयोः तु मतां अन्तु हि तंत आनिप् आवप् आमप् तां आ
तां अन्तां स्व आथां ध्वंप् ऐप् आवहैप् आमहैप् अयाम प्रायेनमा पीपरस्पेक्षार्थे शंसने वा प्रेरणोप
वर्तनेततवादयः पचांसंज्ञा लोट् तुह्योस्तातङाशिष्यिवा भवतु भवतात् भवतां भवन्तु अतः
अतः परस्य हेर्लुक् भव भवतात् भवतं भवत भवानि भवाव भवाम अद्यतनायोयतो भवद्यौ
म्य आग्रुम्यान भवद भवात् अनद्यतने अतीते दिप्तां अन्तसिप् तंत आमिप् वमतन आतां अ
न्तथास् आथांधं इवहि महि अनीनापारोत्रेयोमह्यादवोक् यावहागामित्याः श्यसं यामह्ये
दिवसः सकलः सोऽद्यतनः नास्यद्यतनोऽपास्ति अतीते काले तत्र दिव्यादयः पचांसंज्ञा लेङ् दि
सिमीनाइकारउच्चारणार्थः दिवादौ वट् धातोः अभवत् अभवतां अभवन् अभवः अभवतं
अभवत अभवं अभवाव अभवाम सोऽभवल्लमत्र परोक्षेणाप् अन्तसउस थ पुस्तुस अणप्
वमट्सातेइरेसे आथेधे एव हे महे धातोः परोक्षे अतीते कालेणवादयः परोक्षास्य पचांसंज्ञा
लिट् हिम्म उक्काथणवादियोगाहि भवति सस्वरादिहिंवहिः अनेकस्वरस्य द्विर्धातोः सस्वरस्याद्यो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे
उ. २

2

वयवोः द्वित्वको द्विर्भवति णादिः कित् अपित् णादिः कित् आभ्वोः णादौ पूर्वस्याः कारस्य भूश्च
ह्रस्वश्च आकारो णादौ ह्रस्वः पूर्वसंवेपि तोदीर्घस्य ह्रस्वः झपानां जबचपाः पूर्वस्य झपानां ज
बाश्चपास्युः झढधघभानां जडदगबाः खफछठथानां चटतकपाः भूवोत्वक् भुवो धातोरुत्वं णा
णलोभवति णादौ बभूव बभूवतुः बभूवुः कादेर्णादेः क्रसभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुभ्य एतेभ्यः परस्य वसादे
र्णादेरिट् न अन्यस्मात् भवति इति नियमादिट् बभूविथ बभूवथुः बभूव बभूविव बभूविम
बलिर्बलवान् बभूव आशिषियात् यास्तां यासुः यास् यास्तं यास्त यासं यास्व यास्म सीष्ट सीया
स्तां सीरन् सीष्ठाः सीयास्थां सीध्वं सीय सीवहि सीमहि यातो नामिषिपादादयः पूर्वसंज्ञा लिङ्
आशीर्यातादेर्यः किन् भूयात् भूयास्तां भूयासुः भूयाः भूयास्तं भूयास्त भूयासं भूयास्व भूया
स्म श्रीमान् भूयात् स्वस्तने तां तारौ तारस् तासि तास्थस् तास्थ तास्मि तास्वः तास्मः तातारौ
तारस् तासे तासाथे ताध्वे ताहे तास्वहे तास्महे श्वोभविष्यदर्थे तादयो पूर्वसंज्ञा लुट् सिसया
सीस्यतासिट् भविता भवितारौ भवितारः भवितासि भवितास्थः भवितास्थ भवितास्मि भवि
तास्वः भवितास्मः श्वोभविता राज्यभारः कुमारस्य स्यादौ भविष्यति स्यप् यातो भविष्यति काले
स्यप्रत्ययो भवति तिवाद्यष्टादश स्यपरतः पूर्वसंज्ञा लृट् भविष्यति भविष्यतः भविष्यंति भवि
ष्यसि भविष्यथः भविष्यथ भविष्यामि भविष्यावः भविष्यामः कल्किः पमपालको भविष्यति २

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स्य क्रियातिक्रमे क्रियातिक्रमे कर्तव्ये दिनि ष्यतो सत्यां स्य अत्यो भवति दिवादि परतः प
घ्नं संज्ञा लृङ् परस्मैपदिभिःराज्ये वा अभविष्यन्तदा समितम अभविष्यत् अभविष्यतां अभविष्य
न् अभविष्यः अभविष्यतं अभविष्यत अभविष्यं अभविष्याव अभविष्याम भूतेसि धातो भू
तमात्रे काले सिप्रत्ययो भवति दिवादि परतः पणं संज्ञा लुङ् ॥ हादेयेपदे पितलायाश्चाद
ताभूपिव तिभ्यः परस्य सेर्लुक् शानसाचाथ्रेदावा भवः सिलोपे पदि लकि गुणो न अभूत्
अभूतां भवः सिलोपे स्वरे वुक् अभूवन् अभूः अभूतं अभूत अभूवं अभूव अभूम माङि सिरेव
स्मसाहिते दिवादिवो मेटः माङ् योगे टोन मा भवान् भूत् मा स्म भूत् मा स्म भवत् भूयामावान्
वान् भवते अतेः ध्यः अतः परस्यात्मनेपदस्यातेई भवते भवेते भवन्ते भवसे भवेथे भवध्वे
भवे भवावहे भवामहे भवेत भवेयातां भवेरन् भवेथाः भवेयाथां भवेध्वं भवेय भवेवहि
भवेमहि भवतां भवेतां भवन्तां भवस्व भवेथां भवध्वं भवै भवावहै भवामहै अभवत अभवेतां
अभवन्त अभवथाः अभवेथां अभवध्वं अभवे अभवावहि अभवामहि बभूवे बभूवाते बभूविरे
बभूविषे बभूवाथे नामिनोः चतुर्णां धोढः नाम्यन्ताद्धातोः परस्य सीध्वं लुङ् लिटां धस्य ढः बे
होहत्याहा बभूविध्वे बभूविढ्वे बभूवे बभूविवहे बभूविमहे भविषीष्ट भविषीयास्तां भविषी
रन् भविषीष्ठाः भविषीयास्थां भविषीढ्वं भविषीध्वं भविषीय भविषीवहि भविषीमहि भ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

विता भवितारौ भवितारः भवितासे भवितासाथे भविताध्वे भविताहे भवितास्वहे भवितास्म
हे भविष्यते भविष्येते भविष्यन्ते भविष्यसे भविष्येथे भविष्यध्वे भविष्ये भविष्यावहे भविष्या
महे अभविष्यत अभविष्येतां अभविष्यन्त अभविष्यथाः अभविष्येथां अभविष्यध्वं अभविष्ये
अभविष्यावहि अभविष्यामहि अभविष्ट अभविषातां आतोः नोः दनतः आतोः लोङ्गवत्मका
राउन्नरस्यतः अभविषत अभविष्ठाः अभविषाथां धे सेर्लोपः अभविध्वं अभविढ्वं अभविषि
अभविष्वहि अभविष्महि विनीसंज्ञानेरुपधायाः लघोः धातोरुपधाया लघोर्नामिनो गुणः
स्यात् चेतति पूर्वस्य ह्रस्वादिर्योषः पूर्वस्यादिर्ह्रस्वः शिष्यन्ते स्य ह्रस्वा लुप्यन्ते विचेत विचितः
सेः सिशस्त्याद्यो टिपुत्ति यो रीह्नर्टईरिरटः परस्य सेर्लोपः इटिपरे अचेतीत् अचेतिष्टां स्या
हिटः सेरातो विदम्भ परस्यो न उत्स्यात् अचेतिषुः च्युतिरासेचने च्योतति च्योततः च्योतन्ति
च्योतसि च्योतथः च्योतथ चुच्युततुः चुच्योतिथ इटिलोवा इटिलोपातोवाउ. गुणयोभवति
सेरपवादः अच्युतत् अच्युततां अच्युतन् अच्योतीत् श्च्युतिर्क्षरणे श्च्योतति नशसात् खपाः
पूर्वस्य शसात्परः खपाः शिष्यन्ते नशसाः चुश्च्योत श्च्युत्स्यात् श्च्योतिता श्च्योतिष्यति अश्च्यो
तिष्यत् अश्च्योतीत् अश्च्युतत् पकाररहितोऽप्ययं श्च्योतति मन्थविलोडने मन्थति ममन्थ
नोलोपः धातोर्हसान्तस्योपधाया नकारस्य लोपो भवति कि ङि ति. तिवपरे मूजाद्येः संप्रति नेन ॥ २

इतिनलोपेप्राप्ते असंयोगाल्लिट्कित् सस्रंसे स्रस्यात् स्रंसिता स्रंसिष्यति अस्रंसिष्यत् अस्रं
सीत् क्रुंषिभ्रंशिलषिसृषि हिंसासंक्लेशनयोः तुविढक्संयोगे इति लोऽनुम् इति लोपाभावे
म् क्रुंषति क्रुड्ढोऽभ्युः पूर्वस्य कवर्गहकारयोश्चवर्गं भवति हस्य वर्गवत्यर्थः चुक्रुंषे इति लोन
लोपोऽनक्रुंष्यात् चुंवति षिधु गत्या आदेः ष्णः स्नः धात्वादेः षकारणकारयोः सकारनका
रौस्तः सेधति आदेश्चनस्यातोसनमां आदेः षवर्गस्वादीनां नमादीनां च धातूनां सकारनका
रयोः षकारणकारौ भवतः षत्वणत्वनिमित्ते सति निषेधति गत्यर्थे स्पर्शे पतेर्लषः सेधां
चि सेधति शटादिलव्यवधाने • षिधुः गत्यर्थे निषिषेध सिषेध सिषिधतुः सिषिधुः सिध्यात्
सेधिष्यति असेधिष्यत् असेधीत् षिधू शास्त्रे मांगल्ये च ऊदितो वा ऊदितो धातोः परस्य वला
देरनपीड्वा स्वरतिसूतिसूयति धूञ्कंपने शान्तपदे डुहृ महृ दन्त्व हासि हो च स्वरति सूतिसू
यतिधूञो कितः स्वादेर्णादेर्नित्यमिट् स्यात् तथोर्धः ऊभांतस्य धातोः परयोस्तकारथका
रयोर्धकारादेशो भवति इटयभावे केभेत्रवाः सिषेध सेद्धा सेधिता सेधिष्यति सेत्स्यति असे
धीत् इडभावपक्षे अनिटोऽनामिवतः स्रवतोऽनामिवतो निटो धातोः पेसौ वृद्धिः असैत्सीत् ऊ
सात् ऊसाद्धस्य सेऽलोपो ऊसेद्धा असेत्सीः खिट्सस्थै हिंसायां च खेदति अतउपधायाः
धातोरुपधायाश्च तो वृद्धिर्णिति च खाद भक्षणे खादति चखाद चखादतुः चखादुः चखाद च

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वें ३ ५
4

त्वर गणेत्येषेसर्गीत् गणेत्वारतनउपधायाः वृद्धिः अत्वारीत् अनोहृसादेलंचोर्वा वृद्धिः सेदिसी
अत्वदीत् हसादेः किं मा अटीनलचोः किं मत्सीत् गद्व्यकार्यो वावि गदति प्रादिस्था त्रिमिता
न्नेनेस्यण गदनदपतपतदाथास्यामाङ् मेङ् स्यति हंति याति वाति द्राति प्साति वपति वहति
शाम्यति चिनोति देग्धि अत्रत्राः कत्वारः वर्णान्ते प्राङ्गाद्भावाणकाकारितारिङ्ग्रान्ते वर्जनेन
दादेवसाक्षिन्यानोः प्रैप्रादिस्था त्रिमितान्तरस्यनेनेस्यणत्वं वा भवति कथंभूते अन्तः प्राणिन
इति अप्राणीत् अप्राणीत् अकत्वादौ किं प्रकरोति प्रनिस्वनति अपोनेकि प्रनिशृण्वति प्राङ्
स्थाराणे किं प्रनिचक्वादवा किं प्राणिभवति प्रनिभवति प्राणिगच्छति प्रनिगच्छति ररविलेव
नेवदतिरदेतरदन अवदत् वदाद्लोपवामिति वऋववनेप्रकारारोस्थितेन या वपवापवप्रकाराणां
पवशादशानामिति यावत् यथा पच पातलिट् निमित्तकारादेशादिरेकहसमध्यस्याकारवा
भ्यातादशानां पातलां पूर्वस्य लोपः एकहसमध्यस्यमास्यपेवपः एवं किं नेवास्य एवादी
नामनादेशादीनां पूर्वस्य लोपो भवति ॰ कारस्य एकस्य एकस्य एको हसस्य हसस्य हसौ एको
वनो हसौ च एकहसौ मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थः एकहसयोर्मध्यस्थः एकहसमध्यस्थः तस्य ए
कहसमध्यस्यस्यनाम हि हसमध्यस्यस्य एके हसमध्यस्यस्य च एकारः किं निणादो सेटिथपि
वदेदतः देङः देदिथ गादप्रत्यये शाहे प्रादेसः स्वः पान्ताद्योः षकारणकारयोः सकारनका ५

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

रोभवतः नटति नटेत् नटतु अनटत् अपूर्वत्वात् णत्वादित्वात् अणिणिनटतिनिनादनेदिषनटि
ष्यति अनटिष्यत् अनाटीत् षदेर्गतौ धातुत्वेन षदति षदेत् षदतु अषदत् द्विवक्ते आप्योण
दोश्रुषामितिवक्ष्यवचनेनैव तत्संबंधमित्याहुः अकारादेरित्यादि तृतीयो ष्ट्यो तेन ककारादेः
संयोगात् ताकारादेश्च पूर्वस्य तु णत्वाभावो भवति णादौ आनटं आनटतुः आनटुः अट्यात् अटि
ता अटिष्यति अटिष्यत् आटीत् अतसातत्यगमने आतिथ त्वोदृभत्तणो अत्वादीत् प्रतिअटि
वेपनेर्डित्तोत्वम् अंतति अंदति आनेत आनेद उनदिसमृद्धो नदे चदिआह्लादने दीप्तौच अ
वेदात् अंथबन्धे आबंध अबंधीत् क्लिदिखेदने क्लिंदति चिक्लिंद इदिपरमैश्वर्ये इंदति ख
दादेः स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोऽ उभवतिरिवादौपरे अरपपपेपेपदत् कासादिप्रत्ययादाम कस
भूपरः कास आसदय अयग्ज्जलाभ्यायनेक स्वरेभ्योणवादौपरे आम् प्रत्ययो भवति सवङ्क
अस भूपरश्चयोक्रमः लिट्टादिसज्ञागुणवोवादः पूर्वस्यअवर्णस्याकारः धातोर्लोपितः ता
मंतस्यादेतस्य धातोर्द्वितीयातिपरे इंदांचकार इंदांचकतुः इंदांचक्रुः इंदांचकथ इंदामा
स इंदामासतुः इंदांबभूव इंद्यात् ऐंदीत् णिदिकुत्सायां अणिंदति निनिंद दुपिपालने उंप
ति उपतिगतौ औपवति अमवर्णस्वरे पूर्वस्य कारो कारयोरिपुवौ उवोपत ऊपवतः ऊपवः
उवोपिथ औपवीत् अंवुगतिपूजनयोः आनंब अंव्यात् आंबीत् अनायांश्चंद्रेतनलोपेन अंव्या

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे
५८

न्‌ आ[illegible] विषे [illegible] इति [illegible]
[illegible] इत्येतिः [illegible] भूता [illegible]
पो [illegible] वन्तः [illegible] नित्यं [illegible] गतौ [illegible]
[illegible] विकरणस्य [illegible] वर्णो [illegible]
[illegible] अनेकस्वरस्य [illegible] वर्णा [illegible] विभक्तेः [illegible] वि
[illegible] स्वरान्तात् [illegible] वि[illegible]
[illegible] नैकस्वरात् [illegible] एकस्वरा[illegible] स्व[illegible]
[illegible] स्वरान्तो भवतीति [illegible] मन्तो व
[illegible] मन्तो [illegible] तयो[illegible]
ति [illegible] इति स्वरान्ता [illegible] २ पा
[illegible] कान्त [illegible] वि[illegible]
[illegible] २ [illegible] मानेषु [illegible] मतिः नमि
[illegible] पंचमो [illegible] ५ [illegible]
[illegible] इति [illegible] ५

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तिनाटशादिषिंटशिंदंशिंमष्योमृशिंस्पृशिंतिर्विशिंकृशिंक्रोशतिमष्टमं विशिंलिशंवषां
नानः लिटः पुराणगणपठंतिपादेपुटशैवनतेनवाव् ६ कपिपाठपिठुपिवेपिस्पापपः क्रु
पितपीशत्यतिवुध्यतीत्यपिः इमेतथांनाटशावानिटोमतास्तनः पदंसिध्यतिरेवनेतदे ७
शिषिंपिषिंमत्यतिपुष्यतीतिविषिंश्लिषिंतत्यतिदुष्यतीद्विषिंइमानदशैवोपदिशंत्यनिट्धु
धौतगलोडुधांतानक्राषिकषंतीतथा ८ नपिंतिपिंवापिमष्योवपिंस्वपिंलिपिंलुपिंतथ्य
तिटप्यतीसृपिंस्वरेणातीवेन यपिंक्रुपिंतिपिंप्रतीद्विपंनान्नाणितांस्वयोदशः ९ यदि
हृदिंस्कंदिभिदिछिदिवधीनादिसदिंसिधतिपद्यतीखिदिंदिनदिंविधविंकावपिंप्रति
द्विंतानान्दशाववानिटः १० पचिंवचिंविचिरिचिंरंजिपृच्छतीनिजिंसिचिंमृचिभजिंभंजि
भुजतीनत्यजिंयजिंयुजिंरुजिंसंजिंमज्जतीन भुजिंस्वजिंसृजिनिर्विजिंविद्यानिदृवान् ११
वेतासप्रवैषीत् प्रवेष्टा प्रवेश शास्मीत् पजकेपने तितये तपतिविताप ये यतेपियकारे
परेपूर्वेस्यस्वरदीर्घः तीयान् श्वैतषीत् नपहिंसायांप्रातेपतेः सटगविकर्तेदिश्रस्तेपति
गौ श्रोसंभक्तौ प्रपनयते श्रोणांवकारवनषणामेननः जनसनखनामाः नसेकिंतिक
सेयादौ कितिमितिवा सायात्सयात् वमुरुनमजमक प्रपदने छिवुक्रमुचामोदीर्घोपि
शाचामतिशानकिंचमतिविचमेति छिवुनिरसने नामधातवष्काष्ठिवांसंवनषीवतिष्ठिवः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

श्वेस्यवस्ययोवानिषेवटिषेवष्ठीव्यात् अष्ठेवीत् कटेवर्षावरणयोः कटति ह्म्यन्तक्षणश्व
सजागृण्योरिदितां सेटिसौ न वृद्धिः अचकमीत् अकटीत् चुटछेदने चोटति अचोटीत् पटगतौ
पटति वटवेष्टने वटति नटवेगे हसि जनति नाथ्योर्वः अनयिविषये उवणोस्य वलेन किं
नउवणवस्यानकृत्वादेवापि जजवन्तः अजोषीत् गुपू रक्षणे आयः गुपूधूपविच्छिपणिपनि
भ्यः स्वार्थे आयः अनयोभवत्यनयिनवा सधातवः पञ्चादिषु योगाः शाद्योयान्तः संज्ञो भव
ति गोपायति गोपायांचकार ऊदितो वा जुगोपिथ जुगोपथ यतः यस्मात्स्मात् नयिलो
पः गोपाय्यात् गुप्यात् गोपायिता गोपिता गोप्ता गोपायिष्यति गोपिष्यति गोप्स्यति
अगोपायिष्यत् अगोपिष्यत् अगोप्स्यत् अगोपायीत् अगोपीत् अगौप्सीत् उसात् अगो
प्ता धूपसंतापे दुधूपिथ धूपिता अधूपीत् तपसंतापे तेपिथ ततप्थ अताप्सीत् जपजल्प
व्यक्तायांवाचि जेपिथ जपमानसे जपति क्रमुपादविक्षेपे क्रामति चक्राम भ्राशभ्लाश
भ्रमुक्रमुक्लमुत्रसीत्रुटिलषांयोवा कर्त्र्यर्थे चतन्ए क्रमः परेदीर्घः शिविषये क्रामति अक्र
मीत् यमउपरमे गमांश्छः गमयमद्दृह्णां छोः शिविषये यच्छति येमिथ ययंथ यन्ता यमिर
मिनमांतासकसेटिदपे अयंसीत् अयंसिषां गामगल्ले शाद्ये नेमिथ ननंथ अनंसीत् इंदयं
ईंध्यंईंध्यांईंह्यतिपेन्सीत् पेंध्यीत् गम्लृगतौगमेंति जगाम गमांस्वरे गमहनजनखनघ

सामुपधायालोपः स्वरोक्तिमितरे. जग्मतुः जगमिथ जगंथ हन्तुः सपः हते संदेला
स्वपरस्य स्वपरहूभवति गमेस्तपे गमिष्यति लिशवादेडः. लितोधातोः शुणादेशः डः प्रत्ययः
प्रसेरपवादः अगमत् मचादेवोडः शुचुम्लुचुगतौ शोचति म्लोचति मम्लोच अमचत् अ
शोचीत् अम्लुचत् अम्लोचीत् गुचुग्लुचुकुचुखुजुचौर्ये गोचति अग्रुचत् अग्रोचीत् अग्लुच
त् अग्लोचीत् ग्लुंचुगतौ अग्लुचत् अग्लुंचीत् जिफलाविसरणे तृफलभजत्रपांकितिएत्
त्वोसेटिथपिचैतन्नकलोपोफलिथ लांतस्यत्नसमीपाकारस्यसेपरेलिसिवृद्धिः अफालीत्
फलनिष्पत्तौ फेलतुः अफालीत् चरगतिभक्षणयोः अचारीत् जिजयेस्यपरोक्षयोर्जेर्गीः
जिगाय धातोर्नामिनः जिग्यतुः जिगयिथ जिगेथ जीयात् जेताजेष्यति अजेष्यत् अजैषी
त् कृषविलेखने चकर्ष चकर्षिथ गरोकसेटथां टशास्वनकृषमृशस्पृश तृपदृपस्तपो
कसेः वः शोरोभवति कृषादीनांवा क्रष्टाकष्टा षढोःकःसेः धातोः षढयोः कत्वंभव
तिसेपरे क्रक्ष्यति कर्क्ष्यति अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् कृषस्पृशामृशातृपदृपांवासिः हषशां
तात् सकहोतात् शांतात् षांतात् नामपधायादनिटः सकरिवादिपरः नवटशोः सेरपवा
दः अकृक्षत् सृपगतौ सर्पति ससर्प सर्प्ता असृपत् कृशाशब्दानेरोदनेच क्रोशति क्रोष्टा अ
क्रुक्षत् रुषरिषवधिहिंसायांरुषसहलुभरिषक्षमः नपितस्य स्वारोषिताररोष्टारेषिता रे

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

हृषेण अशीत्तन् सेट्कोः यमित्येके शोषिता अशोषीत् उषदाहे ओषां चकार उवोष ओषी
त् मिह्यादिकरणे सेचने ह्रोदः लघोर्धः अमिः ह्रः ढिष्ठो लोपो दीर्घश्च ढकारस्य लोपः
पूर्वस्य चान्तो दीर्घः मेढा मेक्ष्यति अमेक्षत् दहभस्मीकरणे दहति दग्धा ददाह देहिथ ददग्ध
क्ष्यति अधाक्षीत् कस्मात् अदाग्धां अधाक्षुः अधाक्षीः अदाग्धं अदाग्ध अधाक्षं अधाक्ष्व अ
धाक्ष्म इति व्यामो इन्वति इन्वाञ्चकार ऐन्वीत् हिवि दिवि धिवि जिवि प्रीणने हिन्वति पि
न्विक्कृत्वो र्वस्य लोपो गुणाभावश्च प्रत्यये यस्मात् विषये पिनोति नूपः तुप्रत्ययस्य उप्रत्यय
स्य च गुणो भवति पिनिथे आकौ वा लोपः असंयोगात् पूर्वस्य प्रत्ययोकारस्य लोपो वाव
मयोः पिन्वः पिनुवः पिन्मः पिनुमः मिपि तगुणो वा धकः पिनोमि पिनुयात् पिनोत
ओर्वा हः असंयोगात् पूर्वो प्रत्ययोकाराद्धेर्लुक् पिनु अपिनोत् हिपिन्व कृवि हिंसाकरणे
योश्च कृणोति अस्त्यामो अस्त्वेवान्तप्रत्ययोः विषये अस्तृणोति अस्तृति स्कोरादयोश्च आ
नतिष्ठ यानष्ट ऊदितो वा अस्तिता अष्टाः तिष्यति अस्त्यति आतिष्ठत् आस्यत् आतीत्
आष्टां आष्टः सेटपत्तेरूपं आतीत् तत्तत्वत्तनू करणे तत्तनू करणे नुर्वा विषये तत्तो
ति तत्तोति ततनिथ ततष्ठ अततीत् अतततिष्ठां अततीत् अनिटोः नामिवतः अताष्टांत
नूकरणे किं नामिनः संततति भर्त्सयतीत्यर्थे णीतवं नेशाणीतति निनित ग्रैस्त्रैहृषं

त्येस्नायति म्नायति संध्यक्षराणामात्वमनपि आतोणशौ आदंतात्हातोः परोणपौ नस्रौ
आतोः नपि धातोर्धातोर्लोपः नपिट्. किति स्ववेरटिज् अतः जग्लिथ जग्लाथ संयोगादे
रादंतस्यपेणादारावेकारोवा ग्लायात् ग्लेयात् ग्लास्यति अग्लासीत् अग्लासिष्टां कैगैरैश
ब्दे जगौ रादे अपिरायामा गेहाक् पिबति सोऽस्यामानपकारो भवति लिडि. किति गेया
त् अगासीत् ष्ट्यैस्त्यै शब्दसंघातयोः स्त्यायति स्त्यौ स्त्यायात् स्त्येयात् अस्त्यासीत् खैखदे ष्यै
विंतायामरध्यौ दैप् शोधने ददौ दायात् अदासीत् धेट् पाने धयति दधौ धेयात् अधासी
त् स्मिलोपपदे अधात् उस्या लोपः अधुः पेरो भूतमात्रकाले दिवादि पिबो ऽनोवा हिन्वंच
अदधत् दधिथ दधिम दधाते दधादेः पद्यादिः वनर्थे पिदृश मस्मशाद सदपाघ्राध्मा ग्रादाणस्यो
पश्य म्नशायौ पीयसोदयिव जिघ्रधममनयच्छतिष्ठाः पश्यति ददर्श मृजि दृशोःस्थपोवे
ट दर्दर्शिथ ददृष्टदत्यति अद्राक्षीत् अद्राष्टां सृपागोटशोङे. गुणः अद्दर्शत् अगातो मृच्छ
ति आर्च्छत् आर गुणोः र्तिसंयोगाद्योः ऋतेसंयोगादेः ऋदंतस्य च गुणो यकिं यङि. किति
णान्यवाशीर्पाददीव आनतः आतः अस्यतिक्ष्यतीनांयोपोनित्यमिट् आरिथ अर्यात्
अर्ता अरिष्यति ऋतिशास्त्यतिभ्योङ्लोलुङि. सरपवादः आरत् अर्तेर्श्नादिगण्यके विषेऽ. अ
स्यो भवति ऋछादेरिति केचित् आर्षीत् सृगतौ धावति सीञ्चगतावेवायं ससार सरति स

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सारसमर्थसमस्त च याद्यादौ पेयादादौ स्मृतो विट् भवति ह्वोव्यवधानार्थः तेन येइति न दीर्घः ह्वे
यात् अह्वत् ह्वगतौ ह्वयति ह्वह्वाव ह्वह्वोथ ह्वह्वुव ह्वूयात् ह्वोष्यति अहुड्भ्योऽन्ते यातो
भृह्वित्वत्वादिःसेटपवादः अह्वत् ह्वन हुड्गतौ हवति हुहाव हुहोथ हुहुव हुहोता अहुहुवत् श्रु
श्रवणे श्रुवः शृ आदेशो न प्रत्ययश्चाः श्विषये शृणोति शृणुतः शृण्वन्ति शृणोमि शृ
णुवः शृणुमः शृणुमः शुश्राव शुश्रोथ शुश्रुव श्रूयात् अश्रौषीत् शद्लृ शातने शीयादेशो
शानच्योयते शीयते शशाद शेदतुः शेदिथ शशाद अशदत् लिट्यादेरः षद्लृ विशर
णगत्यवसादनेषु सीदति ससाद सेदतुः सेदिथ ससत्थ निषसाद असदत् पा पाने पिबति
पिबेत् पिबतु अपिबत् पपौ पेयात् अपात् दादेप्रागोपादाने जिघ्रति जघ्रौ
घ्रायात् घ्रेयात् संयोगादेरातो वेकारो वा अघ्रासीत् अघ्रात् ध्मा शब्दाग्नि
संयोगयोः धमति कपालं जनत्वपाद दध्मौ ध्मायात् ध्मेयात् अध्मासीत् ष्ठा गतिनिवृत्तौ
तिष्ठति निमित्ताभावेनवस्य षः अपितष्ठौ स्थेयात् अस्थात् म्ना अभ्यासे मनति मम्नौ म्नायात् म्नेयात्
अम्नासीत् दाण् दाने यच्छति देयात् अदात् हृ कौटिल्ये ह्वरति जह्वार जह्वरतुः अर्तेस्यो नेट् ज
ह्वर्थ ह्वर्यात् ह्वर्ता अह्वार्षीत् अह्वार्ष्टां स्वृ शब्दोपतापयोः स्वरति सस्वार सस्वरिथ सस्वर्थ
स्वरिष्यति अस्वार्षीत् उपग्रवगमने वोपति वोपिता हृहवीजजनत्वतिसाउभावेवरोहति ८

वं ३ ८

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे. ५८

णोयवर्णाणोःहतः संप्रसारणं किति यजादीनां संप्रसारणं किति यजिर्वपिर्वहिश्चैव वेञ्
व्येञो ह्वयतिस्तथा वदिर्वसिः श्वयतिर्वा किति द्वेकादश यजादयः वसादेशः वसिघसिवसीनां
सस्य षो निमित्ते सति ऊषतुः उवसिथ उवस्थ ऊषथुः उष्यात् सस्तोनपि सस्यतोः न पि सेव
स्यति अवात्सीत् अवात्तां वदव्यक्तायां वाचि उवाद उवदिथ उद्यात् अवादीत् टुओश्वि गति
वृद्ध्योः श्वयति श्वयतेर्णौ वा संप्रसारणं वा ततो द्वित्वं शुशाव शिश्वाय शुशुवतुः शुशविथ शिश्वाय
शिश्वियतुः शिश्वयिथ शूयात् अश्वयीत् श्वयतेर्विभाषा लोपो ङ अश्वत् श्वयतेरङि द्वित्वं हलोपः
अशिश्वियत् डुपचष् पाके नवाभ्यस्ततः इति पं प्रक्रिया पचत्यौ पचते पचांचक्रे आमोऽनु
सोऽनांत् कर्तरि पचामास पचांबभूव पेचिष्ट ईत्वं दधोनां कृतयोः ईतां चक्रे पेचिषे पक्ता
पक्षे पक्षीष्ट अपक्षि अपाक्षिष्ट वेष्टवेष्टने विवेष्ट वेष्टवेष्टा पांश्च वेष्टिषि भज गतौ सेवायां च भजते
भाजे भाजिष्ट भज्जि भज्जिभजेते भंजते भाजेत भंजो चक्रे भजंते वभंजे अभंजिष्ट रभ राभस्ये
आरभते आरेभे रब्धा आरप्स्यते आरप्स्यत आरब्ध आरप्साता आरब्धाः डुलभष प्राप्तौ लभते ले
भे लब्धा लप्स्यते षंज परिष्वंगे स्वजते णौ देवो किंत्वं परिषस्वजे स्वङ्क्ता परिष्वङ्क्ता स्वंक्ष्यते
अस्वङ्क्त अस्वङ्क्तातां दृष्टबलज्जायां त्रेपे त्रपिषीष्ट अत्रपिष्ट अत्रप्त तिष्ठते प्रतिपत्ति
तरतो सिस्योः उपयाग्याणात्ते नासिस्योरति रोः परतः निपसीष्टते मा त्रपितितिनेपतितेपाते ५

तेपिषीष्ट तेपिता तिष्टिपे स्तेपिषीष्ट स्तेपिता स्तेपिष्यते अस्तेपिष्ट तिष्टेपे स्तेपिषीष्ट अस्ते
पिष्ट जभीजृभि गात्रविनामे रधिजभोः स्वरेचम् जंभते जजंभे अजंभिष्ट क्षुभ स्तंभने विष्टो
भते स्तोभिता अस्तोभिष्ट तम्भु सहने तमते चतमे चतमिमहे चतामहे मालो धातोः धा
तोमेकारस्यनकारादेशोभवति धातोर्कसेपदेनान्यस्यसेपदांतेच वमयोश्च कृपी सामर्थ्ये
हतेच क्लृपतेच क्लृपे अक्लृपिष्ट स्फायी विधूनने वत्स्याये अस्फायिष्ट स्फायी ओप्यायी वृद्धौ
स्फायते पस्फाये लिट्लङोः प्यायः पीः पिप्ये अप्यायिष्ट दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्यो
वा इणत्तनिकर्तरिसिरपवादः लकारणाः परस्यतनो लुक् भवति अप्यायिताहसंतानपाल
नयोः तताये अतायि अतायिष्ट वल वल्ल संवरणे वलतेववले अवलिष्ट वल्लते टुभ्राजृ
भ्राजृ टुभ्लाशृ टुम्लाशृ दीप्तौ भ्रेजे वभ्राजे भ्राशते भ्रेशे बभ्राशे भ्लाशते तिजनिशाने क्षमायां च तिति
क्षते तितिक्षां चक्रे गुप गोपन कुत्सनयोः जुगुप्सते जुगुप्सां चक्रे मान विचारणे पः सेद्
वेस्यात इत्से मानादीनां पूर्वस्यतो दीर्घः मीमांसते मीमांसां चक्रे वध निरोधे ग्राहिजवा
नां कभांतस्यकभाः स्योः बीभत्सते बीभत्सां चक्रे पण व्यवहारे स्तुतौ च पणायति गुपूधू
पू विच्छि पणि पनिभ्यः आयप्रत्ययो भवति स्तुत्यर्थे वायं पणते पणायां चकार येणे पवे
पणन कमक्कां तौ कमेः स्वार्थे णिङ् नवपितवा कामयते कामयां चक्रे चकमे कामयिषीष्ट

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे उ. ८०
10

कमिषीष्ट जेरङ्. हिम्ब ज्यंताद्धातोः कर्तर्यङ्. लङि-धातोस्तद्धितं तसेरपवादः ञेः अनपि ञेलौ
पोलत्वइशमंतात्वाप्योल्लिस्त्रु अङि-लघोः ऋस्वउपधायाः अङि-समानपधायाः ऋस्वो भवति
पूर्वस्यातो लघुनि धात्वत्तरेपदे इकारः लघोर्दीर्घः अङि-सति पूर्वस्य ह्रसादेर्लघोर्दीर्घो भवति
लघुनि धात्वत्तरपदे अचीकमत अभावे कमेरङ्. हितं अचकमत् अचकमेतां अयधातो
व अयते अयगतौ पादेरेफस्य लत्वं लायते पलायते अयांचक्रे आयिष्ट दयदानगतिहिंसा
दानेषु दयते दयांचक्रे दयिषीष्ट दयिता चुटक्षेष्टायां चुटते जचटे अचुटिष्ट ईहचेष्टायां ईह
ते ईहांचक्रे ऐहिष्ट ऊहवितर्के ऊहांचक्रे औहिष्ट कासृशब्दकुत्सायां कासांचक्रे षेवृसेव
ने सिषेवे असेविष्ट अङ्. स्नुङ्. च्युङ्. धातोश्चवने युश्चवे मोतामवतेच्यवते प्रमवे चुच्युवे अयोष्ट
प्रसोष्ट अच्योष्ट गाङ्. धातो गाते अंतरंगात्वात्सवर्णो दीर्घः गैते गेगावहे गेत गेयातां जगे
अगास्त कुङ्. धातोर्भाषणे च ववते नान्यतो वः अनपि विषयउवर्णोस्यवत्वेन कुकुवे अनि··
षमिति केचित् अकोष्ट मृङ्. वेपने मवते ममवे मविता देङ्. त्रैङ्. पालने दयते देङो णादौ दि
गपादेशोऽहित्वाभावश्च दिग्ये दासीष्ट अदिता अस्या मित्त्वाच्चेर्ङि-लोपो ऋत्वान्तकस्य ऋत्वानन्त
रस्य से लोपो कस्य अदिता त्रायते तत्रे अत्रास्त अस्मिङ्. ईषद्धसने स्मयते स्मयतोटीङ्. विहायसा गतौ ८०
डिये अडयिष्ट प्रनटीमौ डयते पुनः पूर्वस्य संप्रसारणं स्वापेक्षत्वे पेदियुते युता दिप्यो लङ्. वा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

पपेऽः अद्युतत् अद्योतिष्ट श्विता वर्णे अश्वितत् अश्वेतिष्ट ञिमिदा स्नेहने अमिदत् अमेदि
ष्ट ञिष्विदा स्नेहनमोचनयोः अष्विदत् अष्वेदिष्ट ञिक्ष्विदा च अक्ष्विदत् अक्ष्वेदिष्ट रुच दीप्ता
वभिप्रीतौ च रोचते अरुचत् अरोचिष्ट घुट परिवर्तने अघुटत् अघोटिष्ट रुट लुट लुठ प्रतिघा
ते लोठते लुलुठे लोठिता अलुठत् अच्युङ्. गतौ प्रवते प्रुप्रुवे प्रोता प्लवते च्यवते प्रप्लवते च्य
च्युवे अप्रोष्ट अप्लोष्ट अच्योष्ट गाङ्. गतौ गाते अंतगानामवर्णो दीर्घः गाते रोटिष्ट अलोटिष्ट
शुभ दीप्तौ अशुभत् अशोभिष्ट क्षुभ संचलने क्षोभते अक्षुभत् अक्षोभिष्ट णभ तुभ हिंसायां
नेभे अनभत् अनभिष्ट अतुभत् अतोभिष्ट स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अवस्रंसने अस्रंसिष्ट अस्रसत् ध्वंसु
गतौ च ध्वंसे अध्वसत् अध्वंसिष्ट अधपतने स्रंभु विश्वासे अस्रभत् अस्रंभिष्ट अनिभ्रू निभ
ञ्जने आरोदितः भंजने भंजनावके अभ्राजत् अभ्राजिष्ट बभ्रंजे अभ्रजत् अभ्रंजिष्ट वृतु वर्तने व
र्तने वर्तते वृतादिभ्यः स्यसयोर्वा परस्मैपदं निरुत्वेच वर्त्स्यति वर्तिष्यते अवर्त्स्यत् अवर्तिष्यत अवृ
तत् अवर्तिष्ट वृधु वृद्धौ वर्धते शृधु शब्दकुत्सायां शर्धते स्यंदू प्रस्रवणे स्यंदते स्यन्त्स्यति स्यंदि
ष्यते स्यंत्स्यते अस्यदत् अस्यंदिष्ट अस्यंत्त कृपू सामर्थ्ये कृपो रो लः कृपो रेफस्य लः ऋकारस्य
ऌकारः कल्पते चक्लृपे सिस्योः उपधाया गुणो न सिस्योरलिटोः परतः कल्पिषीष्ट क्लृप्सीष्ट
क्लृपेस्तादौ परस्मैपदं वा परे निरुत्वेच कल्प्ता कल्पिता कल्प्ता कल्प्स्यति कल्पिष्यते कल्प्स्यते अक्लृपत्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

धा॰
३
२२
॥

अकासिष्ट अल्कम पतेष्ठुनाद्योन्नताद्यम्न अथङःश्वसंवलनयोः अयते अयोणादौ पूर्व
स्यघस्वरः विष्टये अष्टायिष्ट नुङ्गतौ नवते नानयोर्वः नवते नन्नवाते नोता रमक्रीडायां
रमते व्याङ्परिभ्यो रमः परिरमति विरमे व्यारंसीत् अवेल्ल लोष्ठदर्शने ललोके अलोकस्त
व्याते लोलोके अलोकिष्ट शाकि शंकायां शाशंके अशंकिष्ट अकि लक्षणे अंकते त्रुश
शाशाभ्योणादौ आनंके डौकृ त्रौकृ रघि गतौ लघि भोजननिवृत्तौ च डौकते डुडौके अडौकि
ष्ट रंघते ररंघे अरंघिष्ट लंघते ललंघे अलंघिष्ट बाधृ लोडने बबाधे अबाधिष्ट नाधृ नाथृ या
च्ञोपतापैश्वर्याशीष्षु नाथ आशिष्येवात्मनेपदं नाथते [illegible] नाथति ननाथ नाथते अना
थिष्ट दध धारणे दधे अदधिष्ट स्कुदि आप्रवणे चुस्कुंदे अस्कुंदिष्ट वदि अभिवादनस्तुत्योः
ववंदे वंदिषीष्ट भदि कल्याणे सुखे च बभंदे अभंदिष्ट मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांति
गतिषु ममंदे स्पदि किंचिच्चलने पस्पंदे क्लिदि परिदेवने क्लिंदते चिक्लिंदे मुद हर्षे म
मुदिषे दद दाने ददते ददिषे पतिस प्तल पतने पेते [illegible] स्वाद सुखे च स्वादते चद्या
केशाहे चदते स्वाद यास्वादनेपदं क्रान्तिनेशाहे पदंते जित्वरा संभ्रमे त्वरते तत्वरे अत्वरिष्ट
धह मर्षणे सेहे सहिता सहिव होरोदव्योस्पद लोपे सनि सेद्वा असहिष्ट गाहृ विलोडने
गाहते गाहेते गाहतां अगाहत जगाहिषे जगाहेजगाहिहे जगाहिध्वे जगाहे गाहिषी

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ष्ट गाहीष्ट गाहिता गाढा गाहिष्यते घाक्ष्यते अगाहिष्ट अगाढ अघाक्षातां गृहू ग्रहणे
गर्हते जगृहिषे घृक्षीष्ट गर्हिता गर्ढा गर्हिष्यते घर्क्ष्यते अगर्हिष्ट अघृक्षत शलिसकोलोपः
स्वरे अघृक्षातां अघृक्षत ऊर्जनक्रिया राजृ दीप्तौ रेजतुः रराजतुः रेजे रराजे अराजीत् अरा
जिष्ट स्वन स्वनने चस्वनतुः चस्वने स्वनतनसनो ये क्ङिति वात्वम् स्वायात् स्वन्यात् अस्वानीत्
अस्वनिष्ट हृञ् हरणे हरति जहर्थ जह्रे ऋः सवर्णास्यसिस्योरनिटो न गुणः हृषीष्ट अहा
र्षीत् अहृत दान याजनेषु दीदांसति दीदांसांचक्रे शान तेजने शी
शांसांचक्रे गुहू संवरणे गुहेरूपधाया ऊत् ह्रस्वस्य स्वरे गूहति जुगूह जुगूहिथ जुगोढ जु
गुहे जुगूहिषे जुघुक्षे जुगुहिढ्वे जुगूहिध्वे जुघुढ्वे गूहिषीष्ट घुक्षीष्ट गूहिता गोढा गूहिष्यति
घोक्ष्यति दुहदिहलिहगुहभ्यः सकोऽलवाचकारान्तवर्गयोर्वा इति अगूढ अघुक्षत अघुक्षातां
अघुक्षन्त अगूढाः अघुक्षथाः अघुक्षाथां अघूढ्वं अघुक्षध्वं अघुक्षि अगुह्वहि अघुक्षावहि अघुक्ष
महि भज सेवायां भेजिथ बभक्थ भेजे भक्षीष्ट अभाक्षीत् अभक्त अभक्षातां श्रिञ् सेवायां
शिश्रियतुः शिश्रिये श्रीयात् श्रयिषीष्ट अशिश्रियत् त्विष दीप्तौ त्वेषति तित्वेषति त्विषती
ष्ट अत्विक्षत अत्विक्षातां स्पश बाधनस्पर्शनयोः स्पशति पस्पशे अस्पशीत् अस्पाशीत् लष
कान्तौ लष्यति लषति रंज रागे उभयपदी लिटि ररञ्ज रजति ररंजिथ ररंक्थ रज्यात् रङ्क्षीष्ट

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

धा. १२

अराङ्क्षीष्ट अरंक्त भज भरणे भरति बभार बभर्थ बभूव बभृढ्वे भृञ् धारणे दधर्थ भर्दे
नाम्य धोनेट् दधिढ्वे दधिषे अधासीत् अधृत णीञ् प्रापणे नयते निनयिथ निनेथ अनैषीत्
अनेष्ट टुयाचृ याच्ञायां याचति ययाचिथ अयाचीत् अयाचिष्ट यज देवपूजासंगतिकरणदाने
षु यजति इयाज इयजिथ इयष्ठ ईजे यक्षीष्ट यष्टा अयाक्षीत् अयष्ट डुवप बीज
संताने वपति वपते उवाप ऊपतुः ऊपुः उवपिथ उवप्थ उप्यात् अवाप्सीत् अवप्त वह प्राप
णे वहति उवाह ऊहतुः ऊहुः उवहिथ उवोढ ऊहे उह्यात् वक्षीष्ट सहिवहोरोदवर्णस्य ढ
लोपे सति वोढा अवाक्षीत् अवोढां अवोढ अवक्षातां वेञ् तंतुसंताने वेञो णादौ न संप्रसा
रणं ववौ ववे वेञो वयृ वा णादौ उवाय ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छ
तिभृज्जतीनां संप्रसारणं किति ङिति च वयो यस्य नेत्वं ऊयतुः ऊयुः उवयिथ ऊये
वयो यस्य किति लिटि वो वा ऊवतुः ऊवे ऊयात् वासीष्ट अवासीत् अवास्त व्येञ् संवरणे
आच्छादने व्येञो लिटि नात्वं विव्याय विव्ययिथ विव्येथ वीयात् व्यासीष्ट अव्यासीत् अव्या
स्त ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे च स्पर्धाशब्दौ हि कलस्य ह्वयतेः संप्रसारणं जुहाव जुहविथ जुहोथ
हूयात् ह्वासीष्ट लिपिसिचिह्वयतीनां लुङि ङो वा ॥ ति अह्वत् अह्वत अह्वास्त डुपचष् पा
के पचति पपाच पेचे अपाक्षीत् अपक्त षच समवाये सचे असचीत् असाचीत् षापृ याके १२

12

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

शे शेपे शाशा अशाशीत् अशाश हिक्क अव्यक्ते शब्दे निहिक्के अहिक्कीत् अंचु गतौ याचने च
आनंचे आंचीत् वेदृ परिभाषणे विवेदे अवेदीत् चते चदे याचने चचते अचतीत् चेदे अचदीत् शो
धृ रागोपयोगयोः शशोधे अशोधीत् मिदृ मेदृ मेधाहिंसनयोः मिमिदे मिमेदे अमेदीत् मेधृ
संगमे च मिमेधे णिदृ णेदृ कुत्सासन्निकर्षयोः निनिदे निनेदे शृधु शृधु उन्दने शशृधे अ
शर्धीत् मन्थे अमन्थीत् अमथिष्ट बुधिर् बोधने अबोधीत् अबुधत् अबोधिष्ट टुबुंदिर् नि
शामने बुबुंदे अबुदत् अबुंदीत् वेणृ गतिज्ञानचिंतानिशामनवादित्रग्रहणेषु विवेण अवे
णीत् गंता प्यतेनेति चीवृ आदानसंवरणयोः चिचीवे चायृ पूजानिशामनयोः चायतिः च
चाये चाय्यात् चायिता अचायीत् व्यय गतौ वव्याय अव्ययीत् दाशृ दाने ददाश भेषृ भ्रेषृ
गतौ भेषति भ्रेषति बिभेष अभ्रेषीत् भेषृ भये च बिभेष अभेषीत् अस गतिदीप्त्यादानेषु
आस आसतः आसे अपस्पशो नोपि चष भक्षणे चेष अचषीत् छष हिंसायां चच्छाष अच्छषीत्
अच्छाषीत् कष आदानसंवरणयोः जकाषे भ्लक्ष भक्ष अदने बभ्लक्षे अभ्लक्षीत् दासृ दाने द
दासे माहृ माने ममाह माहिष्यति अमाहीत् इत्यभयपदाः अकिया समाप्ताः अथोक्त्यायां
व मतेयङ् स्वार्थे अतपितव्या अतीयते अतीयेत अतीयतां आतीयत अतीयांचके आन
शे आत्यात् अतीयिषीष्ट अतिता अतीयिता अतीयिष्यते अतिष्यति आतीयिष्यत आतिष्यत्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वं
उ.
१३

आतीत् आतीपिष्ट इतिभ्वादिगणो अदभक्षणे अदादेर्लुक् अपः अनिग्यनः अदंति अद्यात्
अत्र कस्मादिडः कस्मादुकारान्त्यपरस्पदेहिः अद्धि अत्तात् अदद्यादेरट् अत्तेरुडादेस्सपर
योरिडागमः स्यात् आदत् आदः सिसयोरद्देर्घस्लृलिडितवा जघास घसादेः घः
जक्षतः जघसिथ आद आदतुः आदिथ अत्ता ल्लृदित्वात् अङ् अघसत् प्साभक्षणे प्साति प्सा
यात् प्सातु अप्सात् विदाहिरोर न्तःस्था अप्सान् अप्साः पप्सौ पप्सिथ पप्साथ प्सायात्
प्साता अप्सासीत् भादीप्तौ भाति अभात् बभौ भेयात् अभासीत् याप्रापणे याति ययौ अ
यासीत् वागतिगन्धनयोः वाति ष्णाशौचे स्नाति विदः विदंति वेषि वेत्त वीहि अवेत् अविद
न् विवेदिथ विवेत्थ अवेदीत् षान्तिदाने इयंतिदद्यात् पदद्यात् इनाविन् इत्येतद् इदेहि अयो
वकारपेषीत् इणगतौ पतिरितः इणः क्विति स्वरेयः यंतिपतिहियान् पदेतात् इतो
यंत अयानियत्येतो आयन् एयः येतेयेत आयं येव येम इयाय इणः क्विनिणो दीर्घवेस्य
दीर्घः ईयतुः इययिथ इयथ ईयथुः ईयात् एता यादेः येइणः सिलोपेगाः अगात् अगा
तो उस्थालोपः अयुः इकस्मरणे इङ् कावध्युपसर्गतो न व्यभिचरतः अध्येति अधीतः अ
धियंति अधीयात् अध्येतु अधीहि अधीयाय अधीयतुः अधीयपिथ अध्येष्यत् इणाविकः
विदज्ञाने वेत्ति विदः विदंति वेत्सि वित्थः वित्थ विद्मः विद्मः विदोलटवानां स्यादीनां णलादि १३

वोविदः परेषान्तादीनाञ्चवानेणवादिर्नवकोवावेदविदतुः विदुः वेत्थविदथुः वेदविद्म विद्यात् वे
त्तु विद्धि वेत्तु लोट्स्तां रुणभावः करोत्यन्त प्रयोगश्च वा तनादेरुप्र विदाङ्कुरोतु ङि त्यदुः कृञो न उत ङि
ति विदाङ्कुरुतात् विदाङ्कुर्वन्तु अवेत् अवेद् स्याद् विदः अविदुः दः सः पदान्ते दस्य सो वा सिपि अवेः अवेद्
अवेत्तम् अमि विदेर्नेगुणः विदाञ्चकार अवेदीत् असभुवि अस्तिनमसोऽस्य प्रत्ययस्य नमोऽस्ते आकार
स्य लोपो ङिति स्तः सन्ति सिसः असे सस्य लोपो भवति सादौ असि स्थः स्थ अस्मि स्वः स्मः स्यात् अस्तु
स्तात् सन्तु जेर्धि शाधि धिर्धि असानि षस्तेरीट् विद्यमाना दलेः रुदादेश्चपरयोर्दिसिपोरीट् आसी
त् आस्ताम् आसीः आसम् अस्तेरनपि भूः वभूव स्यादिसिद्धम् मृजूष शुद्धौ मृजेर्वृद्धिः क्ङिति स्वरे
वा मार्ष्टि मृष्टः मृजन्ति मार्जन्ति मार्क्षि मृज्यात् मार्ष्टु मृड्ढि मार्जानि अमार्ट् अमार्जम् ममार्ज ममृजतुः
ममार्जतुः ममार्जिथ मार्ष्ट मृज्यात् मार्जिता मार्ष्टा अमार्जीत् वच परिभाषणे वक्ति नहि वचिर
न्तिपरः वति वक्थः वच्मि वच्यात् वक्तु वग्धि अवक् अवग् उवाच ऊचतुः उवचिथ उवक्थ उच्यात्
वक्ता वक्ष्यति अवक्ष्यत् अस्यतिवक्तीति ङः ङे वचेरुम् अवोचत् अवोचताम् अवोचन् रुदिर् अश्रुवि
मोचने रुदादेश्च तृणां लसादेः परस्यतिवादि चतुर्णं मध्ये हकारवसादेः प्रत्ययस्य इट् रोदिति रुदि
तः रुदन्ति रोदिषि रुदिथः रुदिथ रुद्यात् रोदितु रुदिहि अरोदीत् अरुदिताम् अरुदन् इरितो वा अरोदत्
अरुदत् ञिष्वप् शये स्वपिति स्वप्यात् स्वपितु अस्वपीत् अस्वपत् सुष्वाप स्वप्ता अस्वाप्सीत् श्वस
प्राणने श्वसिति श्वस्यात् श्वसितु अश्वसत् अश्वसीत् शश्वास अन प्राणने अनिति प्रादेरणादनि
तेर्नस्य णत्वम् प्राणिति प्राणिहि आनीत् आनत् आन आनतुः अन्यात् अनिता आनीत् जक्ष भक्षहह

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

चं॰
उ॰
२४ 14

स्तनयोः जक्षिति जक्षितः जक्षादेरन्तोऽदन् इस्जक्ष जागृ दरिद्रा शास् चकास् एभ्यः परस्यान्तोऽत्
अन् उस् उसि गुणः जक्षति जक्ष्यात् जक्षितु जक्षिहि अजक्षीत् अजक्षन् जक्षिता इति रुदादयः जागृ
निद्राक्षये जागर्ति जागृतः जाग्रति जागृयात् जागर्तु अजागः अजागृताम् अजागरुः जजागा
र जजागर्थ वेर्णिति ङ्विद्वेगुणः जजागरतुः जजागरुः जागरिष्य जागराञ्चकार जागर्यात् जागरि
ता जागरिष्यति अजागरिष्यत् अजागरीत् दरिद्रा दुर्गतौ दरिद्राति दरिद्राते रिद्रालोपश्च ङिति
दरिद्रातेराते लोपो ङिति स्वरे इकारश्च ङिति हसे दरिद्रितः दरिद्रति दरिद्रियात् दरिद्रातु अदरिद्रा
त् अदरिद्रिताम् अदरिद्रुः दरिद्रातेरनद्यालोपसौ वाण्बुणा अनिट्सभुटस्सन ददरिद्रौ ददरिद्र
तुः दरिद्राञ्चकार दरिद्र्यात् दरिद्रिता अदरिद्रीत् अदरिद्रिषाम् अदरिद्रासीत् शासु अनुशिष्टौ
शास्ति शासेरिः शासेरातो हसे ङिति ङे च इश्च भवति शादेष्यः शिष्टः शासति शास्मि शिष्मः शिष्टशा
स्मि शिष्यात् शास्तु जस्योधि शाधि शाधि हिपिथानो स्सस्पतः स्यात्हिपि अशात् अशिष्टाम् अशा
सुः सिपिवा थानो स्सस्पवातः स्यात्सिपि अशाः अशात् अशात् अशाः शशास शिष्यात् शासि
ता अशासिष्यत् अशिषत् चकासृ दीप्तौ चकास्ति चकास्तः चकासति हसादिहेः धेसलोपः चका
धि अचकात् अचकास्तः अचकाः अचकात् अचकाद् चकासाञ्चकार अचकासीत् इति परस्मै
पदम् चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि स्कोराद्योश्च चष्टे चक्षाते आतोऽन्तो दन्ततः चक्षते चक्षे चक्षाथे चड्ढ्वे
चक्षे चक्ष्वहे चक्ष्महे चक्षीत चष्टाम् अचष्ट चक्षिङोऽनपि ख्याञ् क्शाञौ णादौ तु वा चख्यौ चख्ये
तः चख्युः चख्याते चक्शौ चक्शे चचक्षे ख्येयात् ख्यायात् ख्यासीष्ट क्शायात् क्शेयात् अख्यत्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

आसत अवकाशास्ते ईरगतौ कम्पने च ईर्ते ईराते ईरताम् ईराताम् ऐर्त ईराञ्चक्रे ईरिषीष्ट ऐरिष्ट आङः शासु
इच्छायाम् आशास्ते आशशासे आशासिष्ट कसि गतिशासनयोः कंस्ते कंसाते अयमनिदित् दिग्धे केक
स्ते तालव्यान्तोऽप्यनिदित् कष्टे कशाते कड्ढे कड्ढ्वे अकशिष्ट णिसि चुम्बने निंस्ते निंसाते निंस्से निंसिता
णिजि शुद्धौ वा कुः निङ्क्ते निञ्जाते निञ्जिता शिजि अव्यक्ते शब्दे शिङ्क्ते शिञ्जाते शिञ्जिता पिजि वर्णे सम्पर्चने च पि
ङ्क्ते पिपिञ्जे पिञ्जिता वृजि सम्पर्चने च वृङ्क्ते ववृञ्जे वृञ्जिता पृची सम्पर्चने पृक्ते पपृचे अपर्चिष्ट ईड स्तु
तौ ईट्टे ईडिषे ईडिध्वे ईडिध्वे ईडिषीध्वे ईडाञ्चक्रे ऐडिष्ट ईश ऐश्वर्ये ईष्टे
ईशिषे ईशिध्वे ईशाञ्चक्रे ईशिता आस उपवेशने आस्ते आसाते आस्से आध्वे आसाञ्चक्रे वस आच्छा
दने वस्ते ववसे अवसिष्ट षूङ् प्राणिगर्भविमोचने सूते सुवाते सुवते सूताम् सुवै न गुणः अत एव सु
वावहै सुवामहै असविष्ट सविता सोता शीङ् स्वप्ने शीङः सार्वधातुके गुणः शेते शयाते शीङो रुट् शीङः प
रस्यान्तो रुडागमः शेरते शेताम् अशेत अशेरत शिशये अशायिष्ट इङ् अध्ययने अधिपूर्वः अधीते अधी
याते अधीयते अधीताम् अध्ययै अध्यैत अध्यैयाताम् इङो गाङ् लिटि अधिजगे अध्यैषीष्ट इङो वा गाङ् लि
ङ्लृङोः गाङ्भावपक्षे अगीष्यत अध्यैष्यत अध्यगीष्ट स्यात् द्विष अप्रीतौ द्वेष्टि द्विष्टः द्वेक्षि द्विष्ठ अद्वेट् अद्वि
ष्टाम् अद्विषुः अद्विषन् दिद्वेष द्विषीष्ट अद्विक्षत दुह प्रपूरणे दादेर्धः तथोर्धः दोग्धि दुग्धः धु
क्षि योऽस्मि दोग्धे धुग्धः दोग्धा दोहा दोग्धि अधोक् अयोगड्दोहत् दुहीष्ट अधुक्षत अदुग्ध अधुक्षाताम्
अदुग्धाः अधुक्षथाः अधुग्ध्वम् अधुक्षध्वम् अदुह्वहि अधुक्षावहि दिह उपचये देग्धि लिह आस्वादने ले
ढि लीढः ष्टुञ् स्तुतौ स्तौति स्तवीति स्तुतः स्तुवीतः स्तुवन्ति स्तौषि स्तवीषि स्तुते स्तवीते स्तुवीष अस्तौ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

उ०
चं०

ता। तुष्टोथ। तुष्टुव। तुष्टुम। स्तोषीष्ट। स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदे इट् अस्तावीत् अस्तोष्ट ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि ब्रुवा

दौ पिति तिस्मिब्रूञ् ईप्रत्ययोः वादौ पिति तिस्मि ब्रवीति ब्रूतः ब्रुवन्ति ब्रुव आह अपञ्चानाम् ब्रुवः परेषां प

15 २५ ञ्चानां तिवादीनां णलादयः पञ्चादेशा वास्युः ब्रुव आह अश्च आह आहतुः आहुः तः थे आहो हस्य तस्थे

परे आत्थ आहथुः ब्रूते ब्रवीत् अब्रवीत् ब्रूञोः न प्यवचु उवाच ऊचे अवोचत् अवोचत आदाथइः अवो

चत आदाथइः अवोचेताम् अवोचन्त अवोचथाः अवोचेथाम् अवोचध्वम् अवोचे अवोचावहि॥ ऊर्णु

ञ् आच्छादने ऊर्णोतेर्वा वृद्धिर्हलादौ पिति चतुर्थ ऊर्णौति ऊर्णोति ऊर्णुतः ऊर्णुवन्ति ऊर्णुते ऊर्णुयात् ऊर्णु

वीत् ऊर्णौत् ऊर्णोत् ऊर्णुहि ऊर्णोतेर्गुणो दिस्योः वृद्धेरपवादः और्णोत् और्णोः ऊर्णोतेराम्न स्वरादेः परः

स्वरादेर्हीनो द्वितीयोऽवयवो द्विरुक्तस्स स्वरो द्विर्भवति स्वरात्पराः संयोगादयो न दराः द्विर्न ऊर्णुनाव ऊ

र्णुनुवतुः ऊर्णोतेरिडादिप्रत्ययो वा ङित् ऊर्णुनुविथ ऊर्णुनविथ ऊर्णोतेर्वा वृद्धिः सो परस्मैपदे वा गुणः और्णा

वीत् और्णावीष्टाम् और्णावीत् और्णुवीत् और्णवीत् और्णविष्टाम् और्णुविष्ट हुप्रदादयः हु दानादनयोः हुहोदे द्वि

श्च जुहोत्यादेः स्य श्लुः प्रत्ययलोपो लुक् धातोश्चा द्वित्वम् जुहोति जुहुतः हेः द्विरुक्तात्परस्यान्तोः अत् जुह्वति जुहोषि

जुहुथः जुहुथ जुहोमि जुहुवः जुहुमः जुहुयात् जुहोतेर्हेर्धिः जुहुधि अजुहोत् अनत उस् द्विरुक्तादनत उ

स्त उसि गुणः अजुहवुः जुहाव भीह्रीभृहुवाम् आम्वा सलुवत् जुहुवाञ्चकार पेहूयात् होता होष्यति अहौ

षीत् ञिभी भये बिभेति डि। निहसे भीह्राकारे ह्रा विभीतः विभितः बिभ्यति बिभीयात् विभियात् विभेतु वि

भीतात् विभितात् अबिभयुः बिभयाञ्चकार बिभाय अभैषीत् ह्री लज्जायाम् जिह्रेति अजिह्रयुः जिह्र

याञ्चकार जिह्राय ह्रीयात् ह्रेता अह्रैषीत् पृ पालनपूरणयोः अर्त्योरिः पूर्वस्य अत्योः पूर्वस्यात इत् ल

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

क्विपिपर्त्तियोहलःपवर्गोह्रकारान्नञ्च ऋतउत्अग्रगुणहस्वोप्रत्ययेय्वोर्विहसेपिपूर्त्तःपिपुरतिपिपूर्य्यात्पिप
र्त्तेपिपूर्त्तात्पिपूर्त्तात्पिपुरतादिस्योर्हसात्अपिपःपपारपपरतुःपपरिथपूर्य्यात्परितापरीतापरिष्यति
परीष्यतिअपारीत्पृपालनपूरणयोःपिपर्त्तिपिपृतःपिप्रतिपिप्र्यात्पिपर्त्तुपिपृतात्पिपृतात्पिप्रत
पिपृहिपिपृतात्पिपृतपिपृतपिपराणिपिपरावपिपरामअपिपःअपिपृतामपपारपप्रतुःपपर्थप्रि
यात्पर्त्तापरिष्यतिअपरिष्यत्अपार्षीत्अपार्ष्टाम्ओहाकत्यागेजहातिहेस्लोहिहलस्यथातोयातोलोपः
ङितिस्वरेईकारश्चङितिहसेजहीतःजहितःजहतिजहातेर्पादादावालोपःजह्यात्ईर्वाहौजहातेर्हौपरे
इकारईकारश्चवाजहिहिजहीहिअजहात्अजहिताम्अजहीताम्अजहुःजहौदादेरेहेयात्अहा
सीत्ऋगतौअसवर्णेस्वरेइयर्त्तिइयृतःइयतिइयृयात्इयर्त्तुइयृहिइयृताम्इयरुःआरआरतुःआरुःअ
र्त्यतिअयतीनामितीइआरिथआरत्सृगतौससर्त्तिसमर्थस्रियात्असरत्इतिपम्ओहाङ्गतौभ्रञ्जा
लकिडुभृञ्जहाङ्माङ्पूर्वस्यात्इत्लकिजिहीतेजिहातेजिहतेजहेअहास्तमाङ्मानेमिमीतेममे
अमास्तडुभृञ्धारणपोषणयोःबिभर्त्तिबिभृतःबिभ्रतिबिभृयात्बिभर्त्तुअबिभःबिभराञ्च
कारबभर्थबभृवबभृमबभ्रेबभृषेभ्रियात्भर्त्ताभरिष्यतिअभार्षीत्अभृतडुदाञ्दानेददातिदादेःहुङ्क्नाम
पिद्धाथामातोलोपोङितिदत्तःददतिदत्तेददात्दांहौअपिद्धाथामेत्वंपूर्वस्यचलोपोहौदेहिअददा
त्ददौददिथददाथदेयात्अदात्अदितअदिषाताम्डुधाञ्धारणपोषणयोःदधातिपूर्वस्यडिति
झसेथःधाञ्पूर्वस्यदकारस्यधोभवतिङितिझसेपरेधत्तःदधति ॥ ॥ ॥

पञु:

16

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वं ५ २ 17

मौ अमहीत् अमोहीत् स्नुषिरकृषवयोर्ह्लानौ स्नतश्च जीर्य्यंति नजरतः अजरत् अजारीत् शो
तनूकरणे छोगः शनचये यातोरोवास्य लोपः श्यति निशारो अशात् अशासीत् छोछेदने छयति
अछात् अछासीत् षोनकर्माणि स्यति सेयात् असात् असासीत् दोवखण्डने द्यति देयात् अ
दात् रायसायसंसिद्धौ राधोः कर्मकादेवयः राध्यति रराधिथ रेधतुः रेधुः विध्यति ग्रह्यादिति
विव्याध विविधतः विव्याधिथ विव्यद्ध विध्यात् अव्यात्सीत् व्याद्धा पुषपुष्टौ पुष्यति पोष्टा पो
क्ष्यति लिपुषादेङ् अपुषत् शुषशोषणे शोष्टा शोक्ष्यति अशुषत् तुषप्रीतौ तोष्टा तोक्ष्यति अ
तुषत् दुषवैकृत्ये दोष्टा अदुषत् श्लिषआलिंगने श्लेष्टा श्लेक्ष्यति श्लिषआलिंगनेसकर्मकः पुषादिः
अश्लिषत् कर्मणिचेत् अनालिंगनेसमाश्लिषज्जतुकाष्ठं निषिद्धानामप्रत्ययतो स्वेता अश्लिक्षत्
क्षुधबुभुक्षायां क्षोद्धा अक्षुधत् शुधशौचे शोद्धा षिधसंराद्धौ सेद्धा रधहिं
सायां ररंधिथ ररंध रेधुः ररंधिव रेध्म लिङिमैङ्रविरधेर्जिनाम्न रधिता रद्धा अरधत् णशअदर्शने
नेशिथ मस्जिनशोर्झलि सेनुम् ननंष्ठ नेशिव नेश्व नशिता नंष्टा अनशत् तृपप्रीणने ततर्पि
थ ततर्प्थ ततृप्थ तर्पिता तर्प्ता त्रप्ता अतर्पीत् अत्राप्सीत् अतार्प्सीत् अतृपत् दृपहर्षमोहनयोः
दृप्यति दर्पिता दुहमुहष्णुहष्णिहांवा दुहादीनांचतत्त्वंवा दुद्रोहथदुद्रोग्ध दुद्रोहिथ द्रोग्धाद्रोढा द्रोहिष्य
ति ध्रोक्ष्यति अद्रुहत् मुहवैचित्त्ये मुमोहिथ मुमोग्ध मुमोढ ष्णुहउद्गिरणे सस्नोहिथ सस्नो १२

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

य ष्णस्तोष्ट स्तम्बद्ध ष्मिदृष्टीतो ष्मिसोहिय ष्मिसोऽय ष्मिसोढ स्मेढा स्मेढितो शमु उपशमे
शमो दीर्घः श्यने शाम्यति शमितः शमिता अशमत् शमदमतमश्रमभ्रमक्तमक्रमस्क्रममद
एतेषामष्टानां दीर्घः श्यने तमु कांक्षायां ताम्यति दमु उपशमनायां अदमत् श्रमु तपसि खेदे च श्र
श्रमत् भ्रमु अनवस्थाने भ्राम्यति भ्रमति वभ्रमतुः भ्रेमतुः अभ्रमत् अभ्रमतो क्षमू सहने क्षा
म्यति वृत्तमिव मोनो धातोः धातोर्मकारस्य नकारादेशो भवति क्रमेऽपदान्ते वमयोः वृत्तपव
अक्षमत् क्लमु ग्लानौ क्लाम्यति क्लमति अक्लमत् मदी हर्षे माद्यति मेदिष्य अमदत् शमाद
योः ष्टो असु क्षेपणे अस्यति आस अस्यतेस्थुक् ङे आस्थत् यसु प्रयत्ने अयसत् अनुपसर्गाद्यसः संयसो
श्रुपोवा यस्यति यसति संयस्यति संयसति उपसर्गात् प्रयस्यति जसु मोक्षणे जसति तसु
उपक्षये तसिष्य देसिष्य वसु स्तम्भे ववसतुः वसिता विशु शेषणे कुस संश्लेषणे कोसिता
बुस उत्सर्गे बोसिता मुस खण्डने मोसिता मसी समीपरिणामे मसिष्य लुठ विलोडने लोठि
ता उच समवाये उचितः भ्रंशु भ्रंसु अधःपतने वभ्रंशिष्य भ्रश्यति अभ्रशत् वृश वर
णे ववर्शिष्य कृश तनूकरणे चकर्शिष्य ञितृषा पिपासायां ततर्षिष्य हृष तुष्टौ जहर्षिष्य रु
ष रिष हिंसायां रोषिता रोष्टा रेष्टा डिप क्षेपे डेपिता कुप क्रोधे कोपिता गुप व्याकुलत्वे गोपिता
युप रुप लुप विमोहने योपिता लोपिता रोपिता लुभ गार्ध्ये कांक्षायां लोभिता लोब्धा क्षुभ संचल

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वं
पुं
१८

18

१८

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्ताने मेनिषेमंता अमंस्त युजसमाधौ योक्ता सृजविसर्गे सृज्यते स्रष्टा असृष्ट असृक्षातां
लिशअल्पीभावे लिशीष्ट लेष्टा अलिक्षत अलिक्षातां इत्यात्मनेपदिनः मृषतितिक्षायां मर्मृषिषे
मर्षिष्यति रुशविरुक्तेदे अराक्षत् अरोक्षीत् अरोक्षिष्ट रंजरागे रज्यते अराङ्क्षीत् अरंक्त
शशज्याकोशे शेपशामा अशापसीत् शाकमर्षणो शोकिष्य शाशाक्य शाक्ताशस्यते अशात्सीत्
अशाक्त मेटकोपमित्येके शाकिता गाहूवंधने नेहिष्य ननद्ध नत्सीष्ट अनात्सीत् अनद्ध इ
तिदिवादयः षुञभिषवे स्वादेर्नः कर्तरिवक्तव्ये नुपः षुणसयस्योप्य सस्य चयाणः पि
तिस्वनोतिसुनुतः सुन्वेति उत्त्वोवालोपः सुन्वसुनुव सुन्मः सुनुमः सुनुसुनवै सोषीष्ट सू
सुषुञ्जापिसविद् असावीत् असोष्ट षिञ्वंधने सिनोति सिन्वः सिषिष्ये असैसीत् षिञनिशाने शोता
अशोष्ट डुमिञ्प्रक्षेपणे ममौ मिम्यतुः ममिथ ममाथ मिम्ये माता अमासीत् अमास्त चिञ्
चयने चिनोति चिनोतेः सण्णोरेकिचौ चिकाय चिकाय चिकातः चिच्यिकाय चिचाय चिच्यिवाय चि
च्ये चिक्ये अचैषीत् अचेष्ट स्तञ्आच्छादने नस्नाचन स्तृणतः स्तीर्यात् स्तेंतास्तंयोयाते ःस्ति
स्मोविद्धः स्तिरिषीष्ट उः स्तृषीष्ट अस्तार्षीत् अस्तृत अस्तरिष्ट कृञ्हिंसायां चकर्थ च
कृवहे कृषीष्ट अकार्षीत् अकृत वृञ्वरणे वृञसय्यपर्श्च ववरिष ववृवहे वृङ्वृञसंदे
नात्सिस्मोविद्धः ति वृषीष्ट वरिषीष्ट वरिताववरीता अवारीत् अवृत अवरिष्ट अवरीष्ट धुञ्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

19 वे उ. ५५

कंपने धोक्ष्यति अधौक्षीत् दीधौ प्यथं धूतोति अधावीत् अधविष्ट अधोष्ट इत्यात्मेदुदुउपताप
दोक्ष्यति अदोक्षीत् द्विगतोप्रद्दोष अयोद्दिलोनेदंस्यचोनत्वरि निचाय अद्दूक्षीत् आस्त्वामो
आस्त्वंति आस्तुदि आप आमा आपत् शाक्तशान्कोशोकतः शाक्ष्यति अशाकत् पथमाथसंसिद्दो
पथो हिंसायामेत्यएवंलोपो कि ति लिटि सेटि पथिच देथतः ससाथिथ असात्सीत् असाद्दो
निपुषाआगलभ्ये पसोति अपसीत् देभदेभे दभोति अधिअध्यिदंभिभ्यो लिटः कित्ववा देभे
लिटेत्यएवंलोपो ददंभतुः देभतुः देभिथ ददंभिथ अपद्दो सभोति आनद्द आनृथतः हि
हिंसायां तितोति अतैषीत् इति पं अशाद्व्यामोसंवानेव अपुने आनशे अशिषीष्ट अतीष्ट
अशीता अष्टा आशीष्ट आष्ट आतातं छिवआस्कंदने स्तिघ्नुते तिष्टिविषे अस्तेविष्ट इतिस्वा
दिगणः रुधिरआवरणो रुधादेनुम् कर्तरिचनष्ठ रुणद्धि नमसोस्य रुंद्धः रुंधेति रुणात्सि
रुंद्धे रुंध्यात् रुंधीत अरुणत् अरुंद्धो अरुणः अरुणत् रुरुधिषे अरौत्सीत् अरुधत् अरुद्ध
भिदिरविदारणो छिनत्ति छिन्ते चिछिदे छित्सीष्ट रिचिरविरेचने रिणक्ति अरिणक् अरि
चत् अरैक्षीत् अरिक्त विचिरपृथग्भावे विंक्ते अविचत् अवैक्षीत् अविक्त क्षुदिरसंपेषणो क्षुणे
अक्षुदत् अक्षौत्सीत् अक्षुत्त युजिरयोगे अयुजत् अयौक्षीत् अयुक्त उछृदिरदीप्तिदेवनयोः छृं
ते छृत्सीष्ट छर्दिषीष्ट अछृदत् अछर्दीत् अछृदिष्ट उतृदिरहिंसानादरयोः तृणत्ति तर्दिष्य ५५

ति अततदत् अततीत् अततिष्ट इत्यादे शिष्लृ विशेषणे शिनष्टि शिंष्टः शिंषंति अशिनट् शि
ष्टा शेक्ष्यति अशिषत् पिष्लृ संचूर्णने पेष्टा पेक्ष्यति अपिषत् भंजो आमर्दने बभंजिथ बभङ्क
थ भंक्ता अभांक्षीत् भुज पालनाभ्यवहारयोः अभुनक् अभौक्षीत् अभौक्तां तृह हिंसि हिंसा
यां तृहोनमित्यनेनेमागमः पितिहसे तृणेढि तृण्ढः अतृणेट् अतर्हीत् नमः नमश्नयानस्य
श्नान्नलोपः हिनस्ति हिंस्तः हिंसंति हिनस्सि धिसलोपः हिनस्तु हिंधि अहिनेत् उन्दी क्लेदने उं
दोपकार औंदीत् अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु अनक्ति अंग्धि आनक् आनंजिथ आनङ्
क्थ अंजेः सिचि नित्यमिट् आंजीत् तंचू संकोचने अतंचीत् अतांक्षीत् ओविजी भयचलनयोः वि
नक्ति विजेरिडिति ङित्वादगुणः विविजिथ विजिता अविजीत् वृजी वर्जने वृणक्ति अवर्जीत्
पृची संपर्के अपर्चीत् इति श्नंप्रक्रिया ञिइन्धी दीप्तौ इन्द्धे इंन्से ऐन्द्ध इन्धांचक्रे ऐन्धिष्ट खिद
दैन्ये खिंन्ते अखिन्त अखित्सि विद विचारणे विन्ते अविन्त इति रुधादयः तनु विस्तारे तना
देरुः कृतश्चेति उप्रत्ययः तनोति तनुतः तन्वंति तनुवः तन्मः तनुमः तेने अतनीत् तनादेस्त
थासोर्वा सिलोपः लोपस्त्वनुदात्ततनो अतत अतनिष्ट अतथाः अतनिष्ठाः षणु दाने सायात्
सन्यात् असनीत् असात् असनिष्ट क्षणु हिंसायां तनादेरुपधाया ग्रहणो वापि क्षिणोति
क्षेणोति अक्षणीत् अक्षत अक्षणिष्ट अक्षथाः अक्षणिष्ठाः ऋणु गतौ ऋणोति अर्णोति ऋणुतः अर्णो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे ३ २० 20

ति तृणोतेः आनर्णे आनृणे आर्णीत् आर्ण आर्णिष्ट आर्णोः आर्णिष्ट- तृणु अदने तृणोति तर्णो
ति तृणोतेः अतर्णीत् अतृत अतर्णिष्ट घृणादीमो घृणोति घर्णोति जघर्णे अघर्णीत् अघृत अ
घर्णिष्ट डुकृञ् करणे करोति ङित् भवेः कुरुतः कुर्वन्ति कृञो नित्यं वमोरुलोपः कुरुत्वरोने
दीर्घः कुर्वः कुर्मः कृञोपे कृञ उत्तरस्य प्रत्ययस्य लोपो येपदे कुर्यात् चकार्थ क्रियात् अका
र्षीत् अकृत संपर्युपेभ्यः करोतेर्भूषणे सुट् संस्करोति अटह्निव्यवधानेपि सुट् कात्स्वेः स
मस्करोत् संचस्कार समसुट् कृञोलिट्टट् संचस्करिषः संचस्करिव एवमुपस्कुरुते इत्यादि
वनु याचने वनुते ववने परस्मैपदयमित्येके वनोति ववान मनु अवबोधने मनुते मेने इति
तनादयः तत्स्वप्रत्ययेनतदादेः कर्मरिवितव्य तरतिनत्सीष्ट अतीन्सीत् अतन ण्यन्ताने अधरणे नु
त्सीष्ट अनौत्सीत् दिवादयतिमर्जनेभ्यार्गो दितीष्ट अरदिवत् भ्रस्ज पाके भृज्जति भ्रस्जोरसोर्मनपि
वा भर्जते वभ्रज्ज वभर्जिथ वभ्रष्ठ वभ्रष्ठ क्ङिति संप्रसारणं वाच्यं भृज्यात् अभार्क्षीत् अभ्रा
क्षीत् अभ्रष्ट अभर्ष्ट क्षिप प्रेरणे क्षिपीष्ट अक्षैप्सीत् अक्षिप्त कृष विलेखने कृक्षीष्ट कृषाकर्षो
अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् अकृक्षत अकृष्ट अकृक्षाताम् अकृक्षत मिल संगमे मिमेल अमेलिष्ट
मुच्लृ मोक्षणे मुचादेर्नुम् मवलूपविदलिपसिचकृतक्षुपिशां विदामप्रत्ययेनुम् मुंचति अ
मोचीष्ट अमुचत् अमुक्त लुप्लृ छेदने लुंपति अलुपत् अलुप्त विद्लृ लाभे विंदति अवेदिष्ट अविद २०

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

कोपसिलेपके वेत्ता लिप उपदेहे लिंपति अलिम्पत् अलिपत षिच क्षरणे सिंचति सिषिचिषे असिच
त् असिक्त इत्यात्मने ऋषी गतौ आनर्ष अर्षिता ओव्रश्चू छेदने ग्रहोर्ज्ञिति वृश्चति वव्रश्च वव्रश्चि
थ वव्रश्च अव्राश्चीत् अव्राक्षीत् व्यच व्याजीकरणे विचति विव्यचतुः विव्याच अव्याचीत् अव्यची
त् उछि उञ्छे उञ्छांचकार उछी विवासे ऋछ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु ऋच्छेता ऋच्छति द्विगुणः
आनर्छ आनर्छतुः उज्झ उत्सर्गे उज्झांचकार जज्झ आर्जवे जज्झांचकार उज्झिता लुभ विमोहने लो
भिता लोब्धा अलोभीत् तृप तृम्फ तृप्तौ अतर्पीत् तृम्फादीनां मध्ये येषां नलोपोन तृम्फति तृ
फ्यात् तृपति तृम्पति ऋफ हिंसायां तृपति तृम्पति तृफति ऋफ ऋम्फ उन्मेषे ऋफति ऋम्फति अफम्फ
फ हिंसायां आनर्फ अम्फांचकार गुफ गुम्फ ग्रन्थे अगोफीत् गुम्फति अगुम्फीत् उभ उम्भ पूरणे
उवोभ उम्भति उम्भांचकार शुभ शुम्भ शोभार्थे शुम्भति शुशोभ दृभी ग्रन्थे अदर्भीत् चृती हिंसा
ग्रन्थनयोः चर्तिष्यति चर्त्स्यति अचर्तीत् विध विधाने वेधिता कुट कौटिल्ये कुटा... गाहनेः
अस्यघोटिन् चुकोट चुकुटिथ कुटिता अकुटीत् पुट संश्लेषणे पुटिता कुच संकोचने कुचि
ता गुज शब्दे गुजिता गुड रक्षणे गुडिता डिप क्षेपे डिपिता छुर छेदने छुर्यात् स्फुट विकसने
स्फुटिता मृड सुखने मृड प्रमर्दनयोः मृडिता त्रुट छेदने त्रुट्यति त्रुटति तुट कलहकर्मणि तुटिता
छुट कुट छेदने जुड बंधने कड मदे लुट संश्लेषणे कुड बाल्ये कुडिता कुड बाल्ये पुड उत्सर्गे चुट

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वं
धु०
२२ 21

शतिघाते स्फरस्फरणो स्फलसंचने निर्निविभ्यः स्फरति स्फलतयोः सस्फोरा निःष्फरति निस्फ
रति णल्लवने अनूवीत् ष्ठविघ्नतने अपवीत् गुप्रवीवोत्सर्गे नगुविष्य अगुवीत् गुवति सौगयोः
अपुवीत् इति कुटादयः कृतीछेदने कृंतति कलिक्षाने कल्पति अकलीत् गलितिगिरणो गिर
ति गिरतेः रवेरमलोवा गिलति अगालीत् स्पर्शसंस्पर्शने स्पष्टा स्पृष्टा अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत्
अस्पृक्षत् षच्छ्रीप्सायां पृच्छति पप्रच्छ अप्राक्षीत् सृजविसर्गे सृजति ससर्जिथ ससृष्ठ स्रष्टा
अस्राक्षीत् टुमस्जोशुद्धौ स्जोश्चुनिमस्जिर्भजवा मज्जति मज्जात् मंक्ता अमांक्षीत् विछगतौ
विच्छायति विच्छायांचकार विविच्छ इषइच्छायां इच्छति एषत् इयेष इयेषिथ एषिता एष्टा
ऐषीत् विशप्रवेशने वेष्टा अविक्षत् मृशआमर्शने अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् अमृक्षत् रिपिगतौ
रियति पियति रेता पेता धिधारणो क्षिनिवासगत्योः सूप्रेरणो सुवति कृविक्षेपे किरति च
करतेः उपात्किरतेः सुट्गमशब्दे हर्षेहिंसायांप्रतेश्च उपस्किरति उपस्किरतेः प्रतिस्किर
ति उपवस्कर भुजोभंगे अभौक्षीत् अभोक्ता भुजोकौटिल्ये भोक्ता अभौक्षीत् छुपस्पर्शने छो
प्ता अच्छौप्सीत् रुशरिशहिंसायां रोष्टा अरुक्षत् अरिक्षत् अरिक्षतो लिशगतौ लेष्टा अलि
क्षत् रिविटपरिघाते रिविंटति रिविता अरेवीत्सीत् पिशअवयवे पिंशति पेशिता इति पंचदशोप्रीति
सेवनयोः जुषते ओविजीभयचलनयोः उद्विजते विजेरिडित्प्रत्ययो ङित् विविजे उद्विजिता अ ×।।

लज्जीयोलस्त्रोजीडने लेजे ललज्जे हट्॰ व्यायामे यथाकि अतोविट्॰ भवन्तः कार्येपत्यपेयाकिव
वृधातोः व्याप्रियते व्यापद्ये व्यापरिष्यते व्यापृत व्यापृणोतो मृट्॰ प्राणत्यागे म्रियते लड्॰ लिङोश्च
तशांत्रामय म्रियते ममार ममर्थ मृषीष्ट हट्॰ आदरे आद्रियते आददे आदधीष्ट आद्रत धृङ्॰ अ
वस्थाने धियते इति तदादयः तुक्रञ्द्रव्यविनमये नाकादेः कर्तरि चितश्च क्रीणाति इहसे ना
दृमस्याकारस्येत्वं डि॰ लिदसे क्रीणीतः नातः नाद्रसस्याकारस्य लोपो डि॰ निसवे क्रीणाति
क्रीणीते विक्रयिष्य विक्रेय अक्रैषीत् अक्रेष्ट प्रीञ्तर्पणे कान्तौ च पिप्रिये प्रीञ्पाके श्रीणा
तीत् मोञ्हिंसायां मीनाति मिनोति निरीडः ग्रणाहृद्धिविषये काचिच्चा॰॰ त्वे ममौ मिम्यतः ममि
थः ममाथ माषीमाहृता अमासीत् स्कुञ्आप्रवणे स्तंभ स्तंभु स्कंभु स्कंभ स्कुञ् स्तपोत्तुनो
वस्कुनोति स्कुनुतो स्कुनाति अस्कुनात् चस्कविषे अस्कौसीत् अस्कोष्ट स्तंभुहरस्तंभुस्कं
भुस्कंभुरोपनेश्चलिंग पतेपवेतः स्तम्भादयः चत्वारः सौत्राः विष्टभ्नोति विष्टभ्नाति स्तभ्नोति
स्तभ्नाति विष्टभ्नोति विष्कभ्नाति स्कभ्नोति स्कभ्नोति स्कभ्नाति हसाहानदौ हसंतातत्राश्याने
श्रानः स्याद्दौ पदे स्तभान स्तभान स्कभान अस्तभत् अस्तंभीत् युञ्बंधने युनाति योता क्नूञ्
शब्दे अक्नावीत् हुञ्हिंसायां हविता मूञ्पवने धात्वेकस्वः कर्तरि चितश्च पुनाति अपावीत्
लूञ्छेदने लुनाति स्तृञ्आच्छादने स्तृणाति तस्तार तस्तरतुः स्तीर्यात् स्तरिषीष्ट स्तीर्षीष्ट

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

बं
ड.
२२
22

अस्तारीत् अस्तरिष्ट अस्तीर्ष्ट कॄञ् हिंसायां कृणाति चकार वॄञ् वरणे वृणाति ववरतुः वूर्यो
त् वरिषीष्ट वूर्षीष्ट अवरिष्ट अवूर्ष्ट धूञ् कंपने धूनाति दुधविथ दुधोथ धोता धविता अधावीत्
अधविष्ट अधोष्ट ग्रह उपादाने गृह्णाति जग्राह ग्रहिषीष्ट ग्रहीता अग्रहीत् अग्रहिष्ट इत्यादयः॥
शॄ हिंसायां शृणाति शॄदॄपॄ ह्रस्वो वा किति लिटि शश्रतुः शशरतुः शीर्यात् शरीता शरिता पॄ पा
लनपूरणयोः पृणाति पपरतुः पूर्यात् वॄ वरणे वृणाति ववरतुः वूर्यात् भॄ भर्त्सन भरणयोः
भृणाति मॄ हिंसायां मृणाति दॄ विदारणे दृणाति ददरतुः दद्रु जॄ वयोहानौ जृणाति जजरे
नॄ णाति कॄ हिंसायां कृणाति ॠ गतौ ऋणाति अरांचकार ईर्यात् अरिता अरीता आरीत् गॄ
शब्दे गृणाति ज्या वयोहानौ ग्रहादित्वात् जिनाति जिज्यौ जिज्यतुः जीयात् अज्यासीत् री ग
तिरेषणयोः रिणाति ली श्लेषणे लिनाति ललौ लिलाय लिल्यतुः लाता लेता अलासीत् अले
षीत् व्ली वरणे व्लिनाति प्ली गतौ प्लिनाति इत्यादयः व्री वरणे व्रिणाति व्रीणाति भ्री भयभर
णयोः भ्रिणाति भ्रीणाति क्षीष् हिंसायां क्षीणाति क्षिणाति पश्चात् त्रयाणां वा ह्रस्वः ज्ञा अवबो
धने जानाति बंध बंधने बध्नाति बबंधिथ बबद्ध भंत्स्यति अभांत्सीत् मंथ विलोडने मथ्नाति
श्रंथ ग्रंथ संदर्भे श्रथ्नाति ग्रथ्नाति कुंथ कुंथ संश्लेषणसंक्लेशनयोः कुकुंथ कुकोथ मृद
मृड तोदे मृड्णाति मृडान मृशान गुध रोषे गुध्नाति कुष निष्कर्षे कुष्णाति कुषाणति

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

२ः क्रुषो वसादेरिड्वाः नपि निष्कोषिता निष्कोष्टा निरकोषीत् निरक्रुक्षत् स्तभ संबलने स्त
भ्नाति स्तभादिभ्यश्नश्च स्तभान गाभत भहिंसायां क्लिश् विबाधने क्लिश्नाति अक्लेशीत् अक्लिक्ष
त् अश भोजने अश्नाति याशाउथ सार्ध्वे धस्नाति उकारो याम्लव यवड्ढ्यके उथसोञ्चकार विष
विप्रयोगे विष्णाति वेष्टा अविक्षत् पुष पुष्टौ पोषिता अपोषीत् मुष स्तेये मोषिता अमोषीत् खव
खव इदिंभूतप्रादुर्भावे खौनाति खवोरसयोर्खौनातिर्हिठणातिरतिपं ९ः वृङ् संभक्तौ वृणीते
वृणीषे अवरिष्ट अवृतरतिश्मारयः ७ः वृञ्स्तेये वृञ्गादेः स्वार्थेणिचपातः चोरयति चोरयांचकार
चोरयेत् चोरयिता नेरङ् हिस्वप्रति लघोः ह्रस्वउपधायाः लघोर्दीर्घः अचूचुरत् अचूचुरतां चिति स्मृ
त्यां चिन्तयति अचिचिन्तत् वृञादेर्नित्यं केचित् चिन्तति यत्रि संकोचने यन्त्रयति अययन्त्रत् गे
लड़ि उत्क्षेपणे गेलंडयति गेकारेददित्येके लंडयति पीड अवगाहे पीडयति भ्राजभासभाषदी
प जीवमीलपीडांशेकोपधायाह्रस्वोऽङ्परे ज्ञो अपिपीडत् अपीपिडत् भासदीप्तौ अबीभसत्
अबभासत् भाषज्ञामायोवाचि अबीभषत् अबभाषत् प्रथप्रख्याने प्राथयति स्मृदृत्वरप्रथम्र
दस्तस्पशांमृत्वेस्मादङ्परेञ्जोऽहृत्वापवादः अपप्रथत् पृथप्रक्षेपे पर्थयति पर्थयांचकार उप
धायामृवर्णस्य मह्रृतपरेञ्जोऽऽहृत्वस्वरामपवादः अपीपृथत् अपपर्थत् भक्ष अदने अबभक्षत्
कुट्टछेदने विचूर्णयति अचिचूर्णत् तङ् आघाते अतीतडत् तपत्तालत्तापनयोमितमितोह्रस्व १

वे
उ.
२२
23

मितांणावनोमउपधाया ह्रस्वो ज्ञपयति अजिज्ञपत् यम परिवेषणे मित् यमयति अयीयमत् चह
परिकल्कने मित् चहयति अचीचहत् चपयति अचीचपत् रह त्यागे मित् रहयति अरीरहत् ब
ल प्राणने मित् बलयति चिञ् चयने मित् चिस्फुरोर्णौ वा नेवा स्वरस्यात्वं ज्ञोपुक् प्रत्यन्तो वा
देशस्यपुक ज्ञौ वा चापयति चययति स्फुर संचलने स्फारयति स्फोरयति स्वार्थे णिजन्ता चुरादिभ्यो
णेमितोन ज्ञानसंज्ञे धातोरुपधायाः स्वरह कीर्तयति अचीकृतत् अचिकीर्तत् घाकुस्मा
दात्मनेपदिनः चित संवेदने चेतयति अचीचितत् दंश दशने अददंशत् घाकुस्मी आत्मनेपदे
निसंयोगे नेव दंशयति नलोपो न संज्ञिसाहचर्यात् भ्वादेर्दंशतेर्ग्रहणात् नविकुट्ट विघाते ने
ञ्चयते अननंचत् कुट्टयते मन्त्र गुप्तभाषणे मन्त्रयते श्याम लत्न आलोचने श्यामयते अशश्यामत्
ललयते दिव परिकूजने देवयते गृ विज्ञाने गारयते अजीगरत विद चेतनाख्याननिवासेषु वे
दयते कुस्म नाम्नो वा कुस्मेति धातुः कुस्मित स्मयने नन्वाग्निः कुस्मयते अचुकुस्मत् काणि
मीलने काणयति न्यवराणास्तुर्क्मेभ्यो हिंसार्थेभ्यः स्वार्थे णिः हिंसयति शान्तियोगे शान्तय
यति भूमि ज्ञीकरणाविन्तनयोः भावयति भावयात् अबीभवत् लोकृ लोहृ भाषणे लवितः अ
दितः शासद्यास्तुक्कार्येन अललोकत् अललोचत् धूञ् कम्पने धूञ्प्रीञोर्नुक् धूनय
ति धवति प्रीञ् तर्पणे प्रीणयति प्रयति अथादन्ताः कथ वाक्यप्रबन्धे अतः स्वलोपः स्थानिवत्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तेन ह्रस्वेन कथयति अग्लोपिनो नाङ् काथे अचकथत् वर ईप्सायां वरयति अववरत् ग
ण संख्याने गणयति गणेः पूर्वस्येत्वं वा अङ्परे अजीगणत् अजगणत् स्तन गद देवशब्दे
स्तनयति गदयति अतस्तनत् अजगदत् पत गतौ वादन्तः पतयति पतति पतयांचकार अप
पतत् अपप्तीत् वादन्त इत्येके पातयति अपीपतत् रच प्रतियत्ने रचयति कल गतौ संख्याने च
कलयति स्पृह ईप्सायां स्पृहयति भाम क्रोधे भामयति सूच पैशुन्ये सूचयति सूत्र वेष्टने सूत्र
यति मूत्र प्रस्रवणे मूत्रयति ऊन परिहाणे ऊनयति निमिन स्वरादे र्धोर्द्वित्वे कर्तव्ये ख्याति
वत् स्वरादेः परः स्वरादेर्धातोः परो द्वितीयो वयवो द्विरुक्तः सस्वरो द्विर्भवति औननत् अ
र्थङ् याचने अर्थयते आर्तथत संग्रामङ् युद्धे असंसंग्रामत: अंध दृष्ट्युपघाते आंदधत् अंक
अंग पदे लक्षणे च आंचकत् आंजगत् इति चुरादयः ॥ धातोः प्रेरणे प्रयोजकव्यापारे ञि
धातोर्णिप्रत्ययः भू सत्तायां भवन्तं प्रेरयति भावयति भावयते भावयांबभूव अङ् सयोः पू
र्वस्योकारस्यत्वं पवर्गयलजकारेष्ववर्णेषु परतः अबीभवत् मङ् बंधने अमीमवत् अपीप
वत् अबीरवत् अलीलवत् अजीजवत् स्रवति शृणोति द्रवति प्रवति प्लवति च्यवति नाम ङ् स
योः पूर्वस्यत्वं वा अवर्णपरे धात्वन्तरे परे असिस्रवत् असुस्रवत् अशिश्रवत् अशुश्रवत् अदुद्रु
वत् अदिद्रवत् नीतेः अप्राग्रासत् अङ्ढोकत् अन्यानानि औ जेर्लोपः तुरस्ते चोरयति अ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

24 वे. उ. २४

अजूहवत् ह्वोयत ह्वेतेरादेशो ह्रस्वत्वं णितो ऽग्लानि वानयति अवीवनत् शादेशगतौ नौञ्जो शात
यति अशीशतत् गतौ न शाटयति पतो न्योयुक् युकि ग्लः अपंगयति आर्प्पिंयत् दापयति अ
दीदपत् पापयति अपीपपत् स्थापयति तिष्ठतेरित्युपधाया इत् अतिष्ठिपत् पातेर्लुक् पाशोच्छो
सो ह्वेञ् व्येञ्ञेनोयुक् युकोऽपवादः पाययति पिबतिरदिः पूर्वेभ्यः कारउपधाया लोपश्च अ
पीप्यत् शाययति अशीशयत् व्याययति अविव्ययत् साययति ह्वाययति ह्वयतेरः अयोः सं
प्रसारणाभावश्च अजूहवत् अजुहावत् व्याययति अविव्ययत् वाययति अवीवयत् पा
तेर्लुक् नोयुकोऽपवादः पालयति अपीपलत् कात्स्मये जौ स्मयतेरात्वं भीस्मिभ्यां स्थलाभ्यामात्म
योजकात्तेऽस्मयो जटिलो विस्मापयते अभेके भियः स्वरस्यात्वे वा तदभावे षुक् जोह्वेतो
ऽश्रूयम् मंगेभापयते भीषयते रुहेर्जोपोवा रोपयति रोहयति अरूरुहत् अरुरुपत् कल्प
यति अचीक्लृपत् अचकल्पत् वर्तयति अवीवृतत् अववर्तत् मार्जयति अमीमृजत् अममार्जत्
इर्. कीनोनामातेर्जो अध्यापयति अध्यापिपत् अर्. समवेत्ना विकृतो वा अध्यजीगपत् का
पयति अविकपत् ज्ञापयति ह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्मायीनां जोपुक् ह्रेपयति अजिह्रिपत् व्लेप
यति अविव्लिपत् रेपयति अरीरिपत् यवयोर्वलसदकारेवलोपः क्नोपयति अचुक्नुपत् क्ष्माप
यति अचिक्ष्मपत् उभेनौदीर्घः दूषयति अदूदुषत् स्फायोवः जौ स्फावयति अपुस्फुरयमे अपुस्फु २४

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ति अशिश्रियत् आचिचित् औरिरदत् ओञ्जिजत् अदिद्रपत् रभिलभोः स्वरे नुमनुत्वपुलिटोः रंभ
यति अररंभत् अललंभत् ह्रापयति अजिह्रपत् क्ष्मापयति अचिक्ष्मपत् स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृ
स्पशां पूर्वस्यातः ङपरे णौ इत्वापवादः अससमरत् अददरत् वेष्टिचेष्ट्योः पूर्वस्यात्वं वा ङि. अ
ववेष्टत् अविवेष्टत् अचिचेष्टत् अबिभ्रजत् अबभ्राजत् कणरणभणश्रणलुपहेठ्लिवाणि
लोटिलोपीनां वा ह्रस्वश्च ङपरे णौ अचीकणत् अचकाणत् स्थापेः सेस्मारणमरि. अतिष्ठ
पत् घ्रापतेरेतस्य सेस्मारणौ वा इ. स्थोः अजिघ्रिपत् अजिघ्रपत् जिघ्रतेरुपधाया इत्वं वा इ.
अजिघ्रपत् अजिघ्रिपत् सिध्यतेरहलौकिकेऽर्थे स्वरस्यात्वं णौ असेसाधयति अन्यत्र तपः सेध
यति स्फायो णौ वा वाम् प्रजने वीयतेरात्वं वा णौ वापयति वाययति विलविरोऽइ धवो दीर्घो णौ
दूषयति दोषयति स्फायो णौ वा वाम् गमयति अज्ञो गामन् ज्ञापयति मितो ह्रस्वः घटव्यथा प्रथ
टादयो मितः घटयति व्यथयति प्रथयति प्रस विस्तारे प्रसयति म्रद मर्दने म्रदयति स्खद वि
दारणे स्खदयति त्वरयति ज्वर रोगे ज्वरयति नट नृत्तौ नटयति चक तृप्तौ चकयति लगासे
गेल्लगयति ज्वल दीप्तौ ज्वलयति स्मृ आध्याने स्मरयति ह्रृ भये ह्रयति न्रृ नये नरयति श्री
पाके श्रपयति मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा ह्रस्वः ज्ञपयति कंपने चलिः चलयति मदी ह
र्षदैन्ययोः मदयति ध्वन शब्दे ध्वनयति जनीजॄष्क्नसुरंजोऽमन्ताश्च जनयति जरयति क्नस

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे ३ २५
25

यमारीमौ क्रमयति रंजेर्णौ मृगरमणे नलोपः रजयति मृगीरजनत् शमयति दमयति ज्वलह्वल
ह्मलनमामनुपसर्गाद्वामितः ज्वलयति ज्वालयति लोभेह्वलह्मलसंचलने ह्मलयति ह्माल
यति ग्लास्नावनुवमांच अनुपसर्गाद्वेर्वामितो वा ग्लापयति ग्लपयति स्नापयति स्नपयति वन
यति वानयति वमयति वामयति नकम्यमिचमां कामयति यामयति चामयति शमोऽदर्श
नेमित् निशामयति रूपं पश्यति भोजनं नतोऽन्यत्रमित् आयामयति यमच्चापरिवेषणे यमयति
स्वदिरवपरिभ्यां मित् अवस्वादयति परिस्वादयति ईर्ष्यः स्तृतीयस्य ईर्ष्य इति तृतीयो द्विः तृती
योऽस्यैकस्वरो वा द्विः अट्समयोः ऐर्ष्यिष्यत् एकस्वरादेः परः ऐर्षिष्यत् द्वितीयपक्षे सोन्ते
ईर्ष्यिषिषति ऐर्ष्यिषिषीत् आदिपक्षे ईर्ष्यिषिषति ऐर्ष्यिषिषीत् सोन्तपक्षे स्वरादेः परः ईर्षि
ष्यिषति ऐर्षिष्यिषीत् इति सन्तप्रक्रिया ॥ इच्छायामात्मनः सः यातो रात्मनः इच्छायामर्थे
सः प्रत्ययो द्विश्च धात्वात्मानः भवितुमिच्छतीति बुभूषति बुभूषांचकार अबुभूषीत् तुः सः उव
र्णान्ताद्रवर्णोपधाद्गृहगुहभ्यांच परः स सस्यनेट् नातिरिसे इद्रुवर्जिते सपत्नये गुणानतितीर्ष
ति जिघृक्षति अपयाने सेटीर्ण्वः चिकीर्षति चिकीर्षति जिगीषति पूङ्पवने पुपूषति यः
से पिपत्ति पिपासति यो रुर् सुमूर्षति पुपूर्षति बुभूर्षति रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः सः कित्
रुरुदिषति विविदिषति मुमुषिषति होढः षढोः कः से आदिजबानां जिह्वति सपुप्सति २५

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

कॄगॄदृधृप्रच्छिभ्यः सनीट् चिकरिषति जिगरिषति दिदरिषते दिधरिषते पिपृच्छिषति वृत
विवृत्सति निवृत्सति हनिङोः सेटो दीर्घः जिघांसति इङः सेगमसंज्ञाताद्वेवदात अधिजिगांसते
गमेः सन्येट् जिगांसति जिगमिषति इस् सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस्. मेङोऽभ्य
सेस् सनि दिसे पदे पूर्वस्य च लोपः दित्सति धित्सति रभ लभ शक पत पदाम्‌ लिप्सते
लिप्सते शिक्षति पित्सते पतन्तरिभ्यः सन्येट् पित्सति पिपतिषति मित्सति रमित्सते
आप्नोतेरीः आप्नोतेराप ईः सप्तवे लोपश्च ईप्सति ऋधेरीत्वमीत्यादावा ऋधेरीत्वमभ्यासलोपश्च ईर्त्सति
ऋधितारयति अर्दिधिषति तितनिषति तितंसति तनेः सादेसेवा दीर्घः तितनिषति तितां
सति दिदरिद्रिषति दिदरिद्रासति दम्भतपिभ्यां सन्येट् दिदम्भिषति जिज्ञपयिषति ज्ञपः
इवन्तसादेसेरत्वं लोपश्च दम्भतिरीश्च धीप्सति सनि दिसेऽपधानस्य लोपः धिप्सति धी
प्सति इवन्तऋधभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनिभ्यः सन्येट् दिदेविषति दुद्यूषति सनि दिसेऽक्षः दुद्यूष
ति शुश्रूषति श्रपेरनि दिसे सः स्यैवं भवति दिवलोपश्च ईर्त्सति बिभ्रज्जिषति भ्रस्जेर
लोपोवा बिभर्जिषति बिभृक्षति बिभर्क्षति शिश्रयिषति श्रयवधानेसेटो दीर्घः शिश्री
षति सिस्वरिषति सुस्वूर्षति यियविषति युयूषति ऊर्णुनविषति ऊर्णुनुविषति ऊर्णु
नूषति बिभरिषति बुभूर्षति जनसनखनामात्वं से सिसनिषति सिषासति तंहृदिसायां

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे
उ०
२९
26

तितंसति ऊर्णोनोवा तितंहिषति स्तौतिर्ण्यंतयोरेव षेणूर्वात्सस्यषः तुष्टूषति सुष्वापयिषति
सिषापयिषति स्तौर्ण्यंतयोः किं सिसक्षति षिवत्सरोऽप्रसर्गात परिषिषि ततिषकिं तिष्ठा
सति सुषुप्सति इगः सेयामन्तवोपने जिगमिषति वोपनेन शनोषिषति शल्वेटिकः प्रपि
जिगमिषति इवर्णोवर्णोपधाद्धसादेरसोनाह्वोनासंक्रासोसेयेवाकिनो दिद्युषते दिद्योतिषते
रुरुचिषते रुरोचिषते लिलप्रसवरविन्यासे लिलिषति लिलेखिषति सिसिद्दिषति विवाथः
स्वरस्यहिंसायामिस्से द्वित्वलोपश्च रित्सति प्रत्यय प्रारित्सति मुचोः कर्मकस्य गुणोवासे
द्वित्वलोपश्च मोक्षते मुमुक्षते वावत्सः स्वयमेव प्रकर्मकेति किं मुमुक्षति वत्संकृसः विप्सन्त
ति प्रासितं विवर्तिषते लिवर्तिष्यति निवृत्सति भूकौटिल्ये दुधूर्षति दुधर्षिष सिद्ध.प्रद्.ये
न्वशिभ्यः ससेट् सिस्मयिषते पिपविषते प्ररिरिषति प्रंजिजिषति प्रशिशिषते उवि ल्लिषते
प्रपिजिगापयिषते सुष्वापयिषति शिश्राययिषति प्रशायवयिषति जुहावयिषति पु
स्फोवयिषति पुस्फावयिषति बुभावयिषति पिपावयिषति बिभावयिषति पिपावयिषति
बिरावयिषति लिलावयिषति सुस्रावयिषति सिस्रावयिषति सांनान्त्योन स्वार्थं सानान्त्रस्या
देव जुगुप्सिषते ॰ इति सन्प्रक्रिया ॰ प्रतिशायेहसादेर्येङ् द्विश्च हसादेरेक स्वराद्धातोरति
शायेर्थे यो नः प्रत्येचयङ्.प्रत्ययो भवति धातो द्विर्वचने यङि. यङि. यङ्.लकि वपूर्वे स्पन्नामिनो २९

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

गुणः सयातः रि॰ त्वादेशात् अतिशयेन पुनः पुनर्वा भवतीति बोभूयते बोभूयांचक्रे यङो भूयिष्
बोभूयते धनपि वद्भसात् हसादुत्तरस्य लोपो भवत्यनपि परे बोभूयांचक्रे मोमूयते लेलिह्यते
नोनूयते वेविद्यते अतः यङि॰ यङ् लुकि च पूर्वस्यात आकारः पापच्यते पापठ्यते सिद्धो यङि न
सासेसिध्यते स्वपिस्यमिव्येञां पृणातीति भ्यो यङ्॰ स्वव पेप्मूते सोसूच्यते सद्वेष्टते सोसू
च्यते मोमूच्यते यकारपरे रेफस्य न द्वित्वनिषेधः अरार्यते धनपि वद्भसात् अरारांचक्रे अशा
श्यते ऊर्णोनूयते गत्यर्थात्कौटिल्ये एव यङ्॰ कुटिलमटतीत्यटाट्यते कुटिलं व्रजति वाव्रज्यते
लुपसदचरजपजभदहदंशगृभ्यो भावगर्हायामेव यङ्॰ लम्बेदने गर्हितं लुम्पति लोलुप्य
ते सासद्यते जंजपांचक्रे जपान्तस्य जपजभदहदंशभंजपसचरफलां च पूर्वस्य नुक् यङ्॰
यङ्लुकोः चरफलोः पूर्वोत्तरस्यात उत् यङ्॰ यङ्॰ लुकोः चंचूर्यते चंचूर्यते चंचूर्यांचक्रे पं
फुल्यते जंजप्यते वृत्तिमात्रेनाः न्यस्यारोलस्यावे सत्वपदान्तवत् जंजभ्यते जंजभ्यते गिरतेर्
फस्य लत्वं यङि॰ जंगिल्यते पंफम्यते होङ्॰ तयोर्देधीयते श्वोप्यायीङ्हो लिङ्यङोः प्यायः पीः पे
पीयते वेवम्यते वेव्लायते चङ्॰ चञ्चूयते चङ्॰ काश्यते ननम्यते जंजभ्यते दंदह्यते दंदश्यते भंजो
घामट्टे वम्भज्यते पससाधन ग्रथनयोः भ्वादिः परस्मैपदिकः पंपस्यते रीशृङ्डपयस्य मत
नो यातो यङि॰ परे पूर्वस्य रीक् नरीनृत्यते वरीवृत्यते जरीगृह्यते वरीवृश्च्यते परीपृच्छ्यते चरीकृ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे. ३. २२

27

यते वशेर्यङि. न संप्रसारणम् वावश्यते व्ययतेर्वा वोव्यूयते शोशीयते सास्मर्यते कवतेः पूर्वे
स्य तत्वं यङि. कोकूयते चंचूर्यते संसध्वंसभ्रंसकसपतपदस्कन्दां यङि. यङ्. लुकि च पूर्वस्य नीक्
वनीवच्यते सनीस्रस्यते दनीध्वस्यते बनीभ्रस्यते चनीकस्यते पनीपत्यते पनीपद्यते चनीस्कं
द्यते स्रतो रिः चेक्रीयते जेह्रीयते चेश्रीयते ऋदैरिः अपिहारणामा ग्राह्याक् पिवतिसास्याभि
कारः ग्रि. निटृसे अतपि टेटीयते देधीयते मेमीयते जेगीयते जेहीयते येपीयते सेषीयते मे
हीयते आध्यारीयङि. जेघ्नीयते देध्मीयते हन्तेर्हिंसायां घ्नीजेघ्नीयते हिंसायां किं जंघन्यते ए
पिस्यामिच्यजां यङि. संप्रसारणम् सोषुप्यते सेसिम्यते वेवीयते वाचः कौ यङि. वावश्यज्ञा
तिघामनयोः चेकीयते जाजीयते जंजन्यते घीङ्रोः यङ्. येताङ्किति घाघाप्यते डोडौक्यते लो
लोक्यते ॥ इति यङ्. तप्रक्रिया ॥ वामयतकतकृपनयसंयोगे विनापि यङ्ो वा लुक् यङ्.
लुकि सति पित्यस्मिन्वेट् यङ्. लुङ्. नाम्यम् वोभवीति वोभोति वोभूतः वोभुवति अदादिवा
दपोल्लक् वोभवांचकार गुणो वापित्वा निष्यन्वाद्वुक् अवोभूवीत् अवोभोत् अवोभूतां अवोभु
वुः पापचीति पापक्तः पापचति अपापचीत् अपापक् अपापक्तां अपापचुः पापचांचकार अपा
चीत् हेः स्वरेपि नोप धायागुणः वोभूजीति वोभोक्ति अवोभूजीत् अवोभोक् वोभोजिता अवो
भोजीत् वावदीति वावत्ति अवावः जाघहि स्पर्हे सेवघे पास्पहीति पास्पर्हि हि होपास्पर्हि स्पृपि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

अपास्पर्द्धीत् अपास्पर्त्तं अपास्पर्द्दसि पि अपास्पर्द्धीः अपास्पाः अपास्पर्त्तं अपास्पर्द्धं गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्र
न्थे च जागाधीति जागाद्धि जागाद्धः आदिजबानामिति जाघात्सि अजाघात् सिपि अजाघाः अजाघात्
नाधृ नानाधीति नानात्ति नानात्तः नानाधति दध दादधीति दादद्धि दाधत्सि अदादधीत् अदादद्धाम् अदा
दधुः अदाधः अदादधीः दादधितात् अदादधीत् मुद मोमुदीति मोमोत्ति कुर्द खुर्द गुर्द गुद क्रीडायामेव चोकू
र्दीति चोकूर्त्ति चोकूर्त्तः अचोकूर्त् सिपि अचोकूः ऋदन्तानामुपधानां च यङ्लुकि पूर्वस्य रुक रिक रीकः
चर्करीति चरिकरीति चरीकरीति चर्कर्त्ति चरिकर्त्ति चरीकर्त्ति चर्कृतः चरिकृतः चरीकृतः चर्कति चरिक्र
ति चरीक्रति अचर्करीत् अचरिकरीत् अचरीकरीत् अचर्कः अचरिकः अचरीकः चर्करिता वर्वृतीति वरि
वृतीति वरीवृतीति वर्वर्त्ति वरिवर्त्ति वरीवर्त्ति वर्वर्त्ताम् आस वर्वर्त्तिता वर्वर्तिष्यति अवर्वर्तिष्यत् वनीवञ्चीति
वनीवङ्क्ति वनीवच्यात् वनीवञ्चीतु वनीवङ्क्तु वनीवङ्क्ताम् अवनीवञ्चीत् संयोगान्तस्य लोपः अवनीव
न् जङ्गमीति जङ्गन्ति लोपश्चानुदात्तेतनाम् जङ्गतः गमहनजनखनघसाम् स्वरे जङ्ग्मति जङ्गमीमि जङ्गन्मः जङ्गन्वः
जङ्गमीतु जङ्गन्तु जङ्गहि अजङ्गमीत् अजङ्गन् अजङ्गताम् गमहनजनखनघसाम् स्वरे अजङ्ग्मुः जङ्गमिता अजङ्गमी
त् अजङ्गमिष्टाम् हन हिंसायाम् जेघ्नीयीति जेघ्नति जंघनीति जंघन्ति जंघतः जेघ्नति लोपश्चानुदात्तेतनाम्
जेघ्नति अजंघनीत् अजंघन् आशिषि आशिषि वध्यात् अवधिष्ट चञ्चुरीति चञ्चूर्त्ति चञ्चूर्तः चञ्चुरति चञ्चुर्यात्
चञ्चुरीतु चञ्चूर्त्तु चञ्चूर्तात् चञ्चूर्ताम् चञ्चूर्हि अचञ्चुरीत् अचञ्चूः चोस्कुन्दीति चोस्कुन्त्ति चोस्कुन्तः चो
स्कुन्दति चोस्कुन्द्यात् चोस्कुन्दीतु चोस्कुन्त्तु चोस्कुन्ताम् अचोस्कुन्दीत् अचोस्कन् अचोस्कुन्ताम् अचो
स्कुन्दुः सिपि अचोस्कुन् चंखनीति चंखन्ति चंखातः चंखति चंखनीषि चंखंसि चंखाथः चंखनीमि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

चं· उ·
चंखन्मि चंखन्मः चंखन्वः चंखायात् चंखन्यात् चंखनीतु चंखन्तु चंखातात् चंखाताम् चंखातु चं
खाहि अचंखनीत् अचंखानीत् अचंखानिष्टाम् योयवीति योयोति योयुतः योयुयात् योयवीतु अयो
यवीत् नोनवीति नोनोति नोनुतः नोनुयात् नोनवीतु नोनोतु अनोनवीत् अनोनोत् सिपि अनोनवीः
२८ अनोनोः जाहेति जाहाति हेस्तो जाहीतः जाहीयात् जाहेतु जाहातु जाहीतात् जाहीताम् अजाहेत् अ
जाहात् अजाहीत् अजाहीताम् अजाहुः जाहीयात् जाहिता आतोऽनपि अजाहासीत् अजाहासिष्टाम्
दादेति दादाति दादेः दातः दादति दादामि दात्थः दात्थ दाद्वः दाद्मः दाहि देहि दादेयात् आतोऽनपि दादिता
दादेः पे अदादेत् अदादात् अदादाताम् एवं चेदे दाधेति दाधाति दाद्धः दाधति दाध्यात् धेहि दाधेयात् अ
दाधासीत् अदाधेत् अदाधात् अदाधत् अदाधताम् अदाधत् उधाञ् दाधेति दाधाति धानः धात्थः दा
देः दाध्वः दाध्मः लङि अदाधात् अदाधेत् पितोस्तु देः शोधने दाप् लवने दादेति दादाति दादीतः दाद
ति दादीयात् दादेतु दादातु दादीतात् दादीहि अदादेत् अदादात् अदादीताम् दादायात् अदादासीत् ॥
सास्वपीति सास्वमि सास्वमः सास्वपति ह्रौ सास्वाप्धि असास्वपीत् असास्वप् असास्वप्यात् असास्वापीत्
असास्वपीत् कृ विक्षेपे चाकरीति चाकर्ति चाकीर्त्तः चाकिरति चाकरितु चाकरीतात् तातरीति तातर्त्ति ता
तीर्त्तः तातिरति तातरीतु तातर्तु हि इट् ततः तातीर्हि तातीर्हि अतातरीत् अतातः तातीर्यात् अतातारीत् अ
तातारिष्टाम् अतातीर्यङ् लुकि द्वित्वे पूर्वस्य ऋत इत्वे हकारे यी कोत्र पूर्वस्यासवर्णे इः अररीति अरियरीति
अरीयरीति अरर्ति अरियर्ति अरियर्त्ति अर्रर्तः अरिष्टतः अरीष्टतः हकारो रिलोप इति लोपः आरति अरिय
ति अर्रयात् अरियात् अरियात् अररीतु अरियरीतु अरीयरीतु अरर्तु अरियर्तु अरीयर्तु आरतु ।

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

अरियत अरीयत आरारीत आरियरीत आरीयरीत आरः आरियः आरियः अरिप्रत आरत आरह
आरियहः आरियहः सिपि आरारीः आरियरीः आरियरीः आरः आरियः आरियः लिङि याद्दादावि।
तिरिङ आरियात अरीयियात अरारिता अरियिता अरीयरिता लुङि आरारीत आरियरीत गृह्णजर्गृ
हीति जेरिगृह्णीति जर्गोढि जर्गृढः जर्गृह्णति जर्गृह्णीत जर्गृहुं जर्गृढात हौ जर्गृढि अजर्गृह्णीत अजर्ग
हं अजर्घट् अग्रह। जाग्रह्णीति जाग्राढि नसादौ डि. त्रि मितं सम्प्रसारणं तस्य वहिरंगत्वेनासिद्धत्वान्नहगा
दयः जागृढः जागृह्णति जाग्रह्णीषि जाग्रढि जाग्रढि जाग्रहिता गृधु जर्गृधीति जर्गर्द्धि जर्गृद्धः जर्गृधति
जर्गृधीषि जर्घर्त्सि अजर्गृधीत अजर्घर्त् सिपि अजर्गृधीः अजर्घाः अजर्गर्धीत अजर्गर्धिष्टाम् पाप्रच्छी
ति पाप्रष्टि नसादौ न सम्प्रसारणं शितपा निर्देशात् ङ्किति न मे ङ्कौ जमेचक्रस्पशो वस्फः पाप्रष्टः पाप्र
च्छ सिप्राप्रष्टिम पाप्रच्छ्वः पाप्रष्मः हय गतौ जाहयीति यवयोर्वसे हकारे च लोपः जाहति जाहतः जाहय
ति जाहंसि जाहयीमि जाहयीषि जाहसि जाहयीमि जाहामि जाहावः जाहामः अजाहयीत अजाहत जा
हपात हर्यगतिकान्त्योः जाहर्यीति जाहर्ति जाहर्तः जाहर्यति जाहर्हि अजाहर्यीत अजाहः अजाहर्ताम
अजाहर्युः ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च वकारयोरूठ् ङ्कौ ऊ सादौ जमादौ हकारे च प्रत्यये परे जाज्वरीति जा
जूर्ति जाजूर्तः जाज्वरति जाजूर्वः जाजूर्मः अजाज्वरीत अजाजूः तात्वरीति तातूर्ति अतात्वरीत अतातूः सेस्रि
वीति सेस्रोति सेस्नी यात अमेस्रिवीत अमेस्रोत मव बन्धने मामवीति मामोति मामूतः मामवति मामा
वः मामूमः मामूहि मामवानि अमामवीत अमामोत सिपि अमामवीः अमामोः अमामव अमामाव
अमामूम तुर्वी थुर्वी दुर्वी धुर्वी हिंसायाम तोतूर्वीति रेफाच्छ्वोर्लोपः ङ्कौ ऊ सादौ जमादौ हे च प्रत्यये

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

व॰
उ॰
२९ ५९

तोतोर्त्ति तोतूर्तः तोतूर्वति तोतूर्वीषि तोतोर्षि तोतूर्वः तोतूर्मः सिपि अतोतूर्वीः अतोतोः तोथोर्ति
तोथूर्तः दोदोर्ति दोधोर्ति मुर्छा मोहसमुच्छ्राययोः मोमूर्छीति मोमोर्ति मोमूर्तः मोमूर्छति।
मोमूर्मः अमोमूर्छीत् ॥ ६ ॥ ॥ इति यङ्लुगन्तप्रक्रिया ॥ ७ ॥ नाम्नार्यईचास्य नाम्न इच्छायाम
र्थे यप्रत्ययो भवत्यवर्णस्य च ईकारः आत्मनः पुत्रमिच्छति ॥ पुत्रीयति क्वचित्स्वरव्यकारः गामिच्छ
ति गव्यति गव्याञ्चकार नाव्यति नाव्याञ्चकार त्वामिच्छति त्वद्यति हसाद्यस्य लोपो वा नपि नामथा
तौ त्वदाञ्चकार त्वद्याञ्चकार मामिच्छति युष्मद्यति अस्मद्यति काम्यच् पुत्रकाम्याञ्चकार धनस्य
नेकारो गार्ध्ये धनायति अन्यत्र धनीयति उदकस्योदन् पिपासायाम् उदन्यति अन्यत्रोदकीयति गीर्य
ति गिराञ्चकार गीर्याञ्चकार पूर्यति दिवमिच्छति दिव्यति अदमिच्छति अदस्यति इरतोरिः कर्त्री
यति हसान्तद्धितस्य लोपो यैत्रा च गार्गीयति वाच्यति कवीयति समिध्यति समिध्याञ्चकार स
मिधिता मान्ताव्ययाभ्यां योन किमिच्छति इदमिच्छति स्वरिच्छति उच्चैरिच्छति अश्ववृषयोर्यसुक
मैथुनेच्छायाम् अश्वस्यति वडवा वृषस्यति गौः क्षीरलवणयोर्लालसायां सुक क्षीरस्यति बालः
लवणस्यत्युष्ट्रः नाम्नो येलालसायां सगसुकौ दधिस्यति दध्यस्यति मधुस्यति मध्वस्यति यशस्का
म्यति मान्ताव्ययाभ्यां इदम्यः किंकाम्यति स्वःकाम्यति उच्चैस्काम्यति करणे च नाम्नः करणेर्थे यः त
पस्यति तपश्चरतीत्यर्थः नमसः पूजायाम् नमस्यति देवान् पूजयतीत्यर्थः वरिवसः परिचर्यायां
वरिवस्यति गुरुं शुश्रूषयतीत्यर्थः शब्दादिभ्यो यङ् शब्दायते वैरायते कलहायते अभ्रायते मेघा
यते कष्टायते उष्मवाष्पधूमेभ्य उद्वमने ऊष्मायते वाष्पायते धूमायते ञिर्डित्करणे नाम्नो ञिप्रत्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यः करणेऽर्थे सच डितत्त्वटं करोति चटयति चटयते अजचटत् पटयति पटयते अपपटत् अप्र
लोपिनो नाङ्‌ कार्य्यम् महान्तं ङ्करोति माहयति अममाहत् उवानं ङ्करोति उवयति अउवयत् कनय
ति अचीकनत् ज्ञाविष्टवत्कार्य्यं मे स्फिरङ्करोति स्फाययति अपिस्फयत् उरुम् वरयति अवीवरत् व
ङ्गलम् वंहयति अववंहत् वृद्धम् वर्षयति अववर्षत् त्रपम् त्रपयति अतित्रपत् दीर्घम् द्राघयति अ
दद्राघत् वृन्दारकम् वृन्दयति अववृन्दत् अन्तिकम् नेदयति अनिनेदत् स्थूलम् स्थवयति अतिस्थव
त् ह्रस्वम्। दवयति अदूदवत् ह्रसयति अजह्रसत् क्षिप्रम् क्षेपयति अचिक्षेपत् क्षुद्रं करोति क्षोदयति
अचुक्षोदत् प्रियं करोति प्रापयति अपिप्रयत् गुरुं करोति गरयति अजीगरत् स्थिरं करोति स्थापयति।
अतिष्ठपत् ऊढिं करोति ऊढयति नेड् ह्रिश्रस्वरादेः परः अडिः पूर्वस्य जो वा औजिढत् औडिढत्
ऊढं करोति ऊढयति औजढत् औडढत् कर्तुर्यङ्‌ उपमानात् कर्तुराचारोऽर्थे यङ्‌ श्येन इवाचरति
श्येनायते काकः पण्डितायते मूर्खः पटायते यङ्‌ मानिनो भवत् यङि वा सलोपः पापायते पयस्यते
वा तरुणम् अप्सरस्त ओजस् सहमनसो नित्यम् अप्सरायते ओजायते दुर्बलः सुमनायते नाम्न आचारे क्विब्
वा कृष्ण इवाचरति कृष्णति अकृष्णत् अ इवाचरति अति अतः अत्ति पतपताम पउः अतन् अताम् अता
म् अन्तु अतात् आतन् आनु आः लिटि औ अतः उः इष्यात् इता आसीत् आसिष्टाम् माल इवाचरति माला
ति मालायात् मालाहि अमालात् मालाञ्चकार मालिता अमालासीत् कविरिवाचरति कवयति अक
वयत् नामधातोर्वृद्धिर्वा सौ अकावयीत् अकवयीत् विरिवाचरति वयति विवाय विव्यतुः अवायीत् अ
वयीत् श्रीरिवाचरति श्रयति शिश्राय शिश्रियतुः अश्रायीत् अश्रयीत् पितेवाचरति पितरति पितरा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

उ
चं.

ग्वकारयादादावित्तिरिङ्.पित्रियात्भूरिवाचरतिभवतिभुभावअभावीत्भुरिवाचरति द्रवति
अद्रावीत्नमान्तस्योपधायादीर्घः क्रौञ्हसादौङ्किःति हेचइदमिवाचरति इद्यामति राजेवाचरति
राजानतिराजायतेमन्याइवाचरतिमयीनतिअटभुलाइवाचरतिअटभुलीणतिद्योरिवाचरति
द्यवतिङ्ग्याववृयात्द्यविताकरवाचरतिकति चकौचकेत्यन्यस्तुइवाचरतिस्वतिसस्वौसस्वइत्य
130 ३. मे आचारउपमानात्कर्माधारयोह्रूपमानादाचारेऽर्थेयप्रत्ययोऽस्य. ॥ ॥ ॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वेकारः प्रश्नमिवाचरति प्रश्नीयति शिष्यमुपाध्यायः प्रासादीयति भृशादिभ्यो भूततद्भावे यङ्
श्रंगहूसलोपश्च अभृशो भृशो भवति भृशायते अशाश्वतः शाश्वद्भवति शाश्वायते क्विवपि भृशाति
त्विषि क्तभ्यः क्तियो गोहित्यौ रोचः ईचाः अभृशो भवति भृशयभवत् भृशयभूत् उपमदोपमाना
कादेर्बुवपदं स्थात संतो हेतो अन्य ये विकोषते हयक क्रियते सुमनायते उन्मनायते तेनसुमन
सुशाद्यास्यादर्हे सुमनायत सुमनायिष्ट सुमनायते उन्मनायते सत्वादिभ्यो यङ् कर्तव्य भवे
सुखं वेदयति सुखायति दुःखायते पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च णिङ् उत्पुच्छं मसनं तेषु
उदसने विविधं विकर्षं वा मसनं व्यसनं परिसमन्तादसनं पर्यसनं उत्पुच्छयते उत्पुच्छयन्त ग्रथ्न
विपुच्छयते परिपुच्छयते भाण्डात्समाचयने संभाण्डयते चीवरादर्जने परिधाने च णिङ् संचीवर
यते भिक्षुः परिचीवरयते ग्रथेवदसमानामाप्रुकजौ तिनान्तो जिराचष्टे वा ग्रथं करोति ग्राव
हूवा ग्रथ्योपयति ग्रातीयपत वेदापयति ग्रविवेदयत समापयति पली माचष्टे पतयति पलाय
ने हूगुंग्रयति बृहोसमासं प्रेवालिखिलोपः अपिग्रयत अपपयत महंग्रदयति ग्रमिग्रदत
भृशोटहं कृशंग्रणयति कृशयति हद्धयति अवभृणात अवकृशत पदहद्धत परिवद्धयति
पर्यवग्रद्धत ताम्रोजिराचष्टे तांमामाचष्टे टिलोपेन मदेक तेदति तादयति मादयति प्रवामा
वाचष्टे उपमयति उसमयति ग्रानेगावयति पानयती स्मके विहासंविहयति विदयमस्ये विदाव

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वें
३.
११

32

यती त्सरेडद्र्यंचं उदीचयति उदेविवत् प्रत्यंचं प्रतीचयति अन्वविवत् समीचयति सम्यविवत्
तिर्यंचं अचेष्टिलोपेनाऽवपहारेणेन सवहिरंगोऽत्वेनासिद्धत्वान्ति रीऽस्यसद्भावः तिरायति अति
तिरायत् सध्यंचं सध्यापयति अससध्यापयत् अंतिकं नेदयति अनिनेदत् वाढं साधयति अससा
धत् बृंहं ज्यापयति वर्षयति स्थिरं स्थापयति स्फिरं स्फापयति उरुं वरयति बहुलं बंहयति तृप्रं
त्रपयति दीर्घं द्राघयति वृंदारकं वृंदयति ॥ इति नामधातुप्रक्रिया ॥ कंड्वादिभ्यो यक् धात्वर्थः
स्वार्थे कंडूञ् गात्रविकर्षणे कंडूयति कंडूयते मन्तु अपराधे रोषे च मंतूयति वल्गु प्रियेकत्वे पूजा
माधुर्ययोः वल्गूयति असु असू मनोवधे उपतापे असूयति असूञ्चकार असूयति लेला दीप्तौ लेलायति
मेधा आशुग्रहणे मेधायति सखेडः स्खलनक्रियायां स्खोलिडः स्खोति सपर पूजायां सपर्यति भि
षज् चिकित्सायां भिषज्यति इषुध शरधारणे इषुध्यति गद्गद वाक्स्खलने गद्गद्यति एला खेला
विलासे एलायति खेलायति हृणीङ् रोषे लज्जायां च हृणीयते महीङ् पूजायां महीयते अगद
नीरोगत्वे अगदयति अगदीत् इत्यादि कंड्वादयः ॥ निविशादेः न्यादिरर्थकाद्विशादेर्यो लोपत्
निविशते परिव्यवेभ्यः क्रियः परिक्रीणीते पर्यक्रेष्ट विपराभ्यां जेः विजयते पराजेष्ट आङो दाञो
नन्तविकाशने विद्यामादत्ते आदित विकाशनेन आददीत मुखं व्यत्क्रमः परांगकर्मकात् भवत्यवव्या
हरेतेपिपीलकाः पतंगा समवत्वे क्रीड विहारे क्रीडआर् अनुपरिभ्यः आक्रीडते अनुक्रीडते समो क्रू ११

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

जते संक्रीडते कुजनेन संक्रीडति रथचक्रं आगमेः क्षमायां आगमयस्व तावत् शिक्षेर्जिज्ञासा
यां धनुषि शिक्षते तत्त्वी हरतेर्गतताच्छील्ये पैतृकमश्वा अनुहरन्ते किरतेर्हर्षजीविकाकुला
यकरणेषु अपात् सदृ वत्सा वृकाः निकर्त्तके शालेखने अपस्किरते वृषो हृष्टः कुक्कुटो भक्ता
र्थी श्वाश्रयार्थी च हर्षादिष्विति किं अपकिरति कुसुमं वायुः आङि नुप्रच्छोः आनुते प्रच्छ आ
पृच्छते शपउपालम्भे विप्राय शपते समवप्रविभ्यः स्थः संतिष्ठते प्रतिज्ञायां शब्दं नित्यमातिष्ठते
स्थाभिप्रायाविष्करणे निर्णीवाख्यायां च गोपी कृष्णायतिष्ठते संशयकरणादिष्वितिष्ठते उदो
नूर्ध्वकर्मणि ईहायां मुक्तावुत्तिष्ठते ऊर्ध्व इति किं आसनादुत्तिष्ठति ईहायां किं उपात् मन्त्रकरणे
ऐन्द्र्यां संगतिकरणमित्रकरणपथिषु आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते आदित्यमुपतिष्ठते मन्त्रकर
णे किं भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन गंगा यमुनामुपतिष्ठते रथिकः रथिकमुपतिष्ठते पन्थाः स्रुघ्न
मुपतिष्ठते वा लिप्सायां भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठति उपतिष्ठते अकर्मकाच्च तानमुपतिष्ठते उ
द्विभ्यां तपः कर्मकात् स्वाङ्गकर्मकाच्च उत्तपते वितपते उत्तपते वितपते पाणिं वा आङो यमह
निभ्यां अकर्मकाभ्यां स्वाङ्गकर्मकाभ्यां च आयच्छते पाणिं वा आहते शिरो वा अन्यत्र आयमय
च्छति आहन्ति वा वृक्षः स्मिः किं आयच्छति आहन्ति आयच्छति पादानां आहन्ति समः सृ वने स्मिः कि
न उद्यायत समो गमृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्त्तिश्रुविदिदृशिभ्यो अकर्मकेभ्यः संगच्छते गमः स्मृ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वै॰
उ॰
३२ 32

कितौ वा संगसीष्ट संगंसीष्ट समगत समगंस्त समृच्छते समृच्छिष्यते संपृच्छते संस्वरते सं
शृणुते संवित्ते संविदाते वेत्तेर्विभाषा रुडिति संविद्रते संविदते संपश्यते उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वा
निरस्यति निरस्यते समूहति समूहते निसमुपविभ्यो ह्वः निह्वयते स्पर्द्धायामाङः कृष्ण
श्चाणूरमाह्वयते स्पर्द्धायां किं पुत्रमाह्वयति अप्रतिबंधोत्साहस्फीततासु क्रमः ऋक्षु विक्रमते
बुद्धिः अध्ययनाय क्रमते क्रमंते ऽस्मिन् शास्त्राणि उपपराभ्यां उपक्रमते आङो ज्योतिरुद्गमने
आक्रमते सूर्यः उद्गमने किं वेः पादविहरणे पात्र विक्रमते वाजी प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां प्रक्रमते
उपक्रमते अनुपसर्गाद्वा क्रामति क्रमते अपह्नवे ज्ञः शतमपजानीते अकर्मकाच्च सर्पिषो जा
नीते संप्रतिभ्यामनाध्याने शतं संजानीते शतं प्रतिजानीते अनाध्याने इति किं मातरं संजानाति
अनुपसर्गात्ज्ञः गां जानीते वेः शब्दकर्मणः कृञः शब्दं विकुरुते अकर्मकाच्च विकुर्वते सैं
धवाः भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषु वदः शास्त्रे वदते भृत्यानुपवदते सतिशा
स्त्रे वदते क्षेत्रे वदते गेहे विवदते उपवदते मनुष्यादीनां संभूयोच्चारणे संप्रवदंते ग्रामीणाः व्यक्त
वाग्विषयादनुप्रवोदकर्मकात् अनुवदते कठः कलापस्य वा विरुद्धोक्तौ विप्रवदंति विप्रवद
ते वा वैद्याः अवाद्गिरतेः अवगिरते समः प्रतिज्ञाने शब्दं नित्यं संगिरते उदश्चरः सकर्मकात् धर्मम्
उच्चरते समस्तृतीयायुक्तात् रथेन संचरते दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे दास्या संप्रयच्छते कामुकः उपा ३२

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यमः स्वीकारे भार्यामुपयच्छते धर्मं शिष्यं किंचिद्विवादे रामः सीतामुपायत उपायंस्त वा नाश
स्मृदृशां सनो नानोः धर्मं जिज्ञासते शुश्रूषते सुस्मूर्षते दिदृक्षते अनोर्ज्ञो नानेने पुत्रमनुजिज्ञासति
पुत्रं प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः प्रतिशुश्रूषति आशुश्रूषति स्वराद्यंतोपसर्गाद्युजेरयज्ञपात्रेषु प्रयुंक्ते उपयुंक्ते उ
द्युंक्ते अयज्ञपात्रेषु किं पात्राणि प्रयुनक्ति समः क्ष्णुवः संक्ष्णुते शस्त्रं भुजोऽपालने ओदनं भुंक्ते पा
लने भुवं भुनक्ति गृधिवंचिभ्यां ण्यंताभ्यां प्रलंभने माणवकं वंचयते गर्धयते प्रलंभने किं श्वा
नं गर्धयति श्याद्व्यधः न्यायमपवदते कर्मव्यतिहारे धातोः व्यतिभवते व्यतिशेते न गतिहिंसार्थे
पदं स्यात् हसादिभ्य इतरेतरान्योन्योपपदाच्च न व्यतिगच्छंति व्यतिघ्नंति व्यतिपठंति व्यतिज
ल्पंति व्यतिहसंति इतरेतरस्यान्योन्यस्य परस्परस्य व्यतिलुनंति अनुपराभ्यां कृञः परं अनुक
रोति अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः परं अभिक्षिपति प्राद्वहः प्रवहति परेर्मृषः परिमृष्यति व्याङ्प
रिभ्यो रमः परं विरमति एकर्मकाद्वा उपरमति उपरमते बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो ण्य
न्तेभ्यः परं बोधयति योधयति नाशयति जनयति अध्यापयति प्रावयति द्रावयति स्रावय
ति इति परस्मैपदव्यवस्था यक् च लर्थे धातोर्भावे कर्मणि च यक् प्रत्ययः स्यात् लिवादिषु च लर्थे आद्यविक
र्मणि च अकर्मकाद्भावे सकर्मकात्कर्मण्येव भवति भावस्यैकत्वादेकवचनं प्रथमपुरुषः प्रथम
द्वयोरेकविषयत्वात् मध्यमोत्तमौ नामाख्यविषयत्वेन प्रथममिति कर्मकारकाभावात्प्रथमः भ

© Dharmartha Trust J&K, Digitized by eGangotri

वै
उ.
२२
33

यते भूयेत भूयतां अभूयत बभूवे स्वरान्तानां हनग्रहदृशां च भावकर्मणोः सिसतासीस्येषामिट्
वा स्याच्चिण्वच्च भाविषीष्ट भविषीष्ट भाविता भविता भाविष्यते भविष्यते अभाविष्यत अभविष्यत
इण्लक्ष्मकर्तरि धातोस्तनि परे भावे कर्मणि च इण् स्यात् अयं च्लेरपवादः लुक् इणः परस्य तलो
लुक् अभावि अकर्मकोऽप्युपसर्गवशात्सकर्मकतामत्र भवति सत्वमनुभूयते स्वामिना लज्जा
सत्तास्थिति जागरणं वृद्धिक्षयभयजीवितमरणं शयन क्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्म
कमाहुः १ फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकधातुस्तयोर्द्भेदे सकर्मक उदाहृतः २ धा
तोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ३ शीङः
यङ्यि क्ङिति शय्यते शिश्ये शायिषीष्ट शयिषीष्ट अशायि अयङ्किचटः क्रियते त्वरः लो
कोपसेरागेविंताबैः सत्वेऽह्नक्रिये चक्रे कारिषीष्ट कृषीष्ट कारिष्यते करिष्यते अकारिषत
अकारिषातां अकृषातां भाव्यते भावयांचक्रे भावयांबभूवे भावयामासे इणवदिटि णिलोपः
भाविता भावयिता भाविष्यते भावयिष्यते अभावि अभाविषातां अभावयिषातां बुभूष्यते बु
बुभूषि बोभूष्यते यङ्लुगन्तात् बोभूयते स्तूयते विस्ववः अस्तावि अस्ताविषातां अस्ताविषत
गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः अर्यते आरिता अर्ता स्मर्यते स्मारिता स्मर्ता इज्यते तनोतेर्वा यकि ता
यते तन्यते अतानि जायते जन्यते तप्यते तपोनेणाकर्मकर्तरि अश्रवतापेव अन्वतप्त पापेन दाटे २२

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

34 वे. ७. २४

दिपवदिटः पच्यते ओदनः भिद्यते काष्ठं स्वयमेवेति द्विकर्मकाणां अजा ग्राममं नयति इह द्विपद्यो:
सकर्मकयोर्वाऽइहन्तुनमांक कर्मकर्तरि यगात्मनेपदेन गौः पयोऽदुग्ध दोग्धि वा स्वयमेवेत्यत्र कर्मकर्त
रि णावानाति स्वकारिग्रहणेन उदस्य स्वतोद्दि ग्रच्युतेन ग्रउरस उदुंबरः फलं पच्यते इति स्वक
मोराति नेदु स्वस्नेस्वानाविस्नानाविहस्नोस्त्रनमनेददुः स्रवेस्त सृजेः श्रद्धोपपन्ने कर्तरि च
सृज्यते स्रजं भक्तः स्वयमेव सृजते वा सृज्यते ब्रह्मचारी योगः स्वयमेव किंवा भूषावाचिनां किरादीनां सं
नानां च यक्चिणात्मनेपदविरहेण अलंकुरुते कन्या अलमकृत अवकिरते हस्ती स्वयमेवाकीर्ष्ट स्वयमेवाक
रिष्टः गिरते स्वयमेवोद्गीर्ष्टः स्वादिशते स्वाहनयियते स्वाध्यनप्रकृते स्वयमेव विकोर्षते कटः स्वविकोष्टि
तिष्विन्न ग्रन्थे ग्रन्थान्दककर्मकाणां यगात्मनेपदेन कारयते स्वयोकरन उच्छ्रयते दण्डः उदश्रिश्रि
यते स्वयमेव कथा स्वयमेवोदनग्रंथते ग्रंथः स्वयमेव विकुर्वते सैन्धवाः स्वाकारिष्ठ स्वयमेव कुषिरञ्जोः
कर्मकर्तरि वा ःः न स्वयमेव कुष्यति कुष्यते वा पादः रज्यति रज्यते वा वस्त्रं स्वयमेवेति ःः
इति कर्मकर्तृप्रक्रिया स्मृतिबोधिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् लङोः पवादः स्मरसि
कृष्ण गोकुले वत्स्यामः यद्योगे उक्तं न अभिजानासि कृष्ण यद्वने भुंक्ष्महि उत्तमपुरुषे चित्त
विक्षेपादिना परोक्षत्वम् सुप्तोऽहं किल विललाप स्वप्नेऽनाः परोक्षे लिट् कलिंगेषु वास्तव्यो नाहं क
लिंगान् जगाम हशश्वतोर्लङ् लिटौ इति हाकरोत् चकार वा शश्वदकरोत् चकार वा प्रश्ने २४

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

कालेऽनुध्यमाने ये लङ् लिटौ न गामकिं प्रागभूत् किं प्रलासमंचेत कं सेनचानस्मे लट् लिटो
ऽपवादः यत्र विस्मृतिप्रतिष्ठिरः भूतानद्यतने लट् स्मयोगे एवं स्मपिता वेवीति ननौ पृष्टप्रतिव
चने भूते लट् प्रकार्षीः किं ननु करोमि भोः नन्वोर्वा पृष्टप्रतिवचने भूते लट् प्रकार्षीः किं न
करोमि ना कार्षं प्रकार्षीः किं अहं नु करोमि न्वकार्षं पुराशब्दयोगे भूतानद्यतने वा लङ् ल
टौ न तस्मैव सत्वीरत् पुराधीयाः प्रवाल्लाः प्रवसन् रुवाच्ची स्मेति किं प्रतिष्ठिरः यत्र तिस्म या
वत्पुरानिपातयोर्भविष्यति लट् यावद्भुंक्ते पुरा भुंक्ते निपातयोः किम् यावदहास्यते नावह्रोद
ते कदाकर्ह्योर्वा भविष्यति लट् कदा कर्हि भुंक्ते भोक्ष्यते भोक्ता वर्तमानसमीपे भूते भविष्यति
च वर्तमानवद्वा कदागतोसि अयमागच्छामि अयमागमं कदा गमिष्यसि एष गच्छामि गमिष्या
मि क्षिप्रवचने लृट् वृष्टिश्चेत् क्षिप्रमाशु आशु वापयिष्यति यो क्षिप्रं वपिष्यामः गर्हायां लडपि
जात्वोः कालत्रये अपि जायां त्यजसि जातु गणिकामाचरसि वा कथमियोगे लिङ्लटौ गर्हायां
कालत्रये कथं धर्मं त्यजेः त्यजसि वा जातु यत्रयाद्यदि योगे लिङ् लटोऽपवादः जातु यत् यत्र
यदि वा त्वादृशो हरिं निन्देत् नावकल्पयामि न मर्षयामि न संभावयामि न सहे उताप्योर्वा प्र
प्रयोगे लिङ् उत अपि वा हन्यात् वेदहरिः समर्थयोः किं उत दंडः पतिष्यति अपि धास्यति द्वारं स्वा
भिप्रायाविष्करणे गम्ये लिङ् लटोऽपवादः न तु कच्चिति कामो मे भुंजीत भवान् कच्चिज्जीवति

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे. ५५

हेतहेतमतोर्भविष्यति लृङ् वा कृष्णं नमेच्चेत् सखं यायात् कृष्णं नंस्यति चेत् सखं यास्यति का
मप्रवेदनेच्छार्थेषु लिङ्लटौ वर्तमानेर्थे इच्छामि भुंजीत भोक्ता भवान् इच्छार्थेभ्यो लिङ्लटौ व
र्तमानार्थे कामयेत कामयति भवान् योनः प्रश्ने प्रार्थने च धातोर्लोट् सर्वलकारविषये
लोटो हिस्वौ सर्वेषु वा दिविषये तध्वमोर्विषये वा क्रियासमभिहारे हिस्वे तस्यैव धातोरनुप्रयो
गश्च अनेकक्रियासमुच्चये वा लोट् तस्य हिस्वौ तध्वमोर्विषये वा सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयो
गश्च अनुप्रयोगात् तिबादयः याहि याहीति याति याति यासि यान्ति यातेति यूयं याथ याहि
याहीति यासति अधीष्वेति अधीष्वाधीष्वेत्यधीते अधीध्वमधीध्वमिति यूयमधीध्वे समुच्चये तु
सक्तून् पिब धानाः खाद इत्यभ्यवहरति पिबत सक्तून् खादत धाना इत्यभ्यवहरथ अन्नं भुंक्ष्व हरीतकीमाद
स्वाद स्वेत्यभ्यवहरते भुंग्ध्वे श्रास्वादध्वमित्यभ्यवहरध्वे इत्याख्यातप्रक्रिया समाप्ता श्रीहयग्री
वाय नमः कृत्कर्तरि वर्तमानाद्धातोः प्रत्ययाः कृत्संज्ञकास्ते च कर्तरि तृणौ धातोः पक्ता कृतः
वसादेः कृतरहुभविता करिता गोपायिता गोपिता गोप्ता सहिता षह मर्षणे सोढा पवि
तापता अहोरनाको पावकः भावकः लायकः हनो घत हन्तेर्घातादेशः चितिर्णिति घातकः
जनकः चटकः वटवेष्टार्थे रदिष्ठायकः श्रोणकः कोटकः शामकः नियामकः कमेः कर्तर्यो
ह्विषयात् कृतरहुन पञ्चैता नाम्युपधात्कः क्षिपः बुधः कृशः प्रीकृताप्रस्था सिंघः करः तः उपधो ५५

35

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ग्राहेनात्कः प्रदः सग्रः पचिनंदिग्रहादेरच्युणिनिः पचादेरचः नंद्यादेर्युः ग्रहादेर्णिनिः पचः वदः व
लः पतः वदः चरिचलिपतिवदीनां वा द्वित्वं एवं स्यच्याक्चाभ्यासस्यपरे चराचरः चलाचलः पता
पतः वदावदः हंतेर्हस्य घत्वं च घनाघनः पाटेर्णिलुक्चोक्दीर्घश्चाभ्यासस्य पाटूपटः हनः पाटः
नंदनः वामनः दूषणः साधनः वर्द्धनः शोभनः सेवनः रोचनः रावणः सहनः तपनः मदनः
जल्पनः लवणं णत्वं निपात्यं ग्राही उत्साही उद्भासी क्राथी यायी मंत्री अपावी अवावी अपराधी
दृशादेः शः दृशापाघ्राध्माधेट्दृशः शितिचलवेत वलश्चेति वा दिग्रुपकार्यं मुक्ते ताच्छिति परे म
वतिपबः पचः धमः जिघ्रः पिबः धः संज्ञायां नः व्याघ्रः अव्ययसर्वनाम्नो लिपविंदधारिपारिवेद्युदे
जिवेतिसातिसाहिभ्यः शः लिंपः विंदः धारयः पारयः वेदयः उदेजयः चेतयः सात सातवेसात
यः साहयः नौ लिंपेः निलिंपः गवादिषु विंदेः संज्ञायां गोविंदः अरविंदः धाजधानोवो ददः दधः
ज्वलादेर्णः ज्वालः तापः दायः धायः श्रायः रामः कार्यः ॥ कर्मण्युपपदे धातोरण् कुंभकारः
ग्रंथकारः पत्रकारः नगरकारः स्त्रीवामाभ्यश्च स्वर्गह्वायः तंतुवायः धान्यमायः शीलसमा
पौ शील कामिभक्ष्याचरितमीति भ्योणः मांसशीलामांसकामामांसभक्षाकल्याणाचारा
सत्वेषशीलावक्रतमा धातोरः कर्मण्युपपदे धातोरनातइः गोदः धनदः पार्ष्णित्रः नाम्निवनादि
उपपदे धातोरइः द्विपः द्विजः गृहस्थः गिरिशः पादपः प्राचः श्वरे शावेश्ववतीतिश्वरः उवसोलोपो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे
उ०
२९
36

सुगन्तांडेतेगमौ उरगः उरंगः विहायसो विहमन्तांडेतेगमौ विहगः विहंगः भुजतुरयोर्मन्तांडे
तेगमौ भुजगः भुजंगः तुरगः तुरंगः ससारगाभ्यां डः कोपवादः सज्यः साद्धः शल्कः तुंदशोकयोः
परिमृजापनुदो तालस्य सुखोद्धरणयोः कः तुंदपरिमृजो अलसः शोकापनुदः सुखस्य हर्ता अश्वः
मूलविभुजादेः कः मूलानि विभजति मूलविभुजो रथः कुथः महीध्रः गिलः गमष्टक् सामगः
सामगी पिबतेः सुराशीधो सुरापी शीधुपी अटौ नाम्नि कार्ये चाकारट् कार्यो ग्रहणयो अस्थिहरः
श्वा कवचहरः कुमारः पत्रहरः तत्री कुरुचरः प्रचरः सहचरः अग्रेसरः पार्श्वशायः पृष्ठशायः उदरेरशो
ते उदरशायः शक्तिग्रहः यष्टिग्रहः स्तंबेरमः हस्ती करणेजपः सूचकः यशस्करी विद्याश्राद्धाकरः
श्राद्धाकरी दिवाकरः वचनकरः वचनकरी कर्मकरः कर्मकरी इत्यादि नाम्नि कार्ये च खिति
पदस्य खिदंते परे नव्ययस्य पूर्वपदस्य मम् शकृत्स्तकरिः वत्सः स्तंबकरिः फलानि गृह्णाति
फलेग्रहिः फलस्यैदंतत्वं निपातनात् दृतिहरिः नाथहरिः देवापि वातापिः सर्वंकषः कूलं
कषा नदी मूलंकषो रथः करीषंकषः वाचंयमादयो निपात्याः वाचंयमः पुरंदरः द्विषंतपः प
रंतपः कुक्षिंभरिः उदरंभरिः आत्मंभरिः आशितेभुवो भावकरणयोः खः आशितेन भूयते आशि
तंभवः आशितो भवत्यनेनेति वा एजेः खश् जनमेजयः पंडितंमन्यः मुंजंधयः कूलमुद्रुजः कू
लंधयः खशंते पूर्वपदस्य अनव्ययस्य ह्रस्वः स्तनंधयः नाडिंधयः नाडिंधमः नासिकंधयः अन २९

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

अव्ययस्यकिं दिवामन्या रात्रिः दोषामन्यमहः कूलमुद्वहः शार्द्धंलेटः तारावाहन्तो॥ गोतस्यवहः
संज्ञायां तालेघाटः चारीघाटवाघाटः नावाघातः कर्मणि संख्योऽस्त्रवर्णेन संहंति वर्णसं
घाटः परसंघातः नायायस्त्रोहकलनत्यवतिकर्तरि नायाग्नः पतिघ्नी अमनुष्यकर्तृकेव प
तिघ्नी पाणिरेखा पाणि यत्नाद्ध्यौ शिल्पिनि निपात्यो पाणिंद्रति पाणिघः ताडघः राजघ्न
राजघः शिल्पिनि किं मृपाणिघातः ताडघातः राजघातः भजो विणविलोपः अर्द्धभाक् सर्व
भाक् तथा राट् तथाघाट् भारवाट् अभूततद्भावे कृभ्वस्तियोगे तात्वः च्विः च्वौ दीर्घ ईत्वास्यच्वौ परे
अवर्णस्य ई इत्तु लोदीर्घ च्वेर्लोपः अमिथुनं मिथुनं क्रियते अनेनेति मिथुनीकरणं पाणीकरणं
अशक्लेन शक्लेन भूयते शक्लीभावः सहायो स्यात् अशक्लिः शक्लीभवति ह्रस्वान्ते च्वौ सलोपः
समनीभावः अरूहकरोति उरुकरोति सचेतीभवति रहीभवति विरजीकरोति अव्ययस्यच्वा
वीत्वेन दोषाभूतमहः दिवाभूता रात्रिः ह्रस्वान्तस्याप्यनयकारस्य लोपश्चौ गार्गीभवति गीइ.
मन्तः मालीकरोति च्विविषये सात् वा सात् परयोः सत्यपि च्वेन अग्निसाद्भवति अग्निर्भवति द
धिसंवति संपदायोगेव जलसात्संपद्यते अधीनेच राजसात्संपद्यते राजसात्करोति देये
त्रीच विप्राधीनं देयं करोति विप्रत्राकरोति विप्रत्रासंपद्यते विप्रसात्करोति देवमनुष्यपुरुष
पुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयां तेभ्यो वा त्रा देवत्रा वंदे देवे वंदे बहुलकरणा आसमभगास्थलपलितनवा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

बे ७६

37

प्रियेषु च्व्यर्थेषूपपदेषु कृञः करोतेः ख्युन्प्रत्ययः स्यात् अनाढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेनाढ्यंकरणं सुभगं
करणं स्थूलंकरणं पलितंकरणं नग्नंकरणं अन्धंकरणं प्रियंकरणं भुवः खिष्णुखुकञौ
कर्तरि आढ्यादिषु च्व्यर्थेषूपपदेषु भवतेरेतौ स्तः अनाढ्य आढ्यो भवति आढ्यंभविष्णुः आढ्यंभा
वुकः शालो मतिष्ववतिपक्तनिम्मः नाम्नि उपपदे वादंताद्धातोरेते प्रत्यया भवंति स्वदामास्या
मीरेस्मरेस्मरंतादौ किंविहोसोमास्यामिभवति शाब्दो वा अपिदायामामैहाकपिवतोनामी
किंविहसक्किपिवानलकापिसपीवाम्रतपीवाम्रनादंतादपि सकमोऽरूस्वस्पृपितिकिंतिन
कृशानतिरेवा वर्तिपिजमस्यालंविजावा शेणाः स्ववावापावंपयपतीतिपावरदष्णाराजानेयो
पयतिराजयुधासलाथीवापीवा क्विप्धातोः कर्मकृतः मोलोयातोः जमोतस्योपपाया
दीर्घो भवति क्षौकसादौ क्विप्तिसयान् अग्निचित् सोमसुत् सोमपाः सर्वदृक् दिशातोतिरिक्
क्विपिवविपक्षायतनस्तकटपुजुश्रीणांदीर्घोः संप्रसारणं च वा क्विप्तिकसेकोन्नमेवब
स्यपोवस्यऊः ततवप्राट्ततवप्राशो आयतस्तूः कटपूः जूः श्रीः आयतेः क्विपिकापिवा सं
सर्पीः गमादीनां नमस्यलोपः क्विपिकापिवा संगतागतपरीततसंयतस्वनत् ऊरूः वसुप्रोगृः
अग्रभूः द्युतिगमिजुहोतीनां क्विपिद्विर्वे दिद्युत् जगत् जुहोतेदीर्घः जुहूः पदांतस्यानितेनस्य
णत्वेऽपसर्गास्याग्रिमिनातग्रामाणी हेमाणाम्भिग्रामणीशास्त्रिमित्रयीः ग्रामणीः क्तोऽधुपधाया २०

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

इत्वे आशीः गीः पूः इस्मन्त्रन्क्विप्सु छादेर्ह्रस्वः इत्यनेन ह्रस्वत्वे ह्रस्वत् अतपूः गतकोलोपः
मः सुवौ सूः प्रवौ प्रूः उरूः कोलोनादेशस्य कामऽच्छा दृशोऽक्क सक्कौ वोपमाने कार्ये उपमाने
कर्मण्युपपदे दृशेष्टक्सक्कौ वान् क्विप् आसर्वादेः पूर्वपदे सर्वादेष्टावत्वं अन्यादृशः अन्यादृक्षः
अन्यादृक् तादृशः तादृक्षः तादृक् किमिदमः कीशौ दृक्दृशदृक्षेषु कीदृशः ईदृशः भवाद
दृशः यादृक् अदसोऽमुः अदसोऽमुः स्यात् दृक्दृशदृक्षेषु अमूदृशः मादृशः त्वादृशः अस्माद
दृशः युष्मादृशः णिनिर्व्रतीने धातोर्व्रतीने शीले च णिनिः अग्निष्टोमेनायाक्षीत् अग्निष्टोमयाजी
पितृव्रतयातीत्यस्मभोजी व्रतेन स्थंडिलशायी क्विप् च निपूज्यः धातोर्व्रतीने शीले चैते ब्रह्महा भ्रू
णहा वृत्रहा सकृतकर्मकृत् पापकृत् अग्निचित् सोमसुत् सुत्वा सर्वस्मिंजन्मराजन्से कारजः श
नात्रजः द्विपः द्विजः परिजः त्वोनापरिजा कृत्कृवत् धातोर्व्रतीने कालेपतोस्त्तः को भावकार्ये
योः स्नातेक्तः कटः विश्वविश्वक्तकवान् गत्यर्थाकर्मकानकर्तरिक्तः भावकर्मणोर्व्रपि
तंगतोगतः स्थितः जमांतस्याक्लितिक सेदोर्वः कृत्वा शांतः दांतः श्विषुशीङ् स्थावसजनरुहजीर्य
तिभ्यः अासीना माश्लिष्टः शेषमयिकर्तरिक्तः शयितः स्वर्गे अधिष्ठितः हरिमुपासितः हरि
दिनमुपोषितः नमवुमानः वृषभमारूढः जगदनुजीर्णः कृत्वासेट् उपधात्सेट्कृत्वा कित्
योतितः द्युतितः प्रमोदितः साधुः धीड् लिदिमिदिक्ष्विदिमृषिधृष् घृ.: सेटौ कृत्कृवत् कितौ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

चं
उ.
३८ न ज्ञापितः ज्ञापितवान् प्रक्ष्वेदितवान् मृषस्तितौ मर्षितः मर्षितवान् पूङो वा क्तितस्य सेट्
पवितः पूतः पवितवान् पूतवान् क्तिः उवर्णान्तात् स्ववर्णान्तात् श्रिञ्श्रिभ्यां च परस्य क्तितस्त
स्य इड् उत भूतः श्रुतः श्रितः स्वपतेः संप्रसारणस्य दीर्घः सूतः वेञो रुः स्वः उतं ञ्यादीदितः ञ्यादीत
ईदितश्च क्तक्तवत्वोर्नेट् जीतां तक्तवर्तमानेपि जीतं त्थातत्तां मनिवृद्धिसज्ञाय्यो च वर्तमानेपि
तेक्रदत्तस्य नो दश्चदकारात्परस्य क्तितस्तकारस्य नत्वं दकारस्य च भित्रं भावकर्त्तरि वादितः
क्तक्तवत्वोरिड्वा मेदितः प्रक्लिन्नः प्रक्ष्वेदितः क्लिन्नः क्ष्वेदितः ग्रदोजव्रुः क्तितिकारेजरये रः
रेफात्क्तितस्तस्य नत्वं विकीर्णः जीर्णः शीर्णः ल्वादयो दितश्च ल्वादेर्द्विदितस्य यातोः क्तितस्त
स्य नो भवति लूनः लूनवान् गीनवान् जीनः मीनः प्यायपीति क्तितिपीनः भुजो भुग्नः ओहाक्
हीनः सूनः सूनवान् हूनः उड्डीनः दीनः लीनः वीणः पीनः व्रीनः दुग्वोर्दीर्घश्च हूनः गूनः क्षि
यो दीर्घत्वं तत्र क्तक्तवत्वोर्नत्वं च क्षीणः क्षीणवान् कर्तरि क्तितिते घलसंयोगादेः त्यादेर्नात्क्तित
स्य नत्वं द्राणः स्त्यानः म्लानः नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीनिर्वाभ्यो वा त्रातः त्राणः घ्रातः घ्राणः ह्री
तः ह्रीणः नुतः नुन्नः विदविचारणे विन्नः वित्तः उंदीक्लेदने उत्तः उन्नः निर्वाणो ऽमुनिवातादौ
निर्वीनस्त्वगते निलेरोदलिंशीडस्त्य स्यरस्य क्तितिकारेपरे नत्वं पितः दत्तः दत्तवान् स्वांतो वा
स्वा तांत उपसर्गात् तवस्य दादेरस्य स्य तो वा क्तितिकारे नत्वं पितः प्रत्तः प्रवत्तः प्रदत्तः नाम्य २८

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

नोपसर्गास्पदीर्घौरादेशोनकारोस्मात्तेनीतं घ्रानो ह्रिकितितेतिह्रितः ध्याख्यापृमूर्छिमदीभ्योन
नत्वं ध्यातः ख्यातः पूर्तः मूर्तः मतः घञ्त्वं ह्रेउमेउत्वेढत्वेवितः ह्रेज्ञूहृतः उदितः उक्तः वस
तिर्लोपोविटक्ताक्तक्तवतूतोउषित लपितसमः क्षविदेटः क्तक्तवतोनेट्योग्रस्वेदनेसूक
ताः श्वेचेहूनायामिटूंविलसमक्तः नातः पचोवः क्तक्तवतोत्तस्यपक्वः पक्ववान्तत्रायोमः
क्षामःक्षामवानशुष्कः संप्रसारणंकितिनस्यामोवाश्लोमः शलीनः शाषेकः शाक्कः शाक्कवान्
स्फायः स्फीतिकितिस्फीतः पेट्पीतेगीतेदोदितेसोसितेपीतेसेटोः क्तक्तवतोर्वनिलोपवोरि
नः वोनितवानपाविनः क्रयोतेनेट् क्रयोनः स्वस्यकारटितेस्पृशोचार्थेश्येडः संप्रसारणंकितस्त
स्यनत्वंवननत्स्यशोषीनेह्नुतेशीते जले श्वेवेः कितस्तस्यनत्वेनत्वपादानेसमक्तः श्येचुगातिहृन्न
नयोः श्वनात्र उदक्तें उदके कूपात् दिवोउविजिगीषायांद्यूनः विजिगीषायांतद्यूते श्वनुपस
र्गात्फुल्लक्षीवकृशोल्लाघाञ्चालेपान्पतेफलः फलवान् तीहृमदे तीवः कृशास्तनुः लाङ्घशोषणा
लमर्थयोः उल्लाघोनीरोगः उपसर्गान्नवतफल्लावतउतिकितिप्रफुल्लितः प्रक्षीवितः प्रकृशि
तः प्रोल्लाघितः उत्फुलसंफुल्लौचविलोभोगप्रत्तीतयोः वित्तेधनेवितः श्रुतषः श्रम्यचवित्तेभि
त्तंशकलंभिन्नमन्यत् ऋणमाधमर्ण्येऋणमन्यत्तरधस्वाधातलग्नह्रिदाविविधफाटवाढा
निमेधमनस्तमः सक्तविस्पष्टस्वरानायासभृशेषुरधः मेथः स्वान्तेमनः ध्वान्तेतमः लग्नंसक्ते

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वें ५५ 39

स्निहू विसपहविरि धः स्वरः फां दमनायामस्माध्यः कणाय विशोषः वाहू प्रयत्ने वाढं भृशं प्रगमन
ह्वभितं स्वनितं ध्वनितं लगितं म्हितं विरेभितं फाणितं वाधितं मुह विश्वास्ता ववितय पेह्रुष्टः विश
स्तः ग्रस्तग्रथितः विशासितः दृप दृह स्निह दौ स्थूलवलयोः दृढः दृहितः दृंहितो न्यः मृह दृह दिह
वृहौ दोषभौ परिवृढः परिवृहितः परिवृंहितो न्यः क्रम् गहनयोः काष्ठं कष्ठो मोहक ष्टंशा स्वकाधि
तमन्यत् क्षुधिर्विशब्दने क्षुब्धो विशब्दने क्षुभ्यत्वा विशब्दने किं क्षुभितं वाक्यं ग्रन्थगोमाविर्हृधे
ग्रन्थितमन्यत् लोहविधो पाके पक्वं ग्रस्त ग्रानां ग्रपितं वा दान्तादयो वा निपात्यन्ते दान्तः दमि
तः शान्तः शमितः पूर्णे ग्राप्यायने पूर्णः पूरितः दस्तः दासितः स्पष्टः स्पाशितः छन्न ज्ञप्त वा रणो ब्धन्नः
बादितः तमः तपितः रुषितः रुष्टः ग्रा ग्रमितः तूर्णः त्वरितः संघुष्टः संघुषितः ग्रास्वान्तः ग्रास्व
नितः रुष्ट रुषितः ग्रपचितः ग्रपचायितः प्यानः पीनः कारीसत्वे रूढ देरू स्वाकिनितेष रूनः ति
नदीभर्गा स्वानेस सपक्षौ शाल्येनि स्नातः नदीस्नः स्ये घ ग्रात भत्तणा संभ्यो ५५ पिकर्णोः पिकः
मक्रेदस्यामितमिदं मिदं यातेव मापते भक्रमेन दंनेतसंतत्तुर्वीप्पादिद्दलवः १ जीप्यते वतन्न
दनजरंतो क स्वकाणी एवे वन पानोरतीने कालेपनो भवनः तोपयाक्रमंणवेवन हिते वक्र
वान् वक्रुषः वक्र वसां च काणाः वभन्वान् जजागृवान् हिते समे क स्वरादादंतात् त्रसेश्च वसोवि
हितास्मात् गमहनविद विश दृशां वा वमृविवान् भवोवक वमृवुषः ग्रारिवान् वसोत्रेइत्भा ५५

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वः आरुषः आरिवान् ददरिद्रिवान् ददरिद्वान् जक्षिवान् जग्मिवान् जगन्वान् जग्मुषः जघ्निवान् ज
घन्वान् जघ्नुषः विविशिवान् विविश्वान् विविशुष विविशिवान् विविश्वान् ददृशिवान् ददृश्वान् दद
शुषः इत्याकितिणादीरपवेस्यदीर्घः ईयिवान् ईयुषः सेदिवान् ऊषिवान् ऊषुषः शुश्रुवान् शु
श्रुवुषः शानच्शानौ तिमवत् क्रियायां पचमानास्ते पठन् तिष्ठति गायन् गच्छति सगाम तः पवमा
नः पठति मल्वानः क्रीणापीयमानः सोमो भवता दीयमानो गौः आसेरानः ईः आसीनः वाटो
योः शान श्रवणोतामरस्य शानचौ न्तमईकारेः रियिवतदत् वदन्तीन्देतीकुलं स्त्री वाश्यष्यो
रान्नित्यं स्यप्रत्ययप्रत्ययसंवेधिनो श्रवणोतानपरस्य शानचेमनिस्पमोकारेः पिवभवत भवं
तोदीव्यन्तदीव्यन्तीददन्ददयत् विदेवोवसुः वेत्तेः परस्य शानचोवसुरादेशः विद्वान् वदन् मातृ
पाकोशेमानीवन्तलतणाहेत्वोः क्रियायाः शायानाः भुंजते यवनाः यज्ञे पतिपले यज्ञे यत्न्वस
ति भविष्यति स्यपृशानृशानपरः करिष्यन् करिष्यमाणः ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषान स
भुंजानः कवचं बिभ्राणः शत्रून्निघ्नान शत्रुंहननेसमर्थः ईडः याग्यं रक्तद्विणिकतेरिशान् श
यीयन् धारयन् द्विषः शानृद्विषन् अर्हः प्रशंसायां अर्हन् शीलेतन् कटंकृतोहतोनेना इक्षस्तु क्र
शीलेप्सलंकरिष्णुः निराकरिष्णुः प्रजनिष्णुः निभुनोनेट् ग्लाजिस्थश्च ग्लास्नुः जिष्णुः भूष्णुः स्थास्नुः वस्नुः
गृध्नुः धृष्णुः क्षिप्नु श्राकोकणशीलेः तेषाकउकणप्रत्ययाभवंतिजल्पाकः भिक्षाकः कुट्टा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे. पु. ४.

40

बृटे जल्पाकः लुण्टाकः कुट्टाकः वराकः भिक्षयां वा यां सनाशंसभिक्ष उः भिक्षुः आशंसुः
चिकीर्षुः लागुकः पातुकः घातुकः स्थायुकः भावुकः वृषसेचने वार्षुकः घातुकः कामुकः
गामुकः घातुकः सूवंद्योरारुः शृहिंसायां वंद अभिवादने शारारुः वंदारुः स्पृहिगृहिपतिद
यिनिद्रातंद्राश्रद्धाभ्य आलुः स्पृहयालुः गृहयालुः पतयालुः दयालुः निद्रालुः तद्धोनो
तलेनिपात्यते तंद्रालुः श्रद्धालुः शयालुः शमामष्टाभ्यो घिनुण् शमीतमी श्रमी भ्रमी तमी क्ल
मी दमी मां तस्य सेटो न वृद्धिः प्रमादी वनोक यौ विति च कारजकारयोः ककारगकारौ विति
संपर्की संसर्गी योगी विवेकी त्यागी रागी भोगी विकाषी भाषपरिभाषणे विभाषी विलासी
प्रलापी प्रसारी प्रमाथी प्रवासी निंदादेर्वुञ् निंदकः हिंसकः परिक्षेपकः परिवादकः चलनश
ब्दार्थादकर्मकाद्युः चलनः चोपनः कंपनः शब्दनः रवणः अकर्मकात्किं पठिता विद्या अनुद
त्ता हलादेरकर्मकात्वर्तनः अनुदात्तेतः किं भविता हलादेः किं एधिता अकर्मकात्किं वसि
ता वस्त्रम् ज्वादेश्च जुः गतौ वेगे च जवनः सरणः गर्धनः क्रोधनः रोषणः मंडनः भूषणः ज्वा
देरिनिः जयी प्रजवी दरी तयी दादेः भाकः सेकः सृघस्यदः क्मरः सृमरः घस्मरः अद्मरः भ
ञ्जभासमिदो घुरः भंगुरः भासुरः मेदुरः विदिभिदिच्छिदेः कुरः विदुरः भिदुरः छिदुरः इण्नशजिस
र्तिभ्यः क्वरः इत्वरः नश्वरः जित्वरः सृत्वरः गमेश्चोपधा गत्वरः जागर्तेरूकः जागरूकः यजः ऊ

४०

कः यजजपदेशावदेभ्यो गांतेभ्योऽकशीले लकऽके मतिपऽोलकयापजूकः जंजपूकः
देदपूकः वावदूकः भियः ऋक्रुकन्लुकन् भीरुः भीरुकः भीरुलुकः नमादेरः नम्रः कंपः
स्मेरः नजस्वोऽजसे कियासानत्ये मृजस्येकम्रः हीसः दीपः विंडरद्रुरालो निपात्यौवेति तत
श्रीलो विंडः इब्रुलीतीब्रुः स्वपिनृषिष्वेने निदः स्वमक् नृमक् धृमक् स्थादेवरः स्थावरः
ईश्वरः भास्वरः पेश्वरः कश्वरः श्राकृतः किदिश्वभूते श्रांतेलात् देलाजनिगमिनमिभ्यः सासहि
वावहि वावलिपापतिभ्यः किः प्रत्ययो भूते पोलेपालोस्य द्वित्वं किलिंडाव्यः रामः सोमपवि
येते दर्दिग्रोस्य किरडूते यानकान् वहिंगजक्रिः पौंडरीके महाद्विजाना ऽऽ जल्लिः नेमिः जामिः
सासहिः वावहिः वावलिः पापतिः कादेरुगा काकुः वानीतिवाग्रः पाग्रः जाग्रः मिलोतिमाग्रः
गोमाग्रः साग्रः साग्रुः श्राशुः दीर्घतेश्वतिदारुः सानुः जनेर्जुणा जानुः चारुः चटगतो चाटुः कि
मृणातीति किंशारुः जरामेतिजराग्रः मोरम्यलः नरेम्यनेनवणोऽइतिनालः श्रालुः कृकेवचः
क्रोस्य कृकेन गलेन वकिकृकवाकुः म्नादेरुः मियंतेस्मिन् मरुः भरुः शाग्रः तरुः वरुः त्सरुः
तनुः पनुः मग्रुः ज्याग्रः कुरुः वरुः मृणातिशारुः स्वरुः चपुः ग्रसगुः वसुः हन्तुः वभ्रुः मन्तुः वि
दिवववणे विडः संदेः संप्रसारणं पस्य सिप्रुः उन्देरिनाद्याः उन्नतोऽन्तुः स्कंदेसलोपश्चकंदुः मृ
जेरममसलोपश्च रज्जुः फलेगुक् फल्गुः पाटेपाटिः पाटयतीति पटुः मनेर्दुः मद्गुः जनेस्तुः जा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वं
उ॰
५२
41

यते जवः बलेर्गुक् वल्गुः नमेर्नाकिः नमतेनेन नाकुः स्यतेङ्कुः सर्वेश्च शिशुः पाद्यो र्हिस्व यशुः
वभ्रुः वारस्नेभ्योपि चक्रुः जत्रुः पशुः व्यधकुः विधुः कृत्रोरुवः रुकुरुः गुरुत्वधेरस्येत स्वनिष्टं रप
तीति रिपुः मनिटस्सि कम्पामिथ् शीवा यामनिपषीनक् पृक् दीर्घ हकारश्च ज्यजेति गुरणान्
जुः सर्वान् विशेषणपश्यतीति पशुः केतुः स्रेपुः पांशुः वायते वायुः प्रथिम्रदिभ्रस्ज्योः संप्रसार
णंसलोपश्च पृथुः मृदुः संकादेः कुः भजति तपसा भृगुः लेविर्वेसा नेलोपश्च लघुः बालम्
ललन्ते गुली नां वालस्यरः रघुः उणोतेर्नलोपश्च ऊरुः महतिरुस्वश्च उरुः महत् श्रारुपरयोः
त्वनि पूर्भ्यां दिवश्चाच्चनतीत्यायुः परशुः शश्रुशानयाः स्वतीति शनरुः मृगय्वादयो निपात्याः म
गेयातीति मृगयुः शंकुलीलेयुः मन्त्वादेरुः मेरुः मयुरा चत्वरः शंकुरः मद्गुरादयो निपात्याः
मायतीति मद्गुरः कर्बुरः वंधुरः वेधुरः कुक्कुरः कुकुरः श्वसुरः मसुरः एणवृश्चाम्रोश्रा इतिश्रा
स्वयंस्वप्नरः अविमनोरिषट् अविषः महिषः अमेर्दीर्घश्च आमिषं रुहेर्वृद्धिश्च रोहिषः किलेर्बुक्
किल्बिषम् मन्दादेः किरः मदिरा मन्दिरः मुदिरम् तिमिरः मिहिरम् रुधिरः रुधिरम् वधिरः शा
षिरम् अजिराद्यो निपात्याः अजिरम् शशाति शिशिरम् अश्यमानने शिथिलं स्थिरम् स्फा
योः स्फिरम् स्थविरः खदिरः शोङः शिविरम् सलगतौ सलिलं अनिलः महिला कोकिलः
कुटिलः कम कपिलः मथ्नन्तेरिपवो मिथिला कुवेराद्यो पिकुवेरः कल्हवरणे कपोतः भातेर्डव ५२

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वः भवान् किशोरादयः किंपूर्वात् शृणाति किशोरः कवारः वकोरः कपि कपोलः मीनति केरः मयूरः
स्फुरेः संप्रसारणं सिंदूरम् स्यादेस्तः सिनोति सेतः तेतः समकः धातः क्रोष्टा शृतैस्तक् सूतः मेतः
जेतः वापकिः केतः वस्तः स्वपादेर्नित् वास्तः कुञ्जः कतः कृतः जीवेः पन्नक ओह्वादिभ्य जैवातृ
कः कृषादेः कः कद्रू लज्जेर्यपने लज्जे वहोऽपस्य वधूः कषेर्वृषस्य कवूः काम्बादयः कासः पादः
पलाण्डुः कशोरु हरिद्रादयः सन्दादयः प्रहः जनेर्वुक् जंहूः कर्केटपालो तिक कर्कोन्धुः हिंसिपैघेस्य
तिरिपिह्नः स्थूराकाति मस्तक गस्तक गिरतेश्च तिमिर गमेन् वटेरलः वटलम् स्पादेरिति हरित्
रोहित् पुषद्रति सोचोपातः योषित् नाडेर्जिलक् नडित् शमेर्ठः शाठः कमाटेरठः कमठः जर
ठः रमेह्रेढिः रामटम् शमेस्तः शेवः शोवः कपोतः कपाटः वृषलोदयः कलयन्त्यन्ता निपात्याः
वृषलः शाष्पावलम् पलगतो पललम् सरलः तरलः कम् केवलम् मुसते मुसलम् लगि
लांगलम् कुटूमलम् कुन्मलम् कश्मलम् कोमलम् मृजेर्हिलोपः मृमलम् तुप चपलम्
शाकलम् शामलम् बगालः नमांताड्ः दाडः ˝ ˝ त्वगालः कवर्गादिभ्यः किच्च गुडः गुडू
गतौ गुडः स्थाल्केशाह्वेव स्थादेरालट् स्यालः स्थाली पतिचंडिभ्यामालञ् पातालम् चण्डिको
पे चण्डालः तमादिभ्यः कालः तमालः विशालः विडालः विडाक्रोशे विडालः मृणालिहिंसायाम् मृ
णालं कुलसंख्याने कुलालः कपालम् पलालः पतादिभ्यो ऽगः पतगः तरंगः लवंगः विडदेः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे
उ.
४२
42

कित् विडंगाः मृदंगाः गमादेः गः गंगा ब्राणाः खरभेरनै खछुः भृंगादेयः भृंगाः शृंगाः शार्ङ्गः मृग :
मृङ्गः शारवादयोः दिग्धान्ताः शृङ्गारत् दणातेः दरत् तनिततियजिभ्यो इत् नत् नवेः तत्
यत् इण् पतत् भियोः निःश्रुक रुत्कभिषक् ग्रथ्यास्मिंमेदिक् श्रगसोत्रः श्रधमद् श्रसमद्
स्वादेमः स्तोमः सोमः होमः धर्मः नेमम् भामः यामः वामः .... नेमम् निध्यादयः हाक
जिह्वः ग्रसष्टने ग्रामः सिमः श्रधमसवणामः भूमः ग्रगमम् रुक्मम् तिग्मम् हन् हिमम् भी
मः भीष्मः सूत्ररागादीन्मोः ग्रमः ग्रसेः ग्रीष्मः ग्रव्वेः शिवः समसारणोश्ववप्रथिवी पृथ्वी ग्र
श्रादेः क्वः श्रष्वः स्वटकाधाम् लट्वाविश्वम् सर्वादिश्वम् स्वादेर्वः सत्रमनेन विश्वमिति सर्वः
गर्वः शर्वः ग्रीवाह्वयो निपात्याः ग्रीवा लिहेः तन यानिह्वा ह्वादेः कन् ह्वा ह्वषा नत्ताराज्ञा
धविगतौ धन्वाशतेर्दिवासप्पूर्भ्यां वद् धप्समवाये सम श्रष्टन मि जहातेः श्रह्नः स्यादय :
कन्श्वन्ययोता निपात्याः स्वपती निश्चाउत्तसेचने उत्ता पृथ्वहौपृषासिह्वानौ सिहृते स्त्री
हामहत्रासिन्नाहृतेमूर्द्धा मज्जत्वास्थिश्वमज्जा श्रध्यपूर्वमाऊ श्रध्यमाप्तानर्यत निक्तेष्वयनीति
मातरिश्वा महत् मर्द्दते चौः बुगागमप्रमचवावाश्रः क्रमिभ्यामणाः करणाः हरणाः क्रुश
देः कः कुष्ठम् रघः काष्ठम् श्रवभृथः उषादेस्थः ओष्ठः कोष्ठः गाथा श्रर्थः श्रवणौ शोथः स
नेर्गीत् सार्थः निशीथादयः निशीथः तीर्थम् सिक्थम् सिक्थम् पृष्ठसेचने पृष्ठम् गृष्ठम् ४२

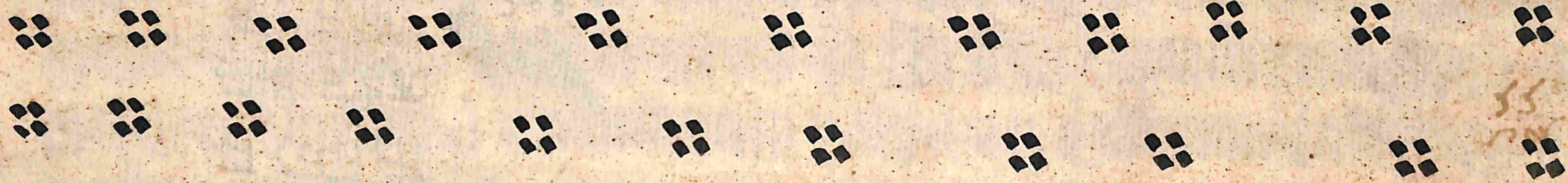
© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वे
उ
४२

43

शृष्यम्शोष्यः स्फायादेरक् स्फारम् नेहृ नक्रम् वेंत्रु वक्रम् शक्रः तिग्मः त्वङ्गः वेरः उंदीउद्रः
श्विता श्वित्रः शृचः वीरः नीरम् छिद्रम् उस्रः शुभ्रम् अमितम्यादीर्घः आम्रः ताम्रम् निशादे
यः गोदि तिरा घटघाटोशावम्पूरः सत्वेनयेनेरम्भक्रली क्रलम् क्रुड्‌ शाहे क्रूरः रोदयती
तिरुद्रः नीरम्स्वादेः क्रः स्वरः सुप्रेराणे स्वरः धीरः गृध्रः मृगादयः ‥ सौत्रम्पूरः सिसी
रम् चिचीरम् वाविंधेः वीथम् हृदिवर्धम्‌यमः इंद्रः शणी शग्रमवज्रः इवप विश्वसः
उग्रः निभीभेरीशाव पक्रः शक्रः गुरु गौरः इरा इरामाला क्रुः शिल्पिसंततयोः र
जकः

इतिवैदिकाउत्तरार्धे समाप्तम्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

(४)

नं॰ २२

संख्याता
सारस्वतचंद्रिका
श्लोकसंख्या २७००
काकदत्ताद १३॥

पत्रे ७८

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri